

Sosyoloji
Araştırmaları
Dergisi

Journal of
Sociological
Research

Cilt / Vol.:2

Şayı / Nr.:12

Güz / Autumn 1999

ISSN:1302-4426

SOSYOLOJİ DERNEĞİ, TÜRKİYE / SOCIOLOGICAL ASSOCIATION, TURKEY

**Sosyoloji Derneği Adına
Sahibi, Genel Yayın
Yönetmeni ve Yazı İşleri
Müdürü/General Director**

Birsen GÖKÇE

Editörler/Editors

Ayşe GÜNEŞ - AYATA
Nilgün ÇELEBİ
Ali ÇAĞLAR

Yazışma Adresi/Address

Sosyoloji Derneği
Mareşal Fevzi Çakmak Cad.
No: 9/7 Nur Apt.
Beşevler/ANKARA
E-mail: acaglar@hacettepe.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfa/Page

Nadir SUĞUR, Erol DEMİR,

Aytül KASAPOĞLU ve Theo NICHOLS

Özelleştirme ve Çalışanlar: Türkiye'de Çimento Sektörü

Çalışanlarının Tutumları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma1

Nilay ÇABUK

Women Factory Workers: A Case Study of Working

Women in Textiles Factories in Manisa33

İlker BELEK

Sosyal Sınıf, Eğitim, Gelir ve Mahalle; Hangisi Sağlığın

En Önemli Belirleyicidir? Antalya'da Bir Araştırma49

Nefise BULGU

Amatör Futbolcularda Toplumsal Cinsiyet75

Gülşen DEMİR

Nüfus Kaybeden Bir İlçe: Kıbrısık. İki Grup Modelden

Hareketle Göç Nedenleri ve Ulaşılan Sonuçlara İlişkin

Bir İnceleme101

Ali ÇAĞLAR

Towards A Sociology of the Police117

SOSYOLOJİ DERNEĞİ

Baraj Göl Aynasında Kalacak Yörelere İstihdam ve

Yeniden Yerleşim Sorunları Güneydoğu Anadolu Örneği155

TEŞEKKÜR

Dergimizin bu sayısına, gelen makalelere hakemlik yaparak katkıda bulunan ve adları alfabetik sıra ile aşağıda verilmiş olan meslektaşlarımıza teşekkür ederiz.

Editörler Kurulu

Feride ACAR (ODTÜ)
Vildan AKAN (H.Ü.)
Belma AKŞİT (Başk.Ü.)
Sencer AYATA (ODTÜ)
Fügen BERKAY (U.Ü.)
Nilgün ÇELEBİ (DTCF)
Yıldız ECEVİT (ODTÜ)
Nevin GÜNGÖR (H.Ü.)
Tülin İÇLİ (H.Ü.)

Sibel KALAYCIOĞLU (ODTÜ)
Aytül KASAPOĞLU (ODTÜ)
Ülgen OSKAY (E.Ü.)
Y. Ziya ÖZCAN (ODTÜ)
Nükhet SİRMAN (B.Ü.)
Mine TAN (A.Ü.)
Ercan TATLIDİL (E.Ü.)
Mahmut TEZCAN (A.Ü.)

ÖZELLEŞTİRME VE ÇALIŞANLAR: TÜRKİYE'DE ÇİMENTO SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARININ TUTUMLARI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

Nadir SUĞUR* Erol DEMİR* Aytül KASAPOĞLU* ve Theo NICHOLS*

ÖZ

Bu çalışma çimento sektöründe çalışanların özelleştirme ile ilgili tutumlarını sosyolojik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, çalışanların mesleki kategorilerinin ayrımı üst düzey yöneticiler ve mühendisler, teknisyenler, büro çalışanları, kadrolu işçiler ve taşeron işçiler olarak yapılmıştır. Buradan hareketle, mesleki kategoriler esas alınarak özelleştirme sonrasında başta ücretler, iş ve işçi sağlığı, iş güvencesi, çalışma baskısı, çalışma koşulları ve işçi-işveren ilişkileri olmak üzere bir çok konuda çalışanların vermiş olduğu yanıtlar karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özelleştirme, Endüstri İlişkileri, İstihdam, Yönetim, Özel Sektör-Kamu Sektörü, Taşeron Sistemi.

ABSTRACT

This paper aims to examine the attitudes of employees in two privatised companies. In this regard, employees are divided into occupational categories as managers and engineers, technicians, clerks, manual workers and tacheron workers. The views of occupationally stratified employees are compared in respect to wages, health and safety, job security, pressure at work, working conditions, employment relations and the like in the context of pre- and post-privatisation.

Key Words: Privatisation, Industrial Relations, Employment, Management, Private Sector-Public Sector, Tacheron System.

1. GİRİŞ

1980'li yıllarla birlikte dünyada ve Türkiye'de KİT'lerin (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) özelleştirilmesi şüphesiz en çok konuşulan ve tartışılan konuların başında

* Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

* Dr. Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Sosyoloji Bölümü.

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Sosyoloji Bölümü.

* Prof. Dr. Bristol Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

Not: Bu çalışma üç yıl süre ile Türkiye'de sosyal ve ekonomik reformların incelenmesi çerçevesinde British Council tarafından sağlanan maddi destek ile yürütülmüştür. Bu araştırmaya sağlanmış olduğu maddi destekten dolayı British Council'a çok teşekkür ederiz.

gelmektedir. Özellikle Reagan ve Thatcher'in iktidarda buldukları bu yıllarda sosyal refah devleti anlayışının düşüşe geçmesi ve yeni liberal politikaların yükselişi dünya gündeminde özelleştirme politikalarının hükümet uygulamalarında olduğu kadar akademik çalışmalarda geniş bir şekilde yer almasını sağladı. Literatürde özelleştirme üzerine yapılan tartışmalar çok yönlü olmakla birlikte daha çok ekonomik etkenlerin ağırlıklı olarak ele alındığını belirtebiliriz. Ekonomik açıdan özelleştirme yapılış biçimi (blok satış, çalışanlara satılması, halka arz, satışının yerli sermayeye ya da yabancı sermayeye açık olup olmaması gibi), özelleştirilen işletmelerde verimlilik ve kârlılıktaki değişimler, kapasite kullanım oranında artış, üretimde ve satışlardaki artışın ne kadar olduğu, toplam satış ve cirodaki değişimler, yeni yatırımlar ve bilançolardaki kâr-zarar oranlarındaki değişimler gibi etkenler ele alınmıştır (Aktan, 1994; İlkin, 1994; Tallant, 1993). Ayrıca devletin ekonomide küçülmesi süreci, serbest piyasa ekonomisinin yasal alt yapısının oluşturulması, özelleştirme hukuksal boyutları (yapılan uygulamaların yasalar ve anayasaya aykırılığının olup olmadığı), hükümetlerin özelleştirme uygulamalarında karşılaştığı güçlükler ve bu güçlükleri aşmak için izlemesi gereken yolların neler olduğunu ele alan çalışmalar da bulunmaktadır (Adaman, 1993; Aktan, 1993; Bodur, 1993; Önder, 1993). Ancak özelleştirilen işletmelerde çalışanların iş güvencesi, çalışanların karar alma süreçlerine katılımı, çalışma temposu ve hızı, üretim sürecinde denetim ve kontrol, çalışma koşulları, işçi işveren ilişkileri, işçi sağlığı ve sendikal faaliyetler üzerine sosyolojik olarak oldukça az sayıda çalışma yapılmıştır (Kasapoğlu vd., 1994; Müftüoğlu, 1996; Nichols vd., 1998). Bu çalışmanın asıl amacı da literatürdeki bu boşluğu bir alan araştırmasına dayanarak kapatmaya çalışmaktır. Bu çalışma, özelleştirme uygulamalarını çalışanların bakış açısıyla değerlendirmeye çalışan bir tutum araştırmasıdır.

Türkiye'de, özelleştirme aracılığıyla devletin ekonomik faaliyet alanlarından kendini geri çekmesi ile birlikte serbest piyasa ekonomisi için en uygun koşullar yaratılmış olacağı öne sürülmektedir. Bu açıdan özelleştirme uygulamalarında ekonomik hedeflerin politik hedeflerden daha önde geldiğini belirtebiliriz. Yani politik olarak serbest piyasa ekonomisi hedeflenirken bunun gerçekleştirilebilmesi için KİT'lerin ekonomik olarak yetersiz ve verimsiz olarak işletildiği anlayışı ön plana çıkarılmaktadır. Devlet politikasında bile özelleştirme uygulamaları ile daha çok ekonomik beklentilerin ön plana çıktığı Başbakanlık Özelleştirme İdaresi'nin (Turkey Prime Ministry Privatisation Administration, 1997:5) özelleştirme hedeflerinde açıkça görülmektedir. Buna göre;

- devletin ekonomideki sanayi ve ticari faaliyetlerinin sınırlandırılması,
- özel işletmelerin serbestçe işleyebileceği yasal ve yapısal bir ortamın oluşturulması,
- Kamu İktisadi Kuruluşlarının ulusal bütçe üzerindeki mali yükünün azaltılması,
- özelleştirme ile elde edilen gelirlerin önemli altyapı yatırımlarına transfer edilmesi,
- hisse senedi sahipliği teşvik edilerek varolan sermaye piyasasının güçlendirilmesi ve genişletilmesi,
- ve kaynakların etkin bir dağılımının sağlanması amaçlanmaktadır.

Batıda ve özellikle İngiltere’de özelleştirme uygulamalarından beklenenler yukarıda belirtilen hedeflerle sınırlı değildir. İngiltere’de yapılan özelleştirmelerde ideolojik ve politik vurgunun ekonomik öğeler kadar ön plana çıkarıldığı ilerde daha ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır. Ancak burada özelleştirme kavramı ile ilişkili teorik iddiaların biraz daha açılmasında yarar vardır. Teorik olarak, özelleştirmenin gerekliliğini savunanlara göre siyasal güç ile ekonomik kaynakların kontrolünün tek bir merkezde yani devletin elinde toplanması siyasilerin bu kaynakları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarına olanak sağlamaktadır. Bu hem devletin ekonomik kaynaklarının israf edilmesine neden olmakta ve hem de piyasanın serbestçe işleyişini engellemektedir. Bu çerçevede, siyasal güce sahip olanların devletin elinde bulunan ekonomik kaynakların kontrolüne sahip olmalarının önlenmesi için özelleştirmenin kaçınılmaz olduğu öne sürülmektedir. Buna göre, Türkiye örneğinde olduğu gibi özelleştirme uygulamalarının gecikmesinin bir nedeni siyasal iktidarların örgüt tabanının rant beklentilerini karşılamak için devletin elindeki ekonomik kaynakları kullanmak istemesinde yatmaktadır. Örneğin, bugün Türkiye’de siyasi partiler arasındaki rekabet bir yönüyle devletin elinde bulunan ekonomik kaynaklardan ve rantlardan daha fazla pay alabilme mücadelesine dayandırılmaktadır. Ayrıca, devletin belirli ekonomik kaynaklara sahip olması zorunlu olarak bu kaynakların kullanılması ve yönlendirilmesi gibi faaliyetleri gerekli kılacağından dolayı devletin asli görevi olan sağlık, eğitim, adalet ve savunma gibi hizmetlerin aksamasının kaçınılmaz olduğu öne sürülmektedir.

Özelleştirme uygulamalarını destekleyen tezlere göre KİT’lerin varlığı serbest piyasa ekonomisinin kurallarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu iki türlü olmaktadır: (i) belirli KİT’lerin tekelleri bir konuma sahip olmaları ve (ii) devletin KİT’ler ile ilgili aldığı kararların piyasanın genel işleyişini etkilemesidir. Birincisinde devletin belirli sektörlerde tekelleri konuma sahip olması serbest piyasa ekonomisinin işleyişini olumsuz olarak etkilemekte ve haksız bir rekabete neden olmaktadır. Devletin tekel konumunda bulunduğu sektörlerde ürünlerine uyguladığı fiyat politikası ve

çalışan işçilere ödediği ücret gibi etkenlerin piyasanın serbestçe işleyişini olumsuz yönde etkilediği öne sürülmektedir.

Bilindiği üzere, KİT'lerin özel sektör kuruluşlarına göre neden daha çok zarar ettiği oldukça tartışılan bir konudur. KİT'lerin etkinlik ve verimlilik açısından özel sektör kuruluşları kadar ve hatta onlardan daha başarılı olduğu öne sürülmüştür (Borataş, 1994:270-274 ve 1998). Diğer taraftan KİT'lerin zarar etmelerine neden olarak bu kuruluşların faaliyetlerinde kârlılığın ücretlere yansıtılmaması, ücret politikalarının işletme bazında değil de hükümet tarafından belirlenmesi bazı faaliyet alanlarında kârlılığının hemen hemen olanaksız olması, KİT'ler istihdamının siyasi müdahalelere açık olması, özel sektörü desteklemek için KİT'lerin üretim maliyetlerinin altında satış yapması ve sürekli borç içinde bulunan KİT'lerin verimliliği ve kârlılığı artırabilecek yeni teknolojik yatırımlara gidememesi, bu kuruluşların ağır borç yükü altında kalması gibi etkenler dile getirilmektedir.

Özelleştirmenin kaçınılmaz olduğunu öne süren tezlere göre, sosyal refah devletinin bir gereği olarak kurulan KİT'ler amaçlarına ulaşamayacaktır. Şöyle ki, KİT'lerde çalışan işçilerin bağlı bulunduğu sendikalar kaçınılmaz bir şekilde örgütlü büyük bir güce ulaşacaklardır. Sendikalar belirli bir güce ulaştıktan sonra yüksek ücret politikasını güdecekler ve toplu sözleşmelerde anlaşmazlığa düştüklerinde ise her türlü direnci rahatlıkla yapabileceklerdir. Yükselen işçi maliyetleri KİT'lerin yeni yatırımlara gitmesini engelleyecek ve kaçınılmaz bir şekilde, kısa ya da orta vadede KİT'ler birer verimsiz işletme haline döneceklerdir. Yine özelleştirme yanlılarına göre, işçi maliyetlerinin yükselmesi KİT'lerin kamu yararına yerine getirdiği hizmetlerin daha pahalı bir şekilde kamuya sunulması sonucunu doğuracaktır ki, bundan asıl zararlı çıkacak olanlar ise tüketicilerin bizzat kendileridir. Burada devlet KİT'ler ile ilgili içinden çıkamayacağı bir sorunla karşı karşıyadır. Buna göre devlet tüketicileri korumak için KİT'lerin olmazsa olmaz türden yerine getirdiği mal ve hizmetlerin fiyatlarını artırmazsa KİT'lerin açığı katlanarak büyüyecektir. Buna karşın devlet KİT'lerin zarar etmemesi için bu kuruluşların sunduğu mal ve hizmetlerin fiyatını kâr edebilecek bir orana kadar artırdığında tüketiciler zarar görecektir.

Yine özelleştirme uygulamalarını destekleyenlere göre, KİT'lerin içinde bulunduğu bir diğer çıkmaz da, KİT yöneticilerinin kendi kuruluşları adına en rasyonel kararları alamamaları veya alırlarken siyasilerin etkisine maruz kalmalarıdır. Diğer bir ifade ile, KİT'lerdeki yöneticilerin değil de bizzat hükümetlerin KİT'ler adına belirli yatırım politikalarını izlemelerinin KİT'lere miras bırakacağı kötü ekonomik sonuçlardır. Bu tür politikalarla siyasiler kendi seçim bölgelerine hiç te ekonomik olmayan yatırımlar yapabilirler ve bu alanlarda faaliyette bulunan KİT'ler kaçınılmaz bir şekilde zarar etmeye mahkum edilebilirler. Kaldı ki herhangi bir KİT'in zarar etmesi durumunda hiç kimse tüketicilere hesap vermek zorunda değildir. Dola-

yısı ile, bu işletmelerin zorunlu olarak etkin ve verimli çalışma motivasyonları özel sektör kuruluşlarına göre daha az olmaktadır. Oysa özel bir kuruluştaki esas referans noktasını tüketiciler oluşturduğu için her şey tüketicilerin beklentilerine göre şekillenmekte ve bu gelişime ayak uyduramayan özel sektör kuruluşları yok olmak zorunda kalmaktadırlar.

Özelleştirme politikalarına karşı olanlara göre, KİT’ler çok önemli işlevleri yerine getirmektedir. İlk önce KİT’ler özel sektör kuruluşlarından beklenmeyen belirli hizmetleri yerine getirmekle yükümlüdür. KİT’ler bu tür hizmetleri yerine getirmediği takdirde bundan kamunun zararlı çıkacağı öne sürülmektedir. Örneğin Işıkli’ya göre (1994:94) kırsal kesime sağlanan posta hizmetleri kentlerdekilere kıyasla daha pahalı olmasına karşın kamu kuruluşlarının amaçlarından biri olan ‘herkese ihtiyacına göre’ hizmetin verilmesi ilkesi sayesinde tüm yurttaşlar kamu hizmetlerinden eşit ve yaygın bir şekilde yararlanabilme şansına sahip olmaktadır. Diğer taraftan KİT’lerin özel sektör kuruluşlarından farklı olarak bölgeler arası dengesizliği giderme gibi önemli işlevleri yerine getirmeye çalışmaları onların kârlılığını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu anlamda KİT’lerin toplumsal getirisi ekonomik maaliyetinin çok üstünde olabilir. Dolayısı ile KİT’ler yalnızca kötü yönetildiği için zarar ediyor önermesi yanlış bir ifade olarak gözüktüyor. Ayrıca, KİT’ler özel sektör kuruluşuna göre sendikal faaliyetlere daha ılımlı yaklaşmak durumunda olduğu için işçilerin istihdamı ile ilgili yükümlülüklerini (işçi sağlığı ve iş güvencesinin sağlanması gibi) yerine getirmekte ve bu durum KİT’lerin işgücü giderlerini görece artırmaktadır.

Diğer taraftan KİT’lerin ne kadar verimli çalıştığının belirlenmesinde kullanılan kârlılık ve etkinlik kavramlarının ne kadar yeterli olduğu da tartışmalıdır. Saygılı ve Taymaz (1996) çimento sektörü üzerine yapmış oldukları çalışmada etkinlik ve verimlilik kavramları ile mülkiyet arasında bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir. Saygılı ve Taymaz’a göre, çimento sektöründe bir işletmenin etkinliği ve verimliliği onun mülkiyetinin kamu da ya da özel sektörde olmasından daha çok, o işletmenin içinde bulunduğu coğrafi konuma, piyasadaki rekabet gücüne ve çimentoya olan talep miktarlarına bağlıdır. Herhangi bir işletmenin verimliliğinin ölçülmesinde kârlılık ve etkinlik yalnız başına belirleyici olmayabilir (Önder, 1993:26). Zira ekonomik olarak kâr eden bir işletme verimsiz çalışıyor olabileceği gibi zarar eden bir işletme de verimli çalışabilir. Yine aynı şekilde ekonomik faaliyetlerinde zarar eden bir KİT sosyal alanda oldukça önemli işlevleri yerine getirebilir. Ayrıca bir KİT’in tekeli konumunda olması kârlılığını ve etkinliğini etkileyebilir. Şöyle ki tekeli konumunda olan bir KİT piyasada herhangi bir rekabet ile karşı karşıya olmadığından yüksek fiyat politikası izleyerek verimsiz çalışıyor olsa bile kâr edebilir.

Saunders ve Harris'e göre (1994:27-31) zelleştirme uygulamalarının asıl amacı, ideolojik ve politik düzeyde geniş halk kesimi tarafından benimsenebilecek bir 'popüler kapitalizmin' yani halk kapitalizminin yaratılmaya çalışılmasıdır. Saunders ve Harris'e (1994) göre özellikle Thatcher tarafından yaratılmaya çalışılan popüler kapitalizmin dört temel öğesi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tüketicilerin çıkarı ve tatmininin ön plana çıkarılmasıdır. Buna göre KİT'lerin varlığı ve işleyişi tüketicilerden daha çok bizzat orada çalışanların çıkarına hizmet etmektedir. Zira KİT'lerde çalışanlar serbest piyasa kurallarına göre alış(tırıl)madıkları için kendilerini tüketicilere karşı sorumlu olarak görmemektedir. Saunders ve Harris'e göre, ikinci olarak, KİT'lerin bizzat çalışanlarına satıldığı durumlarda işletme içerisinde çalışanların karar alma sürecine katılmaları, işletmenin amaçları ile çalışanların amaçlarının ortak hedefler doğrultusunda eşgdmlenmesi ve işletme "bizler" ve "onlar" ayrımının (patron-işçi) azaltılması hedeflenmiştir. nc olarak ise, popüler kapitalist kültürün yaygınlaşabilmesi için kitlelerdeki sosyalist eğilimlerin önüne geçilebilmesi amaçlanmaktadır. Zira belirli KİT'lerin özelleştirilmesinde bu kuruluşların hisse senetlerinin kitlelere satılması sermayenin tabana yayılmasını sağlayacağından dolayı insanları çıkarları gereği kapitalist sisteme olan bağlılıklarını artıracaağı dşnlmştir. Saunders ve Harris'e göre dördüncü ve son neden de, girişim kültürü ve ruhunun tüm topluma yayılacağı inancıdır.

Özelleştirme politikalarının teorik olarak değerlendirilmesi kuskusuz yukarıda belirtilen tartışmalarla sınırlı değildir. Bu tür politikaların değerlendirilmesinde teorik yaklaşımlar kadar pratik uygulamaların da göz önüne alınması gerekir. Bu açıdan, özelleştirmenin nasıl ve ne zaman yapıldığı; ülkeler arasındaki farklılıklar kadar sektörel farklılıkların da hangi boyutlarda olduğunun iyice ortaya konulma ihtiyacı vardır. İşte bu çalışma bu tür farklılıkları Türkiye rneğinde sektörel bazda ortaya koymaya çalışmaktadır.

2. TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME: ÇİMENTO SEKTÖRÜ RNEğİ

Türkiye'de özel sektörün ülke ekonomisinin kalkınmasında önemli bir rol oynaması gerektiği 1923'lerden günümüze kadar devlet politikasının ana eksenlerinden birini meydana getirmiştir. 1923'den günümüze değin uygulanan ekonomik politikalar kendi içinde farklılıklar göstermiş olmalarına karşın özel sektörün gelişmesine öncelik vermiştir. Devletin ekonomide üretime yönelik yatırımları daha çok özel sektörün gereksinimlerinin karşlanması amacıyla yapılmış ve bu yolla özel sektör teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede devlet özel sektöre girdi sağlayacak demir-elik ve imento gibi ara malların üretimine ağırlık vermiştir.

Bilindiği üzere, KİT'ler tek merkezden düzenlenen, planlı ve programlı ekonomik kalkınmanın, parçalanmış ve birbirinden kopuk plansız ekonomik kalkınmaya göre daha sağlıklı bir yol olduğu inancıyla kurulmuştu. Özellikle 1929 ekonomik krizinin sonucunda makro ekonomik dengeleri kurmaya yönelik 'Keynesyen' politikaların kapitalist ekonomilerde yaygın bir şekilde uygulamaya konulması ile birlikte, ekonomik kaynakların ulusal düzeyde eşgüdümlemesi ve devlet tarafından dengeli bir şekilde düzenlenmesi gerektiği düşüncesi ön plana çıkmıştı. Türkiye'de 1930'lu yıllar ile birlikte ulusal bir burjuvazinin ve sermaye piyasasının yetersizliği sonucu devletçilik politikası uygulanmaya başlanmış ve bu yolla sanayileşme ve kalkınmada özel sektörün önünü açmak ve onu desteklemek amacıyla devlet tarafından bir dizi yatırımlara gidilmiştir. 1930'lardan 1980'li yıllara kadar devletçilik politikaları kendi içinde belirli değişimler geçirmiş olmakla birlikte genel olarak piyasa mekanizmasının yetersizliklerinin giderilmesi (girişimci yetersizliği gibi), ekonomik gelirin dengeli dağılımının sağlanması, merkezi planlamalarının uygulamalarının kolaylaştırılması ve üretimin toplumsallaştırılması amaçlanmıştır (Akalin, 1994:131-132).

1980'li yıllar ile birlikte dünyadaki özelleştirme dalgası Türkiye'yi de sarmış ve KİT'lerin özelleştirilmesi hükümet politikalarının esas hedeflerinden biri haline gelmiştir. Özelleştirme uygulamalarına 1986 yılında meclisten geçirilen 3291 sayılı yasa ile başlanmıştır. KİT'lerin özelleştirilmesi yetkisi yine aynı yasa ile Bakanlar Kurulu'na verilirken, KİT'lerin yüzde olarak satılması yetkisi ise Kamu Ortaklığı İdaresi'ne verilmiştir (Turkey Prime Ministry Privatisation Administration, 1997:5). Ancak, ilk özelleştirme uygulamalarına gerek muhalefet partilerinden ve gerekse sendikalarından gelen aşırı tepkiler nedeni ile hükümet sosyal ve siyasal dengeleri yeniden gözetenek 1994 yılında 4046 sayılı yasa ile Özelleştirme Kanunu yeniden düzenlenerek uygulamaya konulmuştur. 1992 yılında ise Kamu Ortaklığı Yüksek Kurulu yapılan tüm özelleştirmeleri onaylama yetkisi ile kurulmuştur. Fakat yetki karışıklığının önüne geçilmesi ve özelleştirme uygulamalarının hızlandırılması için Kamu Ortaklığı Yüksek Kurulu'nun adı Özelleştirme İdaresi olarak değiştirilmiş ve daha önce Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun ve Kamu Ortaklığı İdaresi'nin tüm yetkileri bu kuruluşa devredilmiştir.

1986 yılında başlanılan özelleştirme uygulamaları halka arz, blok satış, ileriye dönük halka arzı amaçlayan blok satış ve İMKB'de satılması şeklinde olmuştur. Özelleştirme uygulamaları ile ilgili çalışmaların yürütülmesi amacıyla Morgan Guarantee Trust Company of New York adlı firma görevlendirilmiş ve bir master planı hazırlamıştır. Özelleştirme uygulamaları 1986 yılında başlamış ve ilk büyük ölçekli özelleştirme 1988 yılında TELETAS'ın (yüzde 22'lik kısmı halka arz ve yüzde 18'lik kısmı blok satış yoluyla) özelleştirilmesi ile gerçekleştirilmiş ve sırasıyla USAŞ, PETKİM, PETROL OFİSİ, ÇUKUROVA ELEKTRİK, GİMA, MEYSU ve TÜBRAŞ A.Ş. gibi farklı sektörlerdeki KİT'lerin özelleştirmeleri tamamlanmıştır.

1986 ile 1997 yılları arasında blok satış yolu ile çoğunluğunu imento fabrikalarının oluşturduğu 1.2 Milyar Dolar değerinde 28 KİT, halka arz yolu ile PETROL OFİSİ gibi kuruluşların da aralarında bulunduğu 16 KİT özelleştirilmiştir. Yine aynı dönemler arasında değişik yüzdelere ile hem halka arz ve hem de kısmi blok satış yolu ile 343 Milyon Dolar değerinde aralarında TELETAŐ, NETAŐ ve ÇUKUROVA ELEKTRİK'in bulunduğu 9 KİT özelleştirilirken, uluslararası arz yolu ile TOFAŐ'ın yüzde 16'lık hissesi bir yabancı firmaya 330 Milyon Dolar karşılığı satılmıştır. Diğer taraftan tesis ve varlık satışı yolu ile aralarında Et ve Balık Kurumu, TURBAN ve SEK gibi KİT'lere ait 15 adet tesis ve varlıklar 275 Milyon Dolar karşılığında satılmıştır (Turkey Prime Ministry Privatisation Administration, 1997:17). Özelleştirme uygulamaları en yoğun olarak imento sektöründe yaşanmıştır. ÇİTOSAN'a ait 19 imento fabrikası blok satış yolu ile 5 imento fabrikası ise halka arz yolu ile özelleştirilmiştir. 1997 yılında çitosan'a ait tüm kuruluşların satış işlemleri böylece tamamlanmış olmaktadır. Gerçekten de bugün Türkiye'de özelleştirilmiş olan 19 adet imento fabrikası ile birlikte bu sektörde faaliyette bulunan toplam 45 imento fabrikalarının tümü özel sektöre ait bulunmaktadır. Türkiye'de 1986-1997 yılları arasında satış türlerine göre yapılan özelleştirmelerin dökümü aşağıdaki Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1 : Satış Türlerine Göre Özelleştirme: 1986-1997

Satış Türü	Miktarı (US Dolar)
Blok Satış	1,492,940,286
Tesis ve Varlık Satışı	275,304,700
Halka Satış	433,197,263
Uluslararası Arz	330,000,000
İMKB'de Satış	524,442,259
Yarım Kalmış Tesis Satışı	2,139,819
Toplam	3,058,024,327

Kaynak: Turkey Prime Ministry Privatisation Administration, 1997, s. 18.

Tablo 1'den de görüldüğüne göre Türkiye'de 1986 ve 1997 yılları arasında 3 Milyar Dolara aşan bir özelleştirmenin yapıldığı görülmektedir. Bu rakam özelleştirme uygulamalarını destekleyen çevrelerce çok düşük olarak değerlendirilmektedir. 1986 ve 1997 yılları arasında yapılan özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi için harcanan para 4 Milyar Dolara yakındır. Buradan da anlaşılacağı göre, özelleştirme uy-

gulamalarından elde edilen gelir yapılan harcamalardan yaklaşık 1 Milyar Dolar daha azdır. Yani özelleştirme uygulamalarıyla ilgili yapılan harcamalar elde edilen gelirlerden 1 Milyar Dolar daha fazla olduğu için özelleştirmenin amaçları arasında belirtilen ‘özelleştirme ile elde edilen gelirlerin alt yapı harcamalarına kaydırılması’ gibi hedeflerin gerçekçi olmadığı açıkça görülmektedir.

Özelleştirme uygulamalarının bir diğer önemli etkisi de istihdam yapısında ortaya çıkmaktadır. KİT’lerin dışarıdan özellikle siyasi ve ekonomik baskılara maruz kalması gereğinden fazla kişinin bu kuruluşlarda istihdam edilmesine sebep olmuştur. Bu nedenle KİT’lerin özelleştirilmesinin hemen ardından yeni işverenin çok sayıda işçiyi işten çıkardığı herkesçe bilinmektedir. Bu durum en açık bir şekilde çimento sektöründe yaşanmıştır. Çimento sektöründe özelleştirme sonrası işten çıkarılan işçilerin toplamı şu an çalışmakta olanların % 56’sını oluşturmaktadır (Petrol-İş, 1995:294). Yani özelleştirme ile birlikte toplam çalışanların yarısından fazlası işten çıkarılmıştır. Diğer taraftan yine çimento sektöründe yapılan özelleştirme uygulamaları sonucu 1990 ve 1995 yılları arasında toplam sendikalı işçi sayısı 13 570’den 6 101’e düşmüştür (Çimse-İş, 1995:173). Buradan da açıkça görüleceği gibi özelleştirmeden hemen sonra sendikalı işçi sayısında çok dramatik bir düşüş yaşanmıştır. Ancak çimento sektöründe daha önce yapılan araştırmalar göstermiştir ki (Kasapoğlu vd., 1994 ve Nichols vd., 1998) özelleştirme uygulamaları sonucu toplam kadrolu ve sendikalı işçi sayısında çok büyük bir düşüş yaşanmasına rağmen düşük ücretli, sendikasızsız, sosyal güvencesiz ve kısa dönemli olarak istihdam edilen işçi sayısında çok büyük artışlar olmuştur. Daha çok taşeron olarak çalışanlar tarafından tanımlanan bu işçilerin sayısının araştırmanın yürütüldüğü iki çimento fabrikasındaki verilere göre (İç Anadolu Bölgesi’nde) halen istihdam edilmekte olan kadrolu işçilerin sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Çam’ın (1998) Marmara bölgesinde özelleştirilen bir çimento fabrikasında yaptığı çalışmada tüm çalışanlar içerisinde taşeron işçilerin oranının zaman zaman % 70’lere kadar çıktığı belirtilmektedir. Bu bir anlamda, taşeron işçi istihdamının çok yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Taşeron işçilerin sayısı çimento ürünlerine olan taleplere bağlı olarak özellikle ilkbahar ve yaz aylarında artmakta sonbahar ve kış aylarında azalmaktadır. Ancak yılın her döneminde taşeron işçilerin sayısı toplam çalışanların sayısının üstünde bulunmaktadır.

Taşeron işçilerin özelleştirilen çimento fabrikalarında yaygın bir şekilde istihdam edilmeye başlanması, işletmelere sayısal olarak bir işgücü istihdam esnekliği sağlamaktadır. Diğer bir deyişle, bir işletmenin ürünlerine olan taleplerdeki artışlara paralel olarak taşeron işçi sayısı artırılmakta buna karşın bu taleplerde bir azalma olduğunda taşeron işçilerin sayısı kolayca düşürülmektedir. Ayrıca, yeni işveren kısa dönemli, sendikasızsız ve iş güvencesi olmayan taşeron işçileri istihdam ederek işçilerin sosyal hakları ile ilgili belirli yasal yükümlülüklerden (sigorta, prim, ikramiye, rapor, yıllık izin, kıdem tazminatı vb.) kaçınabilmektedir.

Türkiye’de özelleştirme uygulamalarına genellikle kâr eden KİT’lerden başlanılmıştır (Tansel, 1999). Çünkü kâr eden KİT’lere talebin doğal olarak çok olmasının bu kuruluşların satılmalarını kolaylaştıracağı düşünülmüştür. Türkiye’de özelleştirme uygulamalarına ilk önce kâr eden kuruluşlardan başlanması daha önce özelleştirme hedeflerinden biri olarak belirtilen ‘KİT’lerin ulusal bütçe üzerindeki mali yükünün azaltılması’ ilkesi ile çelişmektedir. Diğer bir ifade ile, kâr eden bir KİT’in bütçe üzerinde bir mali yükünün olmayacağı oldukça açıktır. Bu açıdan kâr eden bir kamu kuruluşunun özelleştirilmesi demek devletin bazı önemli gelir kaynaklarından yoksun bırakılması demektir.

Türkiye’de sosyo-ekonomik olarak göç, kentleşme ve alt yapı yatırımlarının artmasına paralel olarak inşaat sektörünün çok hızlı bir gelişme içerisinde olduğu herkesçe bilinmektedir. Buna bağlı olarak çimento sektörünün özellikle 1980’li yıllar ile birlikte altın yıllarını yaşaması nedeniyle KİT’ler arasında kâr eden işletmelerin önemli bir bölümünü ÇİTOSAN’a bağlı çimento fabrikaları oluşturmuştur. Bu nedenle özelleştirme uygulamalarının başlangıç yıllarında çimento sektöründe faaliyette bulunan ve kâr eden KİT’lerin satışı özelleştirme politikalarında öncelikli bir yere sahip olmuştur.

Özelleştirmenin çimento sektöründe kısmen erken başlaması bu kuruluşlarda çalışan kişilerin özelleştirme öncesi ve sonrası yaşadıkları deneyimlerin değerlendirilmesini metodolojik olarak daha anlamlı kılmaktadır. İşte bu çalışma İç Anadolu Bölgesi’nde özelleştirilmiş olan iki çimento fabrikasında yürütülen bir alan araştırmasının verilerine dayanmaktadır¹. Buna göre, araştırmada görüşülen 196 kişinin özelleştirme ile ilgili tutumları sosyolojik olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirmede, özelleştirme deneyimini bizzat yaşayan kadrolu işçilerin, hizmetlilerin, büro memurlarının, teknisyenlerin, mühendisler ve yöneticilerin görüşleri mesleki kategoriler çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Zira özelleştirme uygulamalarından farklı mesleki kategoriler farklı düzeylerde etkilenmiştir.

3. KAMU VE ÖZEL SEKTÖR AYRIMI

Çalışanlara özelleştirme ile ilgili olarak tüketicininin çıkarlarının korunmasında, çalışanların teknik becerilerinin geliştirilmesinde, iş sağlığı ve iş güvencesinde,

1 1991 ve 1992 yılları arasında özelleştirilmiş olan iki çimento fabrikasında 1995 ve 1996 yılları arasında iki aşamalı olarak bir alan araştırması yürütülmüştür. Araştırmada mesleki kategoriler esas alınarak araştırmada üst düzey yöneticiler, mühendisler, büro çalışanları, teknisyenler, sendikacı-kadrolu işçilerin ve taşeron işçilerin bulunduğu 196 kişiye ulaşılmıştır. Araştırma gündüz yürütüldüğü için yalnızca 8.00-16.00 ile 16.00-24.00 vardiyasında çalışanlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Hemen tüm birimlerde (yemekhane, paketleme, değirmen, elektrik atölyesi, makine bakım, laboratuvar, muhasebe, idare, vb) çalışanların yaklaşık yarısı ile görüşülmüştür. Araştırmada esas olarak anket tekniği uygulanmıştır. Araştırmada sendika temsilcileri ile de görüşülmüştür. Buna ek olarak iş dışında, bir kaç taşeron işçi ile derinlemesine görüşme yapılmıştır.

sendikalar ile işbirliğine gitmelerinde, daha iyi bir hizmet sağlamada ve çevreyi korumada kamu kuruluşlarının mı yoksa özel sektör kuruluşlarının mı daha başarılı olduklarına ile ilişkin sorular sorulmuştur.

Genel olarak belirtmek gerekirse, üst düzey yöneticiler ile mühendisler, büro çalışanları, teknisyenler, kadrolu işçiler ve taşeron işçilere göre özel sektör kuruluşlarının KİT’lere göre yukarıda özelleştirme ile ilgili belirtilen özellikler açısından daha başarılı olduğunu belirtmişlerdir. Üst düzey yöneticilere ve mühendislere göre devlet ekonomik alandan kendini geri çekmeli ve daha çok adalet, milli savunma, alt yapı ve güvenlik gibi alanlarda faaliyetlerde bulunmalıdır. Bu nedenle yöneticilerin ve mühendislerin özelleştirmeye karşı olan tutumlarının diğer çalışanlara göre daha olumlu olduğu görünmektedir. Ancak özelleştirme ile ilgili tutumların üst düzey yöneticiler ve mühendislerden büro çalışanları, teknisyenler, kadrolu işçiler ve taşeron işçilere doğru gidildikçe daha olumsuz olduğu karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan kadrolu işçilerin ve özellikle de taşeron işçilerinin özelleştirmeye karşı diğer mesleki kategorilere göre daha olumsuz bir görüşe sahip olduğu görülmektedir.

3.1. Özel Sektör ile Kamu Sektörüne İlişkin Tutumların Karşılaştırılması

Araştırmada çalışanlara ilk önce kamu ve özel sektör kuruluşlarının sağladığı hizmet çerçevesinde hangisinin tüketicinin çıkarlarını daha iyi koruduğu sorusu sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtlar Saunders ve Harris’in (1994) belirttiği üzere ‘Yeni Sağ’ ideolojilerinin özelleştirme uygulamalarıyla ‘herşey tüketicilerin beklentileri

Tablo 2 : Sizce Genel Olarak, Kamu Kuruluşları mı yoksa Özel Sektör Kuruluşları mı Tüketicinin Çıkarlarını Daha İyi Korur? (%)

	Kamu Kuruluşları	Özel Sektör Kuruluşları	İkisinde Aynı	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	16	68	11	5
Büro çalışanları n=43	30	42	23	5
Teknisyenler n=17	53	35	9	6
Kadrolu işçiler n=85	65	23	9	4
Taşeron işçiler n=32	72	16	6	6
Toplam n=196	54	30	12	5

doğrultusunda şekilleneceği ve dolayısı ile tüketicilerin çıkarlarının daha iyi korunacağı’ tezinin pratikte ne kadar geçerli olup olmadığını bizlere gösterecektir.

Tablo 2’den açıkça anlaşılacağı üzere, çalışanların mesleki konumu ile özelleştirmeye karşı tutumları arasında yakın bir ilişki vardır. Buna göre, üst düzey yöneticilerin ve mühendislerin %68’i özel sektör kuruluşlarının KİT’lere göre tüketicilerin çıkarlarını daha iyi koruduğunu belirtirken, bu oran büro çalışanlarında %42’ye, teknisyenlerde %35’e, kadrolu işçilerde %23’e ve taşeron işçilerde ise %16’ya düşmektedir. Buna karşın, teknisyenlerin %52’si, kadrolu işçilerin %65’i ve taşeron işçilerin ise %72’si KİT’lerin özel sektör kuruluşlarına göre tüketicinin çıkarlarını daha iyi koruduğunu öne sürmektedirler. Diğer taraftan, çalışanların verdiği yanıtın toplamı esas alındığında KİT’lerin özel sektör kuruluşlarına göre tüketicinin çıkarlarını daha iyi koruduğu belirtilmekte ve bu sonuç ‘Yeni Sağ’ tezler ile çelişmektedir.

Özelleştirme tartışmalarında KİT’lerin neden verimli ve etkin çalış(tır)madığı ile ilişkili olarak sık sık bu kuruluşlarda çalışanların teknik bilgi ve becerisinin geliştirilemediği öne sürülmektedir.

Tablo 3 : Sizce Genel Olarak, Kamu Kuruluşları mı Yoksa Özel Sektör Kuruluşları mı Çalışanların Teknik Bilgi ve Becerilerini Daha Çok Geliştirir? (%)

	Kamu Kuruluşları	Özel Sektör Kuruluşları	İkiside Aynı	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	5	84	11	0
Büro çalışanları n=43	12	70	19	0
Teknisyenler n=17	18	71	12	0
Kadrolu işçiler n=85	32	51	12	6
Taşeron işçiler n=32	44	31	19	6
Toplam n=196	26	57	14	4

Oysa liberallere göre, bu kuruluşlar özelleştirildiğinde serbest piyasa koşullarına ayak uydurabilmeleri ve varlıklarını devam ettirebilmeleri için çalışanlarına gerekli bilgi ve becerileri vermek zorunda kalacaklar ve bunun sonucunda o kuruluşlar birer verimli ve etkin çalışan işletmeler haline geleceklerdir. Bu çerçevede, çalışanlara KİT’lerin mi yoksa özel sektör kuruluşlarının mı çalışanların teknik bilgi ve becerilerini daha çok geliştirdiği sorusu yöneltmiştir.

Tablo 3’deki yanıtlara göre, taşeron işçiler hariç tutulursa diğer tüm çalışanlara göre genel olarak özel sektör kuruluşlarının KİT’lere göre çalışanların teknik bilgi

ve becerilerini daha çok geliştirmekte olduğu düşüncesi hakimdir. Özel sektör kuruluşlarının daha başarılı olduğunu söyleyenler arasında %84 ile üst düzey yöneticiler ve mühendisler ilk sırada gelirken bu oran teknisyenlerde %71, büro çalışanlarında %70 ve kadrolu işçilerde ise %51’dir. Günümüz koşullarında bir işletmede kârlılığın artırılması varolan teknolojinin üretim hedefleri doğrultusunda en etkin bir biçimde kullanılmasına ve çalışanların üretim sürecinde kullanılan teknolojiye uyumlu olarak en verimli şekilde istihdam edilmesine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında, genel olarak özel sektör kuruluşları KİT’lere göre çalışanların teknik bilgi ve becerilerinin geliştirilmesinde daha başarılıdır. Bu tutum liberallerin öne sürdüğü ‘özel sektör kuruluşları piyasadaki ve sektördeki gelişmelere paralel olarak çalışanlarına gerekli bilgi ve becerileri verir’ teziyle uyusmaktadır.

Ancak taşeron işçilerin KİT’leri özel sektör kuruluşlarına göre çalışanların teknik bilgi ve becerilerini geliştirmede daha başarılı bulduklarını belirtmekte yarar vardır. Taşeron işçilerin bu tutumu bir ölçüde onların kalifiye düzeylerinin çok düşük olmasından dolayı işletmenin onları sürekli bir şekilde fiziksel olarak genellikle ağır, ancak beceri gerektirmeyen işlerde kullanmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Zira her işletme içerisinde bir kısım işler doğası gereği (örneğin, temizlik, mutfak işleri, paketleme) hep emek-yoğun olarak yapılmak zorundadır. Bu nedenle başta çimento fabrikaları olmak üzere, bir çok özel sektör kuruluşları bu tip işlerde genellikle vasıfsız, iş güvencesi olmayan ve kısa dönem sözleşmeli işçileri çalıştırmayı bir gelenek haline getirmişlerdir.

Diğer taraftan çalışanlara işçi sağlığı ve iş güvenliği sorunlarına genel olarak KİT’lerin mi yoksa özel sektör kuruluşlarının mı daha ilgili olduğu sorusu sorulmuştur.

Tablo 4 : Sizce Genel Olarak, Kamu Kuruluşları mı Yoksa Özel Sektör Kuruluşları mı İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Konularıyla Daha Çok İlgilenmektedir? (%)

	Kamu Kuruluşları	Özel Sektör Kuruluşları	İkiside Aynı	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	16	63	21	0
Büro çalışanları n=43	35	40	26	0
Teknisyenler n=17	12	53	35	0
Kadrolu işçiler n=85	46	35	19	0
Taşeron işçiler n=32	75	13	6	6
Toplam n=196	45	35	18	1

Tablo 4'e göre üst düzey yöneticiler ve mühendisler ile teknisyenler özel sektör kuruluşlarının KİT'lere göre işçi sağlığı ve iş güvenliği sorunlarıyla daha çok ilgilendiğini belirtirlerken, büro çalışanları, kadrolu işçiler ve özellikle de taşeron işçiler KİT'lerin özel sektör kuruluşlarına göre işçi sağlığı ve iş güvenliği konularıyla daha çok ilgilendiğini belirtmişlerdir. Yanıtların üst düzey yöneticilerden taşeron işçilere doğru gidildikçe olumlu bir tutumdan olumsuz bir tutuma doğru bir eğilim içerisinde olduğu görülmektedir. Dikkat edilirse çalışanların içinde buldukları çalışma koşulları ile verilen yanıtlar arasında yakın bir ilişki vardır. Buna göre üst düzey yöneticiler ve mühendislerin diğer mesleki kategori içerisinde bulunanlara göre daha iyi çalışma koşullarına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın taşeron işçilerin içinde bulunduğu çalışma koşullarının diğer tüm çalışanlara göre daha kötü olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle taşeron işçiler KİT'lerin özel sektör kuruluşlarına göre işçi sağlığı ve iş güvenliği konularında daha ilgili özel sektör kuruluşlarının ise daha ilgisiz olduğunu belirtmişlerdir. KİT'ler çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve bu yolla işçi sağlığı ve iş güvenliğini prensip olarak özel sektöre göre ayırım yapmaksızın sağlamaya çalışmaktadır. Bu bir ölçüde bedensel iş yapan ve iş kazası tehlikesini diğer mesleki kategorilerde çalışanlara göre daha çok yaşayan kadrolu işçilerin ve özellikle taşeron işçilerinin KİT'lerin görece işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi konularda daha duyarlı olduğunu belirtmelerinde etkili olmuştur. Genelde çalışma koşullarının iyileştirilmesi için yapılan harcamalar üretim maliyetlerini artıracığından dolayı özel sektör kuruluşları işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi konularda iyileştirmelere gitmede kamu kuruluşları kadar duyarlı ve istekli davranmamaktadır. Bu durum özelleştirilen çimento fabrikalarında istihdam edilen kadrolu işçilerin ve özellikle taşeron işçilerin maruz kaldığı olumsuz çalışma koşullarında açıkça görülmektedir.

Özelleştirme tartışmalarında belki en fazla sözü edilen konu sendikal faaliyetlerdir. Diğer bir ifade ile, özelleştirme ile birlikte sendikal faaliyetlerdeki değişmelerin çalışanları ne yönde etkileyeceği sürekli tartışılmaktadır. Özellikle sendikalar (Çimse-İş, 1995:23-25) özelleştirme uygulamalarının sendikal faaliyetlerin gücünü kırmak için yapıldığını öne sürmektedir. Petrol-İş'e göre (1995:263-264) işten atılma oranı tüm özelleştirilen işletmeler esas alındığında %53'tür. Yine Petrol-İş tarafından özelleştirme sonucu 2461 işçinin KİT'ler arası iş değiştirdiği belirtilmektedir.

Tablo 5 : Sizce Genel Olarak, Kamu Kuruluşları mı Yoksa Özel Sektör Kuruluşları mı Sendikalar ile Daha İyi Bir İşbirliği İçerisindedir? (%)

	Kamu Kuruluşları	Özel Sektör Kuruluşları	İkisinde Aynı	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	16	68	11	5
Büro çalışanları n=43	49	21	23	7
Teknisyenler n=17	24	47	29	0
Kadrolu işçiler n=85	56	25	19	0
Taşeron işçiler n=32	75	3	9	13
Toplam n=196	54	25	17	4

Özelleştirmenin işçiler açısından bir diğer sonucunun da sendikasızlık olduğu bu kuruluşlardaki sendikalaşma oranının sadece %36’larda olmasından açıkça görülmektedir (Petrol-İş, 1995:265). Buradan yola çıkarak sendikalar özelleştirme ile birlikte çalışanların sosyal ve ekonomik haklarını daha da geriye götüreceği endişesini taşımakta ve çalışma barışının sağlanamayacağını öne sürmektedir. Buradan yola çıkarak, çalışanlara genel olarak KİT’lerin mi yoksa özel sektör kuruluşlarının mı sendikal faaliyetlere daha sıcak baktığı sorusu sorulmuştur.

Tablo 5’den de görüleceği gibi başta taşeron işçiler olmak üzere kadrolu işçiler ve büro çalışanları KİT’lerin sendikal faaliyetlere karşı daha yapıcı bir yaklaşım içerisinde olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre, üst düzey yöneticiler ve mühendislerin %68’i ile teknisyenlerin %47’si özel sektör kuruluşlarının KİT’lere göre sendikal faaliyetlere karşı daha yapıcı olduğunu belirtirlerken bu oran büro çalışanlarında %21, kadrolu işçilerde %25 ve taşeron işçilerde ise sadece %3’tür. Sendikal faaliyetlerin yaşamsal öneme sahip olduğu mesleki kategorilerden taşeron işçileri ile kadrolu işçiler sendikal faaliyetlere KİT’lerin daha sıcak yaklaştığını belirtmesi hiç şaşırtıcı değildir. Zira günümüz Türkiye’inde başta çimento sanayi olmak üzere özel sektörde bir sendikasızlaştırma ya da sendikasız işçi istihdam etme yaygın hale getirilmeye çalışıldığı için bunun sancısını en fazla kadrolu işçiler ile taşeron işçiler çekmektedir.

Tablo 6 : Sizce Genel Olarak, Kamu Kuruluşları mı Yoksa Özel Sektör Kuruluşları mı Daha İyi Bir Hizmet Vermektedir? (%)

	Kamu Kuruluşları	Özel Sektör Kuruluşları	İkisinde Aynı	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	21	68	11	0
Büro çalışanları n=43	33	51	16	0
Teknisyenler n=17	29	65	6	0
Kadrolu işçiler n=85	40	50	8	2
Taşeron işçiler n=32	47	41	8	2
Toplam n=196	38	51	11	1

Araştırmada aynı zamanda KİT'lerin mi yoksa özel sektör kuruluşlarının mı genel olarak daha iyi hizmet verdiği sorusu sorulmuştur. Tablo 6'ya göre, özel sektör kuruluşlarının KİT'lere göre tüketicilere daha iyi hizmet verdiği çalışanların büyük bir kesimi tarafından belirtilmiştir. Taşeron işçiler hariç tutulduğunda çalışanların büyük bir çoğunluğunun özel sektör kuruluşlarının KİT'lere göre daha iyi bir hizmet verdiğini öne sürmelerinde günlük yaşam tecrübelerinin önemli bir etkisi olmuştur denebilir. Türkiye'de faaliyette bulunan KİT'lerin müşterilerin tatminine yönelik olarak çalış(tırıl)maması verdiği hizmetin kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, liberallere göre KİT'lerin içinde bulunduğu en önemli sorunlarından biri olan bürokratik formaliteler bu kuruluşların tüketicilere vermiş olduğu hizmetin kalitesini düşürmektedir. Oysa bir özel sektör kuruluşu piyasa koşullarının bir gereği olarak tüketici merkezli olmak zorunda olduğu için verdiği hizmetin kalitesinin aynı sektörde faaliyette bulunan bir KİT'e göre daha iyi olacağı öne sürülmektedir. Bu açıdan, bankacılık sektörü kamu ve özel sektör bankalarının tüketicilere sunduğu hizmetin kalitesinin farklılığı açısından iyi bir örnektir. Dolayısıyla, çalışanların vermiş olduğu yanıtlar genel olarak değerlendirilirse, liberallerin sıkça vurgulamış olduğu 'özelleştirme uygulamaları sonucu tüketicilere sunulan hizmetin kalitesinin artacağı' tezi çalışanlar tarafından desteklenmiş olmaktadır.

Çimento sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin diğer sektörlerde faaliyette bulunan işletmelere göre çevreyi kirletmesi açısından daha zararlı olduğu herkesçe bilinmektedir. Özellikle eski teknolojinin kullanılması ve çimento fabrikalarının ba-

calarına filtre takılmaması doğal çevreyi olduğu kadar insan sağlığını da tehdit etmektedir. Buradan yola çıkarak, araştırmada çalışan kişilere KİT’lerin mi yoksa özel sektör kuruluşlarının mı çevreyi korumada daha duyarlı olduğu sorusu sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtlar Tablo 7’de verilmiştir. Mesleki kategoriler açısından değerlendirildiğinde taşeron işçiler dışında kalanların büyük bir çoğunluğuna göre özel sektör kuruluşları KİT’lere göre çevreyi korumada daha duyarlıdır.

Tablo 7’ye göre, başta üst-düzey yöneticiler ve mühendislerin % 79’u olmak üzere, teknisyenlerin % 76’sı büro çalışanlarının % 58’i ve kadrolu işçilerin % 56’sı genel olarak özel sektör kuruluşlarının KİT’lere göre çevreyi korumada daha duyarlı olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 7 : Sizce Genel Olarak, Kamu Kuruluşları mı Yoksa Özel Sektör Kuruluşları mı Çevreyi Korumada Daha Duyarlıdır? (%)

	Kamu Kuruluşları	Özel Sektör Kuruluşları	İkiside Aynı	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	11	79	11	0
Büro çalışanları n=43	28	58	12	2
Teknisyenler n=17	24	76	0	0
Kadrolu işçiler n=85	31	56	8	5
Taşeron işçiler n=32	72	9	16	3
Toplam n=196	35	51	10	4

Özelleştirmeye birlikte iki çimento fabrikasında bacalara yeni filtrelerin takılmasından hemen sonra çevre kirliliğinde önceki dönemlere göre önemli azalmanın görülmesi çalışanların görüşlerinde özel sektör kuruluşlarının KİT’lere göre çevreyi korumada daha duyarlı olduğu sonucuna götürmede etkili olmuştur. Buna karşın taşeron işçilerin % 72’sinin genel olarak KİT’lerin çevreyi korumada özel sektör kuruluşlarına göre daha duyarlı olduğunu vurgulamaları ise oldukça ilginçtir. Bunda bir ölçüde taşeron işçilerinin çalışma koşullarının diğer tüm çalışanlara göre daha kötü olmasının etkili olduğu öne sürülebilir. Zira toz ve gürültünün oldukça yoğun olduğu birimlerde (kayaların kırıldığı değirmen ünitesi, elektrik ve makina bakım üniteleri ve paketleme’de) taşeron işçiler yoğun olarak çalıştırılmaktadır. Buralardaki çalışma koşulları diğer tüm birimlere göre oldukça ağır olmakta ve buralarda ça-

lışan taşeron işçiler yalnızca toz ve gürültüye değil aynı zamanda iş kazalarına da daha fazla maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle, taşeron işçilere göre genel olarak özel sektör kuruluşlarının, KİT'lere göre çalışma koşullarının iyileştirilmesinde ve çevre temizliğinde duyarlı olmadıkları sonucuna götürmüştür.

4. TÜRKİYE'DE KİT'LER VE ÖZELLEŞTİRME

Araştırmanın yürütüldüğü iki çimento fabrikasında çalışanlara, ilke olarak Türkiye'deki ekonomik faaliyetlerde görece daha önemli yer işgal eden KİT'lerin özelleştirilmesinin gerekli olup olmadığına ilişkin sorular sorulmuştur. Bilindiği üzere farklı sektörlerde faaliyette bulunan çok sayıda KİT'ler bulunmaktadır. Bu kuruluşlar faaliyette bulunduğu sektörler içerisinde belirli işlevleri yerine getirmekle birlikte bazısı faaliyette bulunduğu sektörün özelliği ve stratejik konumu açısından diğerlerine göre daha önemlidir. Ulusal sanayi politikası açısından ekonominin belirli sektörlerde dışarıya bağımlı olmaması gerektiği öne sürülmektedir. Başta demir-çelik olmak üzere madencilik, enerji ve telekomünikasyon gibi alanlarda faaliyette bulunan KİT'lerin özelleştirilmesinin doğru olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu da ister istemez tartışmaların yönünü ekonomik açıdan diğerlerine göre daha fazla önemlilik arz eden KİT'lerin özelleştirme kapsamının dışında tutulmasının doğru olup olmadığı noktasına doğru götürmektedir.

Buradan yola çıkarak, çalışanlara ilk önce Karabük, Ereğli ve İskenderun gibi, ülkemizde özelleştirme tartışmalarında adı oldukça sık geçen kuruluşların özelleştirilmesinin doğru olup olmadığı sorusu sorulmuştur. Demir-çelik üretiminde faaliyette bulunan KİT'ler sektörel olarak sanayi sektörü içerisinde bulunan hemen hemen diğer tüm alt sektörlerin temel girdilerini sağladığından dolayı, özelleştirildiklerinde etkisinin çok geniş olacağı kesindir.

Tablo 8 : Sizce Prensip Olarak, Karabük, Ereğli ve İskenderun Demir Çelik Gibi Kamu Kuruluşları Özelleştirilmeli midir? (%)

	Evet	Hayır	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	89	11	0
Büro çalışanların n=43	65	35	0
Teknisyenler n=17	59	35	6
Kadrolu işçiler n=85	40	57	3
Taşeron işçiler n=32	16	72	13
Toplam n=196	46	50	4

Tablo 8’den de açıkça görüleceği üzere mesleki konum yükseldikçe Karabük, Ereğli ve İskenderun gibi önemli KİT’lerin özelleştirilmesi gerektiği eğilimi artmaktadır. Ancak yukarıda adı geçen KİT’lerin özelleştirilmelerine karşı kadrolu işçilerin ve özellikle de taşeron işçilerin olumsuz tutum takındıklarını belirtmekte yarar var. Bu bulgu, bir ölçüde işgüvencesi az ve ücreti görece düşük olan kesim açısından devletin güvenilen yada güvence gereksinimi yerine getiren bir kurum olarak önemli KİT’leri elinden çıkardığında gücünü yitireceği kansıyıyla bu tür kuruluşların özelleştirilmesine karşı çıkma olarak değerlendirilebilir. Buna göre eğer devlet önemli kamu kuruluşlarını elinde tutarsa gücünü tamamıyla yitirmeyecek ya da en azından kendi gücünü belirli alanlarda korumuş olacaktır.

Demir çelik işletmelerinin özelleştirilmesi kadar Türkiye Elektrik Kurumu’nun da (TEK) özelleştirilmesinin doğru olup olmadığı tartışılmaktadır. Ayrıca enerji sektörünün özelliğinden kaynaklanan bir tekelci yönü bulunmaktadır. Dolayısı ile, bu kurumun özelleştirilmesinin serbest piyasa mantığı ile çelişeceği ve bu tür politikalarla serbest rekabet ortamının yaratılamayacağı belirtilmektedir. Yine bu sektörde yapılacak bir özelleştirmenin yeni işverene bir tekel olma imkanı vereceğinden dolayı hizmetin kalitesinin artması ve bu hizmetin tüketicilere ucuz bir şekilde gitmesinin mümkün olamayacağı öne sürülmektedir. Bu çerçevede, araştırmada çalışanlara TEK’in özelleştirilmesinin doğru olup olmadığı sorusu sorulmuştur.

Tablo 9 : Sizce Prensip Olarak, Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) Özelleştirilmeli midir? (%)

	Evet	Hayır	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	79	21	0
Büro çalışanların=43	40	60	0
Teknisyenler n=17	53	41	6
Kadrolu işçiler n=85	31	61	8
Taşeron işçiler n=32	13	84	3
Toplam n=196	35	61	5

Tablo 9’dan da görüleceği gibi, üst düzey yöneticiler ve mühendislerin % 79 ile teknisyenlerin % 59’u dışındaki bütün mesleki kategoriler TEK’in özelleştirilmesine prensipte karşıdırlar. TEK’in özelleştirilmesine karşı olma eğiliminin

fazla olmasının altında yatan gerekçe bir ölçüde bu kuruluşun Türkiye açısından stratejik öneme sahip olması ve genelde önemli bir kamu hizmetini yerine getiriyor olmasıdır denebilir. Yani çalışanların çok büyük bir kesimine göre önemli kamu hizmetini yerine getiren KİT'lerin özelleştirilmesi doğru bulunmamaktadır.

Diğer taraftan PTT'nin özelleştirilmesi en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu kuruluşun hem yüksek bir kâr marjı ile çalışması ve hem de enerji sektörü örneğinde olduğu gibi piyasadaki tekeli konumundan dolayı rekabet koşullarından pek etkilenmemesi nedeniyle PTT'nin T'sinin özelleştirme kapsamına alınıp alınmaması çok tartışılmıştır.

Tablo 10 : Sizce Prensip Olarak, PTT'nin T'si Özelleştirilmeli midir? (%)

	Evet	Hayır	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	53	47	0
Büro çalışanların=43	47	51	2
Teknisyenler n=17	59	41	0
Kadrolu işçiler n=85	29	70	1
Taşeron işçiler n=32	19	78	3
Toplam n=196	34	65	2

Tablo 10'a göre, genel olarak PTT'nin T'sinin özelleştirilmesine üst düzey yöneticiler ve mühendisler ile teknisyenler dışında kalan çalışanların karşı olduklarını görüyoruz. Dikkat edilmesi gereken bir nokta ise, özellikle üst düzey yöneticiler ve mühendisler özelleştirmeye karşı sahip oldukları olumlu tutumun PTT'nin T'sinin özelleştirilmesinde ancak %53'lerde kalmasıdır. Oysa bu oran özelleştirme ile ilgili daha önceki sorulara verilen yanıtlara göre oldukça düşük bir düzeydedir. Bu bir ölçüde çalışanları PTT'nin T'sinin çok kârlı olduğu ve bu nedenle satılmasının o kadar gerekli olmadığı sonucuna götürmektedir. Zaten çalışanların genel eğilimine göre, verimsiz, zarar eden ve toplumun ihtiyaçlarına cevap veremeyen KİT'lerin özelleştirilmesi daha doğrudur. Bu durum belediye hizmetlerinde açıkça görülmektedir.

Türkiye'de son yıllarda bazı belediyelerin belirli hizmetleri (çöp toplama ve temizlik işleri gibi) özelleştirdiğine tanık olmaktadır. Bu yolla belediyeler bir taraftan

işgücü giderlerini azaltmaya çalışırken diğer taraftan da işçiler ile ilgili belirli yükümlülüklerden (sigorta, rapor, yıllık izin, tazminat, sendika, vb.) kaçınmaya çalışmaktadırlar. Belediyeler özelleştirme ile bu tür hizmetlerin yürütülmesini taşeron firmalara devretmekte ve bu taşeron firmalar da genellikle sendikasız, iş güvencesiz, kısa dönemli, sigortasız ve düşük ücretle işçi istihdam etmektedir. Bu çerçevede çalışanlara genel olarak belediye hizmetlerinin özelleştirilmesinin doğru olup olmadığı sorusu sorulmuştur.

Tablo 11 : Sizce Belediye Hizmetleri (ör. çöp toplama ve temizlik işleri gibi) Özelleştirilmeli midir? (%)

	Evet	Hayır	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	89	11	0
Büro çalışanları n=43	74	23	2
Teknisyenler n=17	65	35	0
Kadrolu işçiler n=85	56	42	2
Taşeron işçiler n=32	44	53	3
Toplam n=196	61	37	2

Genel olarak çalışanların % 61’i belediye hizmetlerinin özelleştirilmesini doğru bulmaktadırlar. Mesleki kategorilere göre bir değerlendirme yaptığımızda ise taşeron işçiler dışında kalan tüm çalışanlar belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Bu oran sırasıyla üst düzey yöneticiler ve mühendislerde %89, büro çalışanlarında %74, teknisyenlerde %65 ve kadrolu işçilerde %56 ve taşeron işçilerde ise %44’dür. Toplam çalışanların %61’nin belediye hizmetlerinin özelleştirilmesine olumlu yaklaşımları bir ölçüde Türkiye’de belediye hizmetlerinin başarısızlığına bağlanabilir. Bu açıdan çalışanların günlük yaşam tecrübeleri göstermektedir ki, belediyeler yeteri kadar etkin ve verimli bir hizmet verememektedir. Taşeron işçilerinin ise diğer tüm çalışanlardan farklı olarak belediye hizmetlerinin özelleştirilmesine karşı çıkmaları oldukça anlamlıdır. Zira taşeron işçiler kendi çalışma deneyimlerinden yola çıkarak özelleştirme ile birlikte yaygınlaşmaya başlayan taşeron sisteminin sendikasız işçiler için ne kadar ağır çalışma koşullarını beraberinde getirdiğini çok iyi bilmektedirler.

Sağlık hizmetleri devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu en önemli işlevlerden biri olmasına karşılık, sağlık kuruluşlarında (SSK örneğinde olduğu gibi) sunulan hizmetlerin yetersizliği, eleman sıkıntısı, araç-gereç eksikliği, yetersiz mali yapı ve aşırı bürokratik formalite özelleştirme tartışmalarında zaman zaman gündeme gelmektedir. Buradan yola çıkılarak sağlık kurumlarının özelleştirilmelerinin gerekli olduğunu öne sürenler de bulunmaktadır. Bu konu ile ilişkili sorulara verilen yanıtlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 12 : Sizce Sağlık Hizmetleri Özelleştirilmeli midir? (Ör. Hastaneler) (%).

	Evet	Hayır	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	68	32	0
Büro çalışanlarının n=43	33	65	2
Teknisyenler n=17	71	24	6
Kadrolu işçiler n=85	29	62	9
Taşeron işçiler n=32	25	69	6
Toplam n=196	33	61	6

Üst düzey yöneticiler ve mühendisler ile teknisyenler dışında kalan çalışanlardan büro çalışanlarının %65'i, kadrolu işçilerin %62'si ve taşeron işçilerinin ise %69'u sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesine karşıdırlar. Her ne kadar Türkiye'de sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve sağlık kuruluşlarının gerekli hizmetleri sağlayamadığı toplumda genel bir kamu olarak var olmasına rağmen, çalışanlar arasında özellikle bedensel işleri yapanlar ile ücret ve iş güvencesi az olanlar, yani dar gelirli olarak niteleyebileceğimiz bu gruplar arasında genel görüş, sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesinin doğru olmadığıdır. Bu bir ölçüde, sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesinin gelir durumu düşük olan kesimler için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesine yönelik olan tutumun belediye hizmetlerine göre daha olumsuz olması, sağlık hizmetlerinin dar gelirli olan kesimler açısından daha vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışan kesimler içerisinde üst düzey yöneticiler ve mühendisler ile teknisyenlerin sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesini doğru bulmaları ise, bir ölçüde bu kesimin görel olarak daha iyi bir ücrete sahip olmalarına bağlanabilir.

Çalışanlara eğitim hizmetlerinin özelleştirilmesinin doğru olup olmadığı sorusu da sorulmuştur. Devletin verdiği sağlık hizmetlerinde olduğu gibi eğitim hizmetlerinde önemli aksaklıkların olması bu hizmetleri veren kuruluşların özelleştirilmesini gündeme getirmiştir.

Tablo 13 : Sizce Eğitim Hizmetleri Özelleştirilmeli midir? (Ör. Okullar) (%)

	Evet	Hayır	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	47	53	0
Büro çalışanların=43	16	84	0
Teknisyenler n=17	18	82	0
Kadrolu işçiler n=85	17	82	1
Taşeron işçiler n=32	19	78	3
Toplam n=196	20	70	1

Özellikle devlet tarafından sağlanan eğitimin alt gelir grubunda bulunan ailelerin çocukları için yukarıya doğru toplumsal hareketlilikte önemli bir işlevi yerine getirmesi eğitimde özelleştirmenin toplumsal sonuçlarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, günümüz Türkiye’inde genel olarak özel okullardaki eğitimin kalitesinin devlet okullarına göre yüksek olması toplumsal eşitsizliğin üst gelir grupları lehine yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Buda genelde alt gelir grubu içerisinde bulunan ailelerin çocukları ile üst gelir grubu ailelerin çocukları arasındaki fırsat eşitsizliğini süreklileştirmektedir. Tablo 13’e göre, eğitim hizmetlerinin özelleştirilmesine tüm mesleki kategoriler esas alındığında, çalışanların %70’i karşı çıkmaktadırlar. Bu oran özelleştirmeye karşı olarak belirtilen yüzdelerin en yüksek olanıdır. Mesleki kategoriler açısından bakıldığında üst düzey yöneticilerin ve mühendislerin %53’ü eğitim hizmetlerinin özelleştirilmesine karşı iken bu oran büro çalışanlarında %84, kadrolu işçilerde %82, teknisyenlerde yine %82 ve taşeron işçilerde ise %78’dir. Tablo 13’den anlaşılacağı üzere eğitim hizmetlerinin özelleştirilmesi çalışanlar tarafından pek desteklenmiyor. Bu bir ölçüde eğitim kurumunun özellikle çalışan kesim açısından bir sonraki kuşağın sosyal ve ekonomik açıdan yukarıya doğru hareketliliğinde ne kadar önemli bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Bilindiği üzere, sağlık kuruluşlarının ve eğitim kurumlarının özelleştirilmesi sorunu gündemdeki tartişmalarda oldukça fazla yer işgal etmektedir. Zira daha çok devlet tarafından sağlanagelen eğitim ve sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesinin toplumdaki eşitsiz gelir dağılımındaki uğurumu daha da büyüteceği öne sürölmektedir. Diğer taraftan eğitim ve sağlık hizmetlerini yerine getiren kuruluşlar ile KİT'ler arasında gerek çalışma tarzı ve gerekse işletmelerin hedefleri açısından oldukça büyük farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, eğitim ve sağlık kuruluşları daha çok hizmet amaçlı olarak çalışmaktadırlar. Bu nedenle eğitim ve sağlık kuruluşlarının özelleştirilmesi sorununun yalnızca ekonomik boyutları ile değil, toplumsal boyutları ile ele alınması gerekmektedir. Ancak bu arada KİT'lerin etkisizliği ve verimsizliğinin kendisini en çok eğitim ve sağlık kuruluşlarında hissettirdiğini belirtmekte yarar vardır. Özellikle SSK hastanelerinin sağladığı hizmetin kalitesizliği herkesçe bilinmektedir. Bütün bunlara rağmen çalışanların eğitim ve sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesine karşı olan tutumunun bu kadar yüksek olması bu tür hizmetlerin çalışan kesim açısından ne kadar önemli olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Daha önce belirtildiği gibi, özelleştirme tartişmalarında sık sık kullanılan etkinlik ve verimlilik kavramları ile ilişkili olarak çalışanlara özelleştirilen kuruluşların önceki dönemlere göre daha başarılı olup olmadıklarına ilişkin bir soru yöneltilmiştir. Mesleki kategori olarak üst düzey yöneticiler ve mühendislerin %95'i özelleştirilen kuruluşların önceki dönemlere göre daha etkin ve verimli çalıştığını öne sürerlerken, bu oran büro çalışanlarında %70, teknisyenlerde %65, kadrolu işçilerde %53 ve taşeron işçilerde ise %41'dir.

Yukarıda verilen yüzdeler göstermektedir ki, özelleştirme sonrası kuruluşlarda daha etkin ve verimli çalışma göze çarpmaktadır. Taşeron işçilerin özelleştirme ile ilgili genellikle olumsuz bir görüşe sahip olmalarına karşın, etkinlik kavramında olumsuz tutumun o kadar belirgin olmadığı görölmektedir. Etkinlik ve verimlikte özelleştirme sonrası olumlu gelişmelerin olması özelleştirme sonrası yeni işvereninin istenen hedeflere ulaştığını göstermektedir. Çalışanlara göre özelleştirme ile birlikte etkinlik ve verimlilik açısından olumlu gelişmeler olmaktadır. Oysa bunun karşılığında işçilerin konumunda bir iyileşme olmadığını çalışanlar ile ilişkili sorulara verilen yanıtlardan görmekteyiz. Bu da bir şekilde özelleştirme uygulamalarının çalışanlardan daha çok işverenlerin lehine işleyen bir süreci ifade ettiğini göstermektedir.

Özelleştirme uygulamalarına karşı çıkanlar arasında en çok sözü edilen konulardan birisi de 'KİT'lerin halktan toplanan vergilerle yapıldığı ve bu nedenle halkın malı olduğu' tezidir. Devlete ait olan bir kamu kuruluşunun mülkiyetinin özel kişi veya kuruluşlara devredilmesine çalışanların tepkisinin ne olduğunun belirlen-

mesinde yarar bulunmaktadır. Bu çerçevede çalışanlara “özelleştirme halka ait olan kuruluşların bir kaç kişiye satılması mıdır?” sorusu sorulmuştur. Verilen yanıtlara bakıldığında üst düzey yöneticilerin ve mühendislerin % 16’sı, büro çalışanlarının %56’sı, teknisyenlerin %59’u, kadrolu işçilerin %61’i ve taşeron işçilerin ise %72’si özelleştirmeyle halka ait olan kuruluşların bir kaç kişiye satıldığı görüşündedirler. Ancak burada ilginç olan üst düzey yöneticiler ve mühendisler dışında diğer tüm mesleki kategorilerde bulunanların özelleştirme uygulamaları ile bir şekilde daha önce halktan toplanan vergilerle yaptırılan ve halka ait olan kuruluşların bir kaç kişiye satıldığı kamısını taşımalarıdır.

Özelleştirme tartışmalarında sıkça sözü edilen konulardan bir tanesi çalışanların iş güvencesi sorunudur. Özellikle sendikalar özelleştirme uygulamalarının hemen ardından çok sayıda işçinin görevden atıldığı ve çalışmaya devam edenlerin de iş güvencesinin olmadığını öne sürmektedirler. Diğer taraftan işverenler ise, istihdam fazlası işçilerin işten çıkarılmasının işletmenin piyasadaki rekabetçi konumunun güçlendirilmesi açısından bir zorunluluk olduğunu öne sürmektedirler. Buna karşın özelleştirme uygulamalarının yapıldığı bir çok kuruluşta yeni işverenin bir çok işçiyi işten çıkardıktan hemen sonra düşük ücretle, sendikasız, kısa dönemli ve iş güvencesiz olarak çalıştırdığı bilinmektedir. İşten atıldıktan hemen sonra taşeron işçi statüsüyle tekrar işe alınan işçilerin diğer sendikalı-kadrolu işçiler ile yanyana çalıştırılması işçiler tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır. Buradan yola çıkılarak araştırmada çalışanlara özelleştirme ile birlikte iş güvencesinin azalıp azalmadığı sorulmuştur.

Tablo 14 : Özelleştirme Çalışanların İş Güvencesini Azaltmaktadır (%)

	Aynı Fikirdeyim	Aynı Fikirde Değilim	Bir Değişme Yok	Bilmiyorum
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	32	47	21	0
Büro çalışanları n=43	54	33	12	2
Teknisyenler n=17	59	35	6	1
Kadrolu işçiler n=85	67	22	11	1
Taşeron işçiler n=32	84	3	6	6
Toplam n=196	63	24	11	2

Tablo 14'e göre tüm mesleki kategoriler esas alındığında özelleştirmeye çalışanların iş güvencesinin azaldığı %63'lük bir oran ile ifade edilmektedir. İş güvencesi görece olarak yüksek olan mesleki kategorilerden en düşük olanlara göre bir sıralama yapıldığında farklılık çok net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin iş güvencesi yüksek olan üst düzey yöneticiler ve mühendislerin %47'sine göre özelleştirme ile birlikte iş güvencesinde bir artış olduğu belirtilmişken, bu oran taşeron işçilerde sadece %3'tür. Yine taşeron işçilerin %84'üne göre özelleştirme ile birlikte iş güvencesinde bir azalma olmuştur. Taşeron işçiler sendikası, çoğu zaman sigortasız ve sözleşmesiz bir şekilde istihdam edildikleri için işten atılma korkusunu diğer mesleki kategorilere göre çok daha fazla hissetmektedirler. Kaldı ki, özelleştirme ile birlikte taşeron işçilerin istihdam edilmesi yeni işverenler tarafından adeta bir politika haline getirilerek işletmeye hem bir istihdam esnekliği kazandırılmaya çalışılmakta hem de taşeron işçilerin varlığı iş güvencesi görece sağlanmış olan kadrolu-sendikalı işçilere karşı bir tehdit unsuru olarak ta kullanılmaktadır. Özelleştirme uygulamalarının en önemli sonuçlarından birisi sendikaların örgütlü gücünün taşeron sistemi yolu ile zayıflatılması ve çalışanların iş güvencesinin azaltılmasıdır.

Özelleştirme uygulamaları ile birlikte yalnızca çalışanların iş güvencesi azalmamaktadır. Aynı zamanda işçilere yapılan çalışma baskısı ve iş yoğunluğu artmaktadır. Görüşme yapılan işçilerin çok büyük bir çoğunluğu daha önce bir kaç kişinin yaptığı işi şimdi tek kişinin yapmak zorunda kaldığını belirtmişlerdir. Araştırmada özelleştirme ile birlikte iş yoğunluğunun artıp artmadığı ve daha önce bir kaç kişinin yaptığı işi şimdi daha az sayıda kişinin yapıp yapmadığı sorusu sorulmuştur. Bu soruda elde edilmeye çalışılan, özelleştirme öncesi fazla istihdam nedeniyle kişi başına az olan iş yoğunluğunun özelleştirme sonrası makul bir düzeye çıkarılması değil, daha çok bir kişiye yapabileceğinin çok üstünde bir iş yoğunluğunun verilip verilmemesidir. Üst düzey yöneticiler ve mühendisler de dahil olmak üzere tüm çalışanlara göre özelleştirme sonrası çalışma baskısı ve iş yoğunluğu artmıştır. Bu oran tüm mesleki kategoriler esas alındığında %63 (üst düzey yöneticiler ve mühendisler) ile %83 (taşeron işçiler) arasında değişmektedir.

Türkiye'de özelleştirme tartışmalarının yoğunlaştığı bir diğer konu kâr ve zarar eden KİT'lerin özelleştirilmelerinde önceliğin hangisine verilmesi gerektiğidir. Her ne kadar özelleştirme politikalarıyla kâr etsin veya etmesin ekonomik alanlarda faaliyette bulunan KİT'lerin özel sektöre satılması amaçlanmasına karşın, adı geçen kuruluşların kâr yada zarar ediyor olması izlenecek olan özelleştirme politikalarını yakından etkilemektedir. Diğer taraftan, zarar eden ancak özelleştirilemeyen KİT'lerin kapatılmasının gerekli olup olmadığı tartışılan konuların başında gelmektedir. Araştırmada çalışanlara bu konularla ilişkili sorular sorulmuştur. Buna göre ilk önce kâr eden KİT'lerin özelleştirilmesinin doğru olup olmadığı sorulmuştur.

Tablo 15 : Kâr Eden KİT’ler Özelleştirilmelidir (%)

	Aynı Fikirdeyim	Aynı Fikirde Değilim	Fikrim Yok
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	47	47	6
Büro çalışanları n=43	19	81	0
Teknisyenler n=17	35	65	0
Kadrolu işçiler n=85	17	82	1
Taşeron işçiler n=32	3	91	6
Toplam n=196	18	80	2

Tablo 15’deki yanıtlardan açıkça görülmektedir ki, toplam çalışanların %80’i kâr eden KİT’lerin özelleştirilmesine karşıdır. Bu oran üst düzey yöneticiler ve mühendislerde %47 iken, taşeron işçilerde %91’dir. Ancak Türkiye’de hükümetler 1986 yılından itibaren özelleştirme uygulamalarına ilk önce kâr eden KİT’lerden başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında hükümetlerin uyguladığı özelleştirme politikaları çalışanların çok büyük bir çoğunluğu tarafından doğru bulunmamaktadır. Araştırmada çalışanlara zarar eden KİT’lerin özelleştirilmesinin doğru olup olmadığı da sorulmuştur.

Tablo 16 : Zarar Eden KİT’ler Özelleştirilmelidir (%)

	Aynı Fikirdeyim	Aynı Fikirde Değilim	Fikrim Yok
Üst düzey yöneticiler ve mühendisler n=19	84	16	0
Büro çalışanları n=43	81	14	5
Teknisyenler n=17	76	24	0
Kadrolu işçiler n=85	79	16	5
Taşeron işçiler n=32	59	25	16
Toplam n=196	77	17	6

Tablo 15'deki veriler ile Tablo 16'daki verileri karşılaştırıldığında karşımıza birbirinden farklı iki tutum çıkmaktadır. Buna göre çalışanların çok büyük bir çoğunluğu kâr eden KİT'lerin özelleştirilmesini yanlış bulurken, zarar eden KİT'lerin özelleştirilmesini desteklemektedir. Zarar eden KİT'lerin özelleştirilmesini üst düzey yöneticiler ve mühendislerin %84'ü doğru bulurken, bu oran büro çalışanlarında %81, teknisyenlerde %76, kadrolu işçilerde %79 ve taşeron işçilerde ise %59'dur. Özelleştirme ile ilgili bir çok soruya olumsuz yanıt bildiren taşeron işçilerin bile çoğunluğunun zarar eden KİT'lerin özelleştirilmesini doğru bulmaları ilginçtir. Diğer taraftan zarar eden ancak sektörel özelliklerinden dolayı (örneğin Devlet Demir Yolları gibi) kısa ve orta vadede kâr edebilecek hale gelmesi pek olası olmayan KİT'lerin özelleştirilmesi mümkün olmadığında kapatılmasının doğru olup olmadığı sorusu sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtlar mesleki kategoriler esas alındığında kendi içinde farklılıklar göstermektedir. Şöyle ki, üst düzey yöneticiler ve mühendislerin %47'si ile büro çalışanlarının %54'ü bunu desteklerken, teknisyenlerin %83'ü, kadrolu işçilerin %70'i ve taşeron işçilerin %69'u buna karşı çıkmaktadır.

Kısaca işçi sınıfı kategorisi içinde bulunan ya da bu kategoriye yakın olan kesimler açısından ekonomik alanlarda faaliyette bulunan ancak zarar ettiği için özelleştirilemeyen KİT'lerin kapatılması doğru bulunmamaktadır. Bu bulgu göstermektedir ki, devlete ait belirli KİT'ler ekonomik alanda sunduğu mal ve hizmetlerden dolayı zarar ediyor dahi olsa bunu kanunun yararı açısından devam ettirmeleri görüşü ortaya çıkmıştır. Ancak başta üst düzey yöneticiler ve mühendisler olmak üzere, orta ve üst mesleki kategoriler içerisinde yer alan kesimler açısından, bir KİT zarar ediyor ancak özelleştirilemiyorsa kapatılması gerekmektedir. Taşeron işçilerin ve diğer tüm çalışanların kâr eden KİT'lerin yerine ancak zarar edenlerin özelleştirilmesi gerektiğini öne sürmeleri hükümetlerin özelleştirme uygulamalarında izlemiş olduğu politikaları benimsemediklerini göstermektedir.

5. SONUÇ

Türkiye'deki özelleştirme hedefleri ile özelleştirme uygulamaları arasında çok önemli farklılıklar bulunmaktadır. İlk olarak, özelleştirme ile her ne kadar KİT'lerin ulusal bütçe üzerindeki yükünün azaltılması amaçlanmış ise de, özelleştirmeye ilk önce zarar eden işletmelerden değil kâr edenlerden başlanılmıştır. İkinci olarak, özelleştirme ile elde edilecek gelirlerin önemli alt yapı yatırımlarına transfer edilmesi amaçlanmış iken, 1986 yılından 1997 yılının sonuna kadar KİT'lerin özelleştirilmesi için yapılan harcamalar elde edilen gelirlerden daha fazladır. Dolayısı ile KİT'lerin satışından alt yapı yatırımlarına transfer edilebilecek bir kaynak yaratılmamıştır.

Özelleştirme uygulamalarının sonuçlarına çalışanlar açısından bakıldığında çalışma barışını tehdit edici önemli gelişmelerin yaşandığını belirtebiliriz. Bunun en belirgin sonucu taşeron işçiliğin giderek yaygınlaşması ve çalışan kesimin önemli bir bölümünün sendikası ve iş güvencesiz bir şekilde istihdam edilmesidir. Zira, iş gücünün esnek kullanımı işveren kesime işgücü maliyetlerinin azaltılmasının yanı sıra önemli bir sayısal esneklik de kazandırmaktadır. Taşeron olarak istihdam edilenlerin önemli bir bölümü iş güvencesini yitirmesinin yanı sıra sigortasız ve sözleşmesiz olarak çalıştırılmaya zorlanmaktadır. Devletin bu noktada denetim işlevini yeterince yerine getirebildiğini pek söyleyemeyiz.

Ancak özelleştirme uygulamaları farklı mesleki kategoride bulunanları farklı düzeylerde etkilemiştir. Buna göre, mesleki hiyerarşinin üst kesimlerinde bulunan üst düzey yöneticiler ve mühendislerden kadrolu ve özellikle taşeron işçilerin aralarında bulunduğu mesleki kategorinin alt kesimine doğru inildikçe özelleştirme ile ilgili tutumların olumludan olumsuz doğru yöneldiği görünmektedir. Üst düzey yönetici ve mühendisler göre özelleştirme ile birlikte etkinlik ve verimlilik artmakta, işletme çevreye karşı daha duyarlı hale gelmekte, çalışanların bilgi ve becerisi geliştirilmekte, tüketicilere daha iyi bir hizmet verilmekte ve ürünün kalitesi artmaktadır. Diğer bir ifade ile, ekonomik hesaplamalara dayalı olan kriterler açısından olumlu gelişmeler olduğu, mesleki kategorilerden aşağıdan yukarıya doğru çıkıldıkça daha net ve açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu bir ölçüde işverenin kazanımlarını göstermektedir. Hatta özelleştirme ile ilgili genelde olumsuz bir tutuma sahip olan taşeron işçiler bile özelleştirme ile birlikte işletmede etkinlik ve verimlilikte önceki döneme göre olumlu gelişmeler olduğunu belirtmişlerdir.

Ancak özelleştirme tartışmalarında yeterince yer verilmeyen ve daha çok çalışan kesim açısından önemli olan sendikalaşma, iş güvenliği ve işçi sağlığı, çalışma yoğunluğu ve iş güvencesi gibi konularda çalışanların vermiş olduğu yanıtların mesleki kategorinin üst kesiminden alt kesimine doğru inildikçe daha olumsuz olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle sendikal faaliyetlerde önceki dönemlere göre işçi haklarının çok gerilere götürülmesi ve taşeron işçilerin istihdamının her geçen gün artması alt mesleki grupları daha çok tehdit eder görülmektedir. Kaldı ki özelleştirme kapsamına alınan kamu kuruluşlarında iş gücü fazlalığını azaltmak için sözleşmeli personel uygulamasına gidildiği herkesce bilinmektedir. Işıklı’nın da (1994:102) belirttiği gibi, bu bir ölçüde devletin özelleştirme ile birlikte yeni sahiplere ‘dikensiz bir gül bahçesi’ bırakabilme çabasından başka bir şey değildir. Zira kusuru olmaksızın işine son verilen sözleşmeli personele işverenin ödemesi gereken ‘iş sonu tazminatı’ aynı durumdaki işçiye ödenen ‘kıdem tazminatı’ nın dörtte biri kadardır (Işıklı, 1994:103).

Özelleştirme uygulamalarında özellikle alt mesleki kategorilerde bulunanlar açısından iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, iş güvencesinin azaltılması, diğeri ise sendikaların gücünün kırılmaya çalışılmasıdır. Özelleştirme ile birlikte yeni işverenler sendikaların gücünü kırmaktadırlar. Bu durum yalnızca işçilerin sosyal haklarında pazarlık gücünü zayıflatılmasıyla sınırlı kalmamakta, çünkü düşük ücretli, kısa süreli-sözleşmeli ve iş güvencesi olmayan taşeron işçilerin istihdamı sendikalı-kadrolu işçilere karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan özelleştirme taşeron sistemi yoluyla sendikasızlaştırmaya neden olmaktadır.

Yine, çalışanların çok büyük bir çoğunluğuna göre genel olarak ülke ekonomisi açısından stratejik öneme sahip olan kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi doğru değildir. Ancak çalışanlar bu kuruluşlar arasında zarar edenlerin özelleştirilmesi konusunda kısmen olumlu bir görüş bildirirlerken, kâr eden kamu kuruluşlarının özelleştirilmesine büyük ölçüde karşı çıkmaktadırlar.

Özelleştirme uygulamalarının sağlıklı bir değerlendirilmesi en belirgin ve somut bir şekilde ancak işverenlerin ve çalışanların kazanımlarının karşılaştırılmasıyla yapılabilir. Bu araştırmadaki veriler göstermektedir ki, işveren açısından genel olarak özelleştirme ile birlikte işletmenin daha etkin ve verimli çalışması ile ilişkili olumlu gelişmeler olmuştur. Buna karşın işçilerin kazanımları ile ilgili olan çalışanların iş güvencesi, çalışma koşulları, sendikal haklar, çalışma yoğunluğu, işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi konularda önceki dönemlere göre bir geriye gidiş söz konusudur. Özelleştirme ile birlikte yeni işverenin işçiler ile ilgili yasal yükümlülüklerden kaçınmak için sosyal güvencesi olmayan taşeron işçileri istihdam etmeye başlaması ve devletin özelleştirme sonrası işverenin bu tür uygulamalarını yeterince denetleyememesi taşeron sisteminin diğer sektörlerle hızla yayılmasına neden olmaktadır. Giderek güç kaybeden sendikaların da taşeron uygulamalarının önlenemesi için yeterince muhalefet yapamaması taşeron sisteminin giderek yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Böylece taşeron sistemi uygulamaları ileride toplumsal açıdan telafisi mümkün olmayan sonuçları beraberinde getirebilir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'deki özelleştirme uygulamalarının toplumsal maliyetinin ekonomik getirisinin çok üzerinde olduğu görülmektedir.

SUMMARY

Privatisation and Employees: A Sociological Study on the Attitudes of Employees in the Turkish Cement Industry

The paper examines the views of employees about the effects of privatisation in Turkey. In particular, it presents the results of a survey of 196 employees in two privatised cement companies. It looks first at the general views of employees on the following matters: (i) the principle of privatisation, (ii) differences between the public and private sector, (iii) the general effects of privatisation on employment relations and (iv) the impacts of privatisation on their own company. In order to compare the views expressed by employees in these privatised cement companies, four categories of employees are distinguished: managers and engineers, clerks, manual workers and sub-contract workers. Secondly, the paper specifically focuses on the views reiterated by sub-contract workers who are excluded from unionisation and collective bargaining rights.

Following privatisation, the new management has pursued a new employment strategy to increase flexible working practices through the use of sub-contract workers. These workers have been recruited at less than minimum wage, usually with no social security contributions paid by the employer, on short-term contracts, quite often on an informal rather than formal basis and with effectively lacking legal protection. It is evident that the use of sub-contract workers has been instrumental for the new employer in deunionisation of the workforce and reducing the cost of labour. As sub-contract workers are predominantly employed in unskilled and semi-skilled work, their number can easily be increased and reduced in accordance with changes in demand. The paper argues that in comparison with the pre-privatisation period, an increasing use of sub-contract workers in privatised companies has substantially changed the structure of employment relations in respect to unionisation, job security, health and safety, job satisfaction, wages, working conditions, decision making, and the like.

KAYNAKÇA

- ADAMAN, F. (1993) “The Effects of Ownership Structure on Efficiency: Is There any Rationale for Privatisation?”, *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, Vol.: 7, No: 1-2, pp. 5-17.
- AKALIN, G. (1994) “Türkiye’de Özelleştirmenin Gereği ve Nedenleri”, iç. *Özelleştirme Tartışmaları*, (der. A. Polatoğlu) Ankara: Bağlam Yayıncılık, s. 131-145.
- AKTAN, C.C. (1993) “The Privatisation of State Economic Enterprises in Turkey”, *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, Vol.: 7, No: 1-2, pp. 39-52.
- BODUR, M. (1993) “Privatisation: A Critical Evaluation of the Turkish Case”, *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, Vol.: 7, No: 1-2, pp. 53-62.

- BORATAV, K. (1994) "KİT" sel Ön Yargılar Üzerine", iç. **Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler**, (der. K. Boratav ve E. Türkcan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 268-283.
- BORATAV, K., Kepenek, Y., Taymaz, E., Taylan, B., Candan, M. A. ve Ertuğrul, N. İ. (1998) "Kamu İşletmeleri ve Özelleştirme Deneyimi: Sorunlar ve Politika Seçenekleri", **Toplum ve Bilim**, No: 77.
- ÇAM, S. (1998) "Özelleştirme ve İstihdam Stratejileri", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt.12, Sayı: 206-209.
- Çimse-İş (1995) **Türkiye Çimento, Seramik, Toprak ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası 14. Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara: Demircioğlu Matbaası.
- İŞIKLI, A. (1994) "Özelleştirme ve Sendikalar", iç. **Özelleştirme Tartışmaları**, (der. A. Polatoğlu) Ankara: Bağlam Yayıncılık, s.89-105.
- ILKIN, S. (1993) "Privatisation of State Economic Enterprises", iç. **Politics in The Third Turkish Republic**, (der. M. Heper ve E. Evin), Boulder: Westview Press, pp. 77-86.
- KASAPOğLU, A., Nichols, T. ve Suğur, N. (1994) "Result From a Survey of Employee Opinion in a Turkish Cement Company", **Haccetepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Vol.: 12, pp. 105-119.
- MÜFTÜOğLU, Ö. (1997) "Özelleştirme ve Etkileri Konusunda Bir Alan Araştırması: Afşin-Elbistan Linyit İşletmeleri Müessesesi", **İktisat Dergisi**, No: 370-371, s.37-43.
- NICHOLS, T., Suğur, N., Demir, E. ve Kasapoğlu, A. (1998) "Privatisation In Turkey: Employees' Views on Privatisation in the Turkish Cement Industry", **Work, Employment and Society**, (Forthcoming).
- ÖNDER, İ. (1993) "The Privatisation Controversy Reconsidered", **Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies**, Vol.: 7, No: 1-2, pp. 39-52.
- Petrol-İş (1995) **Yearbook for 1995 & 1996**, İstanbul: Petrol-İş Yayın No:45.
- SAUNDERS, P. ve Harris, C. (1994) **Privatisation and Popular Capitalism**, Buckingham: Open University Press.
- SAYGILI, Ş. ve Taymaz, E. (1996) "Türkiye Çimento Sanayiinde Teknik Etkinlik", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, C.: 3, No: 3, s.405-427.
- TALLANT, D. (1993) "Relative Efficiency of Public and Private Sector Ownership and The Privatisation of The Turkish Cement Industry", **Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies**, Vol.: 7, No: 1-2, pp. 73-103.
- TANSEL, A. (1999) "Workers Displaced Due to Privatization in Turkey: Before versus after Displacement", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, (Yayında).
- Turkey Prime Ministry Privatisation Administration (1997) **Privatisation in Turkey**, Ankara: Ümit Yayıncılık.

WOMEN FACTORY WORKERS: A CASE STUDY OF WORKING WOMEN IN TEXTILES FACTORIES IN MANISA

Nilay ÇABUK*

ABSTRACT

This paper presents the profiles of women workers within the factory life, their work experiences and working conditions, in a case study drawn from the textile industry, as a contribution to the discussion of women workers within the labour market as cheap labour. The study (Cabuk, N. 1994) is based on interviews with 150 women workers in three textile factories in Manisa. In this paper we examine the empirical analysis of the factory life of women workers.

ÖZ

Bu makale, işgücü piyasası içinde ucuz işgücü olan kadın işçilere ilişkin tartışmaya bir katkı olarak, tekstil endüstrisinden elde edilen bulgular kapsamında bir durum saptamasıyla, kadın işçilerinin fabrika yaşamı içindeki karakteristiklerini, çalışma deneyimlerini ve çalışma koşullarını ortaya koymaktadır. Bu çalışma Manisa 'daki üç tekstil fabrikasından 150 kadın işçi ile görüşmeler temelinde, kadın işçilerin fabrika yaşamlarının ampirik analizlerini değerlendirmektedir.

Key Words: Women Factory Workers, Labour Market, Work Experience, Working Conditions.

1. INTRODUCTION

The aim of this paper is firstly to provide an account of women factory workers within the paid labour market. Secondly, I want to present the empirical analysis of the factory life of the respondents, because we can provide some information on the position of women within the paid labour market from their pictures.

This paper details the general nature and conditions of the factories from which the sample was selected. This provides the reader with the information on the factories and their workers necessary to understand the findings of the study.

1.1. Profiles of the Factories: The Production Process and Labour Force

The sample for our inquiry was selected from three textile/clothing factories in the Organised Industrial District in the Province of Manisa, which is the second largest city in the Aegean region of Turkey.

* Assist. Prof., Ankara University, Department of Sociology.

All these factories are privately owned, which was confirmed by the managers of the factories who indicated that their firms are private and Turkish-owned. Two of these factories (factories A and B) were set up by the same joint-stock company. Factory A started its production in 1975 and was established by the largest cotton producer of Manisa. All the phases of production, starting with gathering cotton fibres from the fields to the final completion, are integrated. It was also the first factory to be established in textile manufacturing in the Organised Industrial District. Factory B was established in 1984. Together the two factories became a large textile group in the Organised Industrial District in the Province of Manisa. Factory B is controlled by the same group of capitalists who own factory A. They are local residents in Manisa.

The third factory (factory C) was a limited liability company. It was established with the support of state credit in 1983 and began production in 1984. It produced textiles and ready-to-wear garments. It has several associated companies. This factory originally concentrated on exporting to foreign markets, but later turned to increasing its share in the domestic market.

All three factories have similar characteristics since their products and the type of technologies they have are similar. In addition, they all are located in the same area. On the other hand, they have some differences in respect to the integrated labour process. For example, Factory B produces only ready-to-wear garments. Factory A combines some processes of textile manufacturing, such as spinning, knitting, dyeing and finishing, and fine ready-to-wear clothing. The principal production activities of factory C are knitting-products, fabric dyeing, printing and fine clothing.

They were established mainly as export industries. This factor has affected the quantities of their production and the types of their products. The export market of the world economy determines the activities of the producer countries.

1.1.1. The Production Process and Labour Force

All stages of production are more or less the same in terms of the different kinds of work which are done by women and men in all the factories.

The production processes in two factories (Factory A and C) combine some stages of production. We see these different stages of production within different departments of the factories. In addition, the jobs in these departments are different in terms of women and men's work. As a result of this, working conditions in these factories have shown differences between them. Only Factory A is an integrated process, from yarn to garments. Moreover, this factory runs three shifts. As for

Factory C, we can see an integrated process from cloth to garments, although a shift system is not in operation. On the other hand, when we look at the situation of Factory B, we can see that there is only garment production, without an integrated process comprising other functions (producing yarn, cloth) within the factory.

Furthermore, an important research result of the study is that female labour is extensively used, particularly in the labour intensive sections of the factories. Turkish women wage workers are concentrated in almost the same branches of industry in which women in their European counterparts (such as Ireland, Portugal, Spain and Greece) are concentrated.

As can be clearly seen in Table 1 (below), women were predominantly employed in the kinds of factories which we studied for our research. The case of factory C follows:

Table 1: Distribution of Employment in the Factories by Sex and Job (1991)

Type of jobs	Factory A			Factory B			Factory C		
	M	F	Total	M	F	Total	M	F	Total
Managerial	57	4	61	36	2	28	59	-	59
Shop-floor	250	350	600	30	515	545	120	390	510
Quality controllers	20	36	56	15	28	43	12	29	41
Stores	30	-	30	24	-	24	21	-	21
TOTAL	357	390	747	105	545	650	212	419	631

The number employed in factory C was 631 persons in all sections of the factory. At the time of this study, 59 of them were in managerial positions (all of them men), 510 were on the shop-floor (most of them women), 41 were employed in quality control (the majority were women) and 21 persons were working in stores (all of them men). When we examined the distribution of the male and female labour force among the various departments on the shop-floor, we encountered the following data: No women and only 20 men were working in the knitting department, while 5 women and 85 men were employed in the dyeing section.

Contrary to this, while 385 women were working in the clothing department, the number of men was only 15. The reason why women are predominantly in the clothing section is that this is considered unskilled work, while knitting and dyeing are seen as skilled work.

1.2. Labour Market and Work Experience

At present, in both developed and developing countries, female labour is preferred more than male labour in labour-intensive production because their labour is cheaper to employ than comparable male labour, or they have higher productivity, or both.

In spite of a historical trend towards increased participation of women in the labour force, there are still many barriers to women's equal position in the workplace. Women are still clustered in occupations where historically they have been dominant. Besides occupational segregation, there is a gender discrimination which is apparent in the hierarchical structure of occupations themselves. Women are given jobs that tend to lack advancement opportunities, whilst men usually hold the top positions in the hierarchy.

It is evident that in industrial societies men and women do different work and women's salary is lower compared with that of men (Treiman & Roos, 1983; England & McCreary, 1987; Sloane, 1990). Usually two kinds of explanations are used to describe this phenomenon: a) those that focus on the characteristics of workers, b) those that focus on the characteristics of jobs (Treiman & Hartmann, 1981), or as it is more commonly used, gender differences in human capital and gender discrimination.

According to the first explanation -human capital theory- women are planning their life in a different way compared with that of men: they expect to withdraw from the labour market to raise their children (Mincer & Polachek, 1974, 1978). This expected discontinuity of women in the labour force affects their decisions about education, training and occupational choice. They prefer female-dominated occupations which are believed to require less education and training, hypothetically start at higher wage levels but in the long-run give less return (Becker, 1975; Zellner, 1975). Those who plan more years of employment – i.e., men- will choose jobs with a lower starting income, but the highest returns in respect to experience. As a result of this, occupations would become predominantly female or male.

But gender differences in human capital are found to be small, and usually do not explain much of the income gap (England, 1984, England & McCreary, 1987; Tomaskovic-Devey, 1993). Because of that, several authors conclude that the only explanation for differential returns to human capital must be sex discrimination (Treiman & Roos, 1983; Sorensen, 1989).

One of the basic arguments of discrimination theory is that certain occupations are closed to women. Those occupations are considered to be “men's work”

(Bergmann, 1986), while others are typical “women’s work” where the wage rate is depressed.

Women’s lower wages are justified by the fact that although they contribute to the family income, they are not the main breadwinners. In other words, women are classified in the labour market as ‘secondary workers’. Since their wages are considered as subsidiary income for the family economy, they are relatively lower than those of men.

In the history of capitalism, women have always accepted lower wages compared with men (Alexander, 1977; Barrett, 1980: 183; Milkman, 1983:196). Turkish women were no exception to this. The wages of women in Turkey have always been lower than those of men. Ecevit (1986) shows wage differentials between men and women in her study of Turkish women in the manufacturing industry. As is clear from my findings, I can point out the same structure and characteristics of wages. The data in our sample demonstrate that workers, usually women, earn very low wages because they are engaged in the unskilled work category. In addition, employers consider them as temporary and they sometimes change most of the workforce on the shop-floor. Women are usually employed at a lower status in these groups of work. For example, unskilled, labour intensive, manual, light, assembling, immobile, preparation and finishing work is done by women.

This section also attempts to show the ways in which women join the labour market and the job-seeking process. Which sectors are more likely to offer jobs to female job-seekers? What kind of jobs do women prefer? What channels are used to find the job? The other aim of this part is to examine the early work experience of women workers. At what age do women usually start working? How often do they change their jobs?

The analysis of this section attempts to answer the above questions about women’s work experience.

1.2.1. Finding A Job

Many women need to look for wage work because of increased living costs, but finding a job both for men and for women is more difficult within a country which has a high unemployment rate. Therefore, they try every kind of way to penetrate the labour market because of their extreme economic need. As a result, women are usually obliged to accept employment in certain low-wage sectors of the economy.

On the other hand, there has been a slight shift in the female composition of the population over the last fifty years in Turkey. The total number of employees in the agricultural sector decreased as a result of mechanisation. As a result of this, the rel-

ative share of females in the economically active total population also decreased, and most of the rural families have migrated to the larger cities to seek employment. These migrants are part of the peripheral labour force, in the sense that they cannot find employment in the formal and organised urban sectors. Manisa is also one of these cities which draw people from other places in Turkey, because it has an 'Organised Industrial District'. As seen from our data, 52 percent of women workers were of rural origin while the urban-born women among the respondents amounted to 38.7 percent. Migrant women moved to Manisa from its vicinity and other cities. Three-quarters of migrant women were from the villages in its vicinity. The rest of them were from Eastern Turkey, particularly small towns and villages.

In spite of the other informal and unorganised urban and/or agricultural work, factory work has been a favourable choice for female rural migrants. For migrant women or low-educated working class female labour, factory work is a good opportunity, and textile factories especially are seen as a suitable work place for them. Although the presence of pre-school age children at home has a negative influence on their participation rate, when economic hardship sets in, women inevitably take an outside job and their children are left to be looked after through their own arrangements with grandmothers, relatives, neighbours or childminders. In our sample, most of them (64.71%) have support from their parents to look after their children. A small group of children over school age were left alone. The children under school age needed full-time care while their mothers were away. Mothers with pre-school age children got most of their help from other women in their families such as their mothers, mothers-in-law, sisters-in-law, or sisters. None of my respondents sent their children to the state or private nurseries. The main reason given was the very high fees.

It should be mentioned here that in those societies where women's status is determined mainly by custom, tradition, and religion, women are seen as homemakers, whereas men are seen as breadwinners. As a result of such a patriarchal structure, male members in the family have the control over the decision-making mechanism. Therefore, when we analyse who influenced the decision of the interviewed women to work, most of them gave the answer 'my husband' or 'my father', not 'myself'. Some objections were put forward by the male members of the household when women wanted to work outside home. Many men from the lower class find themselves in a dilemma in such circumstances. On the one hand, they are unable to support entirely their family by their incomes, so their wives need to have a job to better the financial position of the family; on the other hand, they think that if their wives work they will lose their self-esteem.

For example, when we interviewed women about how the working decision was made, Müjgan, one of interviewees, emphasised:

I don't make any decision by myself but I wanted to work. At the beginning of my work, my husband disagreed with it because he has a strong feeling of jealousy. At that time we were financially in a bad situation because of his unemployment. In spite of my husband's view on working outside, my father-in-law supported me to work. In the end, he accepted it because he could not object to his father's opinion.

As is seen in the above statement, women need encouragement to search for work, and relatives and friends are the first to stimulate them to work outside the home. In our case, they used informal methods more than formal ones to search for a job. Dilek, for example, stated:

My uncle's sister was working in this factory before I started to work. One day, she encouraged me to apply for the job. She said 'Go on, apply for the factory work'.

66 percent of women interviewed said they were more likely to ask for jobs through their relatives and friends. The percentage of recruitment at the labour exchange among them was 1.3. The existence of a kinship and friendship network is very important for women, in spite of the increasing formalisation of relationships in the cities. In addition, it is commonly accepted that kin-based associations and an origin in the same place are important factors among first generation migrants, not only in helping them to find jobs, but because adaptation to the new life-style is eased.

A job in these factories is usually obtained through informal relationships rather than formal contacts. As a result of this, factories usually don't want any education from candidates. They are interviewed, and questions are usually asked about their early work backgrounds, families and personal characteristics. The majority of women workers are assigned to unskilled work.

In addition, the managers of these factories (in the sample) mentioned that they don't need a highly educated labour force. Workers usually have primary school education. Amongst the women interviewed, 68.7 percent of them emphasised that primary school qualification is enough for this kind of work, because learning it is very easy.

64 percent of women workers among my respondents argued that although getting employment is easy in terms of examination and qualification, finding a similar job in this area was considerably difficult. As is well known, many unemployed

people wait at factory gates to become employed, because a job is very hard to find in a country like Turkey that has a high unemployment rate which is increasing constantly.

1.2.2. Work Experience

Taking into account all my respondents, the most important fact was that women started to work at a very young age. Most of the women workers interviewed told us a similar situation to that given by Fatma:

Our financial situation was very bad when I was at primary school. My father did not want me to continue my education, so then I started to go to work with my mother cleaning houses. My age was 12, and as I worked my friends went to school.

As Table 2 shows, the majority of women interviewed started to work before the age of twenty. The percentage for the age band of 14-19 years was 74.8.

Many women who started to work younger than 16 had initially worked in the informal sector, which gives no job security. Many of the small workplaces employ very young girls and do not officially declare them as employees because they do not wish to pay tax for them. To employ young workers is also advantageous for the employer in terms of the wages they give. In the minimum wage regulation, different wages are fixed for young workers under sixteen and adult workers over sixteen. Likewise, social insurance premiums also shift between young and adult workers.

Table.2: Initial Entry Age for Women Workers

Initial Entry Age	Number	Percentage
No answer	1	0.7
Younger than 14	14	9.3
14-16	58	38.7
17-19	54	36.1
20-22	9	6.0
23-25	6	3.9
26-28	5	3.3
29-31	2	1.3
Over 31	1	0.7
TOTAL	150	100.0

More than one-third of women workers among my respondents were new entrants to the workforce; that is, 35.3 percent of women were working in their first job at the time of my research. On the other hand, 64.7 percent of women had changed their jobs between one and four times, 20.7 percent having previously worked in 1 job, 36.7 percent in 2, 5.3 percent in 3 and 1.3 percent in 4 jobs. In light of our data, we can say that the female labour force has been concentrated in 'agricultural work' and 'factory work'. As the work backgrounds of women showed, a small proportion of women, 11.3 percent, had worked in other cities.

As is seen below in Table 3, they had previously experienced employment in different occupations, but these are in the sphere of traditionally 'female' jobs as exist commonly in the labour market. Most women had had an experience of paid employment before having their present jobs. As Table.3 shows, 35.3 percent of women had not worked before, and the proportion of those that had experienced paid employment earlier than their present one was 64.7.

Table 3: Women Workers' First Paid Job

First Paid Job	Number	Percentage
No answer +First job is their present job	53	35.3
Farm worker	30	20.0
Clothing workshop	13	8.7
Factory	36	24.0
Weaver(carpet)	1	0.7
Hairdressing	4	2.7
Childcare	2	1.3
House cleaner	1	0.7
Clerical and secretarial	10	6.6
TOTAL	150	100.0

The length of time worked by women who were interviewed in these factories was short, as Table 4 shows. That is, women in our study had an especially short stay in factory employment. Table 4 shows 0-6 months is the most common length of this working life. Those respondents who had stayed 0-6 months in factory employment also have no redundancy money when they finish their contracts.

Another issue is that if women change their jobs during their working lives these changes do not take place within a wide range of occupations. Alternatives are

limited and do not provide women with much choice. However, as the work histories of women show, a few women had worked in other cities before they worked in these factories.

It could be argued that the reason such a small proportion of the women had worked in other cities was that many of them were single, and it is difficult for single women to stay long in other cities without their parents. Their parents do not give them permission to live their own lives in different cities for social and cultural reasons.

Table 4: Length of Time Worked by Respondents at Current Job.

Length of working time	Numbers	Percentages
0-6 months	47	31.3
1 year	6	4.0
2 years	23	15.3
3 years	20	13.3
4 years	16	10.7
5 years	14	9.3
6 years	10	6.7
7 years	6	4.0
8 years	8	5.3
TOTAL	150	100.0

1.2.3. Choosing Present Job

The assumptions about women's low attachment to their work appear to be borne out by disruptions in their working life (e.g. childrearing) and apathy towards getting better jobs. But appearances mask the realities of the social pressures on women. Even the employers often relate turnover among female employees to changes in family circumstances. For example, a woman is more likely to change her job if it entails shift work, because she cannot spare enough time for her family.

Geher, married with two children, started to work at the age of 15. She has been working at the factory 8 years. She told me:

In the beginning I worked as an agricultural worker around Manisa when my parents migrated from Malatya. This was seasonal work, and apart from this I worked also in household cleaning. After two years we settled in Manisa, and I found a job at the textile factory. It was shift work and I worked in this job until I got married. At that time I wanted the home and the family and I wasn't interested in going out

to work. Unfortunately, my husband's salary wasn't enough for us. I had to go out to work. I started to work in clothing workshops...We decided when I was expecting my first child I should go back home. After two years we had another child, my husband lost his job and I started to work in this factory. I have been working nearly eight years here but I took only six months break from my work when I was expecting my second child.

Employers also believed that there was greater job turnover amongst women compared to men. Most of the time this was justified by the view that women were less in need of work and more free to give up work or to change their jobs.

One of my purposes in this study was to find out their reasons for going out to work. The women interviewed cited the main reasons for going to work as financial ones, to raise their own and their families' living standards. Money for the family was by far the most frequent reason, even among single women. When I asked why they had chosen factory employment, only a small minority did not include financial reasons. They said that workers in those factories were usually women and they preferred to work with women. The other reason for preferring factory work over domestic service, even if the wages were the same, was the sociability of the factory. Many of the interviewees pointed out that a servant does not have the same chance to meet new people or a group of friends at work. The importance of this social stimulation was shown in particular with the single workers. Thus, although the main attraction of the factory was economic, opportunities for a more interesting social life added to this attraction.

Although most women, 39.3 percent, gave money as one of their main choices, 33.3 percent of the others said that they had no alternative choice to work in other workplaces because of lack of qualifications or limited access to employment, also mentioning that most of their friends were working in these factories.

Money was important to the women both as a means of raising their own and their family's standard of living, and as the source of a degree of financial independence for themselves. Many women agreed with the view that women needed to go to work for financial independence and social identity.

Although the majority of women workers interviewed accepted that it was too difficult working in the factory, especially shift-work, because they had to cope with both a family life and work life, they stated that they preferred factory work to their first jobs which had been temporary or seasonal. In addition, even the majority of them, 68.7 percent, stated 'yes', when asked whether they would like to change to some other job, saying their preferences were for electronic factories or jobs without shift-work and without quotas.

1.3. Women Workers' Factory Lives

This section attempts to examine the working conditions of women factory workers in the textile factories. We discuss their working hours and wages and observe their working conditions by the answers given to our questions.

1.3.1. Working Conditions

The vast majority of women workers in the factories interviewed were concentrated in unskilled, repetitive factory work which is traditionally performed by women.

The jobs are insecure and most of those who started to work recently in the factories had the fear of dismissal after a six month period. After six months they are entitled to join trade unions. The present study found that, compared with earning good money, job security was a considerably more important factor for women factory workers. 93.3 percent of respondents said that the more important matter to them was to have a secure job. The percentage of those who said earning good money was more important was only 4.7.

Workers found their jobs very repetitive. Moreover, the first day's work for many women came as a shock. Ayfer, who began as a bobbiner in Factory A, felt:

It was a bit frustrating at first you know. You wondered what was happening. Everybody was looking as if I had done a mistake. I remember, I checked the time about fifty times. When I went home, all the noise was ringing in my ears.

Everything in their daily life was in a rush. There was no time to slow down or do anything at a normal pace. It was the same at work as at home. They needed *hours* to relax after work. At the end of each working day many of them suffered from stress-related diseases and post-work fatigue. Eyestrain, dullness, shoulder stiffness, backache and neckache were particularly common, more than any other ailments. Müjgan, for example, complained of some kind of disease which originated with their tight work schedules. She said that:

Our bad working conditions cause some kind of disease, each worker has 3-4 kinds on the average, such as eye trouble, constipation, athlete's foot, headaches, gastroenteric trouble, etc. In addition, there is no treatment or compensation, or even a guarantee of a good rest; the workers take drugs without a doctor's recommendation and keep on working in the factory, hiding their disease.

The vast majority of women workers interviewed had occupational health problems. Those who clearly mentioned these problems were 65.3 percent. The answer 'there is no health problem' was given by 33.3 percent of the women, but even they might have had some problems which they might not have considered important or did not want to admit. Most of them complained about tiredness. Moreover, many

women looked older than their age, pale and drawn. They thought that I was about seven years younger than I am and I thought they were five or ten years older than they are.

55.3 percent of the women interviewed described their job as 'not hard at all' or 'not very hard', and the percentage of those who said 'reasonably hard' or 'very hard' was 42. One of the reasons for a job being difficult was because their production was subject to quotas.

The factories I studied have not followed the forty-eight hour rule, although work in the factories is officially forty-eight hours per week. In factory C employees have worked more than eight hours per day i.e., nine and a half. However, the working day is determined as the eight hours from 8.30 am. to 4.30 pm. Saturday and Sunday are holidays, but usually Saturday is also a working day. In the other two factories (factory A and B) workers worked eight hours a day and six days a week because they organise their production by the shift system, as seen in Table 5.

Table 5: Shift Patterns and Working Hours in the Factories

Working Hours			
Shift Pattern	Factory A	Factory B	Factory C
No shift	-	-	8.30 am. - 4.30 pm.
2 shift	-	7 am. - 3 pm.	-
	-	3 pm. - 11 pm.	-
3 shift	7 am. - 3 pm.	-	-
	3 pm. - 11 pm.	-	-
	11 pm. - 7 am.	-	-

There is also another issue related to working time. This is overtime work, which means that workers may work more than the normal working hours. While evaluating the factories in terms of the working hours, it should be mentioned that overtime work has become a regular feature of the work place. Employers see that it is cheaper to use overtime than to employ more people. For example, we can see this very clearly when we compare the numbers of factory C's employees in 1991 and in 1989. Although its employment was 990 in 1989, it was reduced to 631 in 1991. In particular, the labour force on the shop floor was decreased to half of 1989's total. Productivity is maintained through production quotas within this kind

of manufacturing. Management uses competition among workers to maintain the pressure on productivity (Grossman, 1979; Lim, 1978), and the quotas are continuously increased. Moreover, the amount of overtime varies. At the time of the study, overtime was sometimes two hours per day in factory C and four hours per day in factory B. Some interviewees were anxious that these hours be increased, for they depended on the extra income to supplement their low basic wages.

Many of them had experienced relatively poor pay and bad working conditions and therefore they recognised that good working conditions were most important if they were to have any job satisfaction.

2. CONCLUSION

The first section of this paper dealt with the profiles of the factories in our sample which depend upon cheap female labour. The standardisation of their production enabled firms to lower labour costs by subdividing their operations, and substituting unskilled workers for skilled workers by training them for specialised tasks.

The second section examined the labour market and work experience which interviewed women described. That is, it dealt with the relationships between women's employment and the labour market. We have argued that there is an inter-relationship between women's participation in the labour market and their position within the family as reproducers of the labour force. However, we cannot completely explain it as resulting from this, for it is too easy to resort to women's family circumstances as the reason for their low participation in the labour market. We should not overlook the fact that the problems related to finding jobs and the nature of the jobs available in the market place are as important as the conditions under which women sell their economic power. Our data shows that most families are experiencing economic difficulties looking after their families and thus that they feel the need for an additional income. Consequently, women with domestic responsibilities become more flexible in order to fulfil both these responsibilities and at the same time participate in the labour market.

As the above analysis shows, most workers in these factories usually laboured more than eight hours per day. The long work hours, in combination with the stress of competition, and the unhealthy and unsafe environment of their work-place (e.g. lack of fresh air in the factory, over-tiredness causing accidents with machinery) seriously endangered their health. Most of them were employed at the minimum wage in these work places. Available evidence showed that women's wages were less than men's in spite of the principle of equal pay for equal work, because women's work is accepted as unskilled, of lower status, and their wages are seen merely as an additional income for family.

ÖZET

İş gücü piyasasına ucuz emek olarak katılan kadın işçileri özellikle emek yoğun sektör olan tekstil endüstrisi içinde oldukça ağırlıklı bir oran içinde görmekteyiz. Dünyanın birçok yerinde, ihracata dayalı endüstrileşmenin olduğu ülkelerdeki gibi Manisa'daki tekstil fabrikalarında da işgücünün çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Bu çalışmada biz de, endüstri sektörümüz içindeki kadın işçilerin belirli deneyimini, Manisa'daki tekstil fabrikaları örneğinde ele alarak ve özellikle de kapitalist dünya pazarı içinde kadınların ücretli işlerinin önemini anlamak için güncel tartışmalarla ilişkili olarak analiz edip açıklamaya çalıştık. Kısacası bu yazımızda, tekstil fabrikalarında çalışan kadın işçiler kapsamındaki örnekleme oluşan uygulamalı çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, fabrika işçisi kadınların işgücü piyasasındaki ve fabrika yaşamındaki konumlarına ilişkin açıklamalar yer almıştır.

Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kadın işgücü, emek yoğun üretim alanlarında erkek işgücünden daha çok tercih edilir durumdadır, çünkü onların emekleri erkeklere göre daha ucuza istihdam edilmektedir. Bilindiği gibi, emek-yoğun üretim etkinlikleri ucuz emeğe gereksinim duyar ve kadınlar da bu amaç için oldukça uygundur. Araştırmam sonucunda da görüldüğü gibi, fabrikanın üretim biriminde çalışanlarının çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, düşük ücretle çalışmaya gönüllülükleri, daha az militan nitelikleri ve yüksek verimlilikleriyle kadın işçiler, kapitalistler için ideal bir işgücüdürler. Ayrıca işin kontrolünün sağlanmasında onların uysallığı ve boyun eğmeleri oldukça önemlidir.

Öte yandan, tarihsel olarak işgücü piyasasına kadınların artan katılımlarına rağmen, hala işyerinde kadınların eşit konumlarına ilişkin birçok engeller bulunmaktadır. Ayrıca, sınırlı iş olanakları ve şiddetli ekonomik gereksinimler sonucunda fazla seçici olmadıkları da görülmektedir.

Çalışmamız kapsamındaki tekstil fabrikalarının farklı bölümlerinde üretimin farklı aşamaları gerçekleşirken, bu bölümlerde ortaya konan işlerde kadınların ve erkeklerin yaptıkları işler bağlamında da farklılaşmaktadır. Örneğin, iplik üretiminin ilk hazırlık aşaması erkek işi olarak görülürken, iplik bükme aşamasında bobin değiştirme işi ise kadın işi olarak görülmektedir.

Özellikle fabrika işçisi kadınların çoğunluğu niteliksiz işlerde yoğunlaşmakta ve ortaya koydukları işler genellikle rutin işler olmaktadır. Bu işlerde çalışan kadın işçilerde mesleki hastalıklar sıklıkla görülmektedir. Bu kadınlar oldukça kötü çalışma koşullarında oldukça düşük ücretler ile çalıştıklarından dolayı, işe yönelik öncelikli tercihlerini, daha iyi çalışma koşullarına ve daha iyi ücrete sahip olmak olarak belirlemektedirler.

Bir diğer önemli nokta da, kapitalist işgücü piyasası ve kadınların istihdamı arasındaki ilişki kapsamında, kadınların işgücü piyasasına katılımı ve onların aile içindeki konumları arasında bir ilişki görülmektedir, fakat salt bu temelde açıklamamızda yeterli olmamaktadır. Bu nedenle söz konusu piyasaya ilişkin diğer sorunları da göz ardı etmememiz gerekmektedir.

BIBLIOGRAPHY

- ALEXANDER, S. (1977) 'Women's Work in Nineteenth Century London. A Study of the Years 1820-1850', in (J. Mitchell and A. Oakley) **The Rights and Wrongs of Women**, Harmondsworth: Penguin.
- BARRETT, M. (1980) **Women's Oppression Today. Problems in Marxist Feminist Analysis**, London: Verso.
- BECKER, G (1975) **Human Capital**, New York: Columbia Univcristy Press.
- ÇABUK, N. (1994) **Capitalism, Patriarchy and Identity; Women and Capitalist Industrialisation in Turkey:Textile Workers in Manisa**, Unpublished Ph.D Thesis, University of Durham, UK.
- ECEVİT, Y.. (1986) **Gender and Wage Work: A Case Study of Turkish Women in Manufacturing Industry**, PhD. Thesis at the University of Kent at Canterbury.
- ENGLAND, P. (1984) 'Wage Appreciation and Depreciation: A test of Neoclassical Economic Explanations of Occupational Sex Segregation', **Social Forces** 62, 726-49.
- ENGLAND, P. & McCreary, L. (1987) 'Gender Inequality in Paid Employment', in B. Hess & M. Ferree (eds). **Analyzing Gender**, Newbury Park, Calif.: Sage.
- GROSSMAN, R. (1979) 'Women's Place in the Integrated Circuit', **Pacific Research**, 9(5-6): 2-17.
- LIM, L. Y. C. (1978) **Women Workers in Multinational Corporations: The Case of the Studies**, Ann Arbor: University of Michigan.
- MILKMAN, R. (1983) 'Female Factory Labour and Industrial Structure: Control and Conflict Over 'Women's Place' in Auto and Electrical Manufacturing', **Politics and Society**, 12, No. 2.
- MINCER, J. & Polachek, S. (1974) 'Family Investments in Human Capital: Earnings of Women', **Journal of Political Economy** 82, 76-108.
- MINCER, J. & Polachek, S. (1978) Women's Earnings Reexamined', **Journal of Human Resources** 13, 118-34.
- SLOANE, P.J. (1990) 'Sex Differentials: Structure, Stability, and Change', in M.B. Gregory & A.W. E. Thomson, **A Portrait of Pay, 1970-1982 an Analysis of e New Earnings Survey**, Oxford: Clarendon Press.
- SORENSEN, E. (1989) 'The Wage Effects of Occupational Sex Composition: A Review and New Findings', in M.A. Hill & M.R. Killingsworth (eds). **Comparable Worth: Analyses and Evidence**. Ithaca: ILR Press, New York State School of Industrial and Labour Relations, Cornell Univeristy.
- TOMASKOVIC - Devey, D. (1993) 'The Gender and Race Composition of Jobs and the Male/Female, White/Black Pay Gaps', **Social Forces** 72(1), 45-76.
- TREIMAN, D.J. & Hartmann, H.I. (1981) **Women, Work and Wages:Equal Pay for Jobs of Equal Value**, Washington, D.C.: National Academy Press.
- TREIMAN, D.J. & Roos, P.A. (1983) 'Sex and Earnings in Industrial Society: A Nine National Comparison', **American Journal of Sociology**, 89, 612-650.
- ZELLNER, H. (1975) 'The Determinants of Occupational Segregation' in C. Lloyd (ed.), **Women in The Labour Market**, New York: Columbia Univeristy Press.

SOSYAL SINIF, EĞİTİM, GELİR VE MAHALLE; HANGİSİ SAĞLIĞIN EN ÖNEMLİ BELİRLEYENİDİR? ANTALYA'DA BİR ARAŞTIRMA

İlker BELEK*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, sosyal sınıf, eğitim, gelir ve oturlan mahalle değişkenlerinden hangisinin bireylerin sağlık düzeyini en fazla oranda belirlediğinin saptanmasıdır. Kesitsel bir araştırmadır. 15 yaş ve üzerindeki 1092 kişi ile yapılmıştır. Antalya'da birbirinden farklı sosyo-ekonomik koşullara sahip olan iki mahallede yürütülmüştür. Bireylerin sağlık durumları psikolojik sağlık, geçici yeti yitimi ve algılanan sağlık olmak üzere üç boyutta ölçülmüştür. Örnek seçimi hane temelinde yapılmış ve örnek, tabakalı sistematik örneklem tekniğiyle seçilmiştir. Analizler sonucunda sağlığın en önemli belirleyenin sosyal sınıf olduğu bulunmuştur. Mavi yakaluların ve niteliksiz emekçilerin, burjuvalara göre daha fazla oranda sağlık riski altında oldukları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlıkta Eşitsizlikler, Sosyo-Ekonomik Eşitsizlikler, Sosyal Sınıf

ABSTRACT

The aim of this study is to determine which of these variables is the most important determinant of individual health status: Social class, education, income or area of residence. This is a cross sectional survey. 1092 adults aged 15 years and more were covered. It was carried out in two socio-economically different areas in Antalya. Health status of the population was assessed with psychological health, perceived health and temporary disability. The sample was selected with the stratified sampling method on the basis of households. Analyses provide evidence to suggest that the most important determinant of health is the class position of this population. Blue collar and unqualified employees have a higher health risk than bourgeoisie.

Key Words: Inequalities in Health, Socio-Economic Inequalities, Social Class

1. GİRİŞ

Toplumsal sağlık düzeyinin geliştirilmesi için sağlıktaki eşitsizliklerle mücadele edilmesi gerektiği bütün Avrupa ülkelerinde kabul edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Avrupa Ofisi'nin 1984 yılında belirlediği "Herkes İçin Sağlık" hedeflerinin ilki, 2000 yılına kadar sağlıktaki eşitsizliklerin %25 oranında azaltılmasını öngörmektedir (WHO, 1985: 20).

* Yard. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı A.B.D.

Sağlıkta eşitsizlik kavramı, çeşitli sosyal gruplar arasında var olan ve ancak sosyo-ekonomik nedenlerden kaynaklanan, bu nedenle de ortadan kaldırılabılır ve engellenebilir nitelikteki sağlık düzeyi ve sağlık hizmeti kullanımını farklılıklarını ifade etmektedir (Whitchead, 1992: 451).

Sağlıktaki eşitsizliklerin azaltılması ile ilgili olarak uluslararası düzeyde yapılmış bütün vurgulara rağmen, sorunun halen çözülememiş olduğu, hatta kimi ülkelerde daha da derinleştiği görülmektedir (Power, 1994: 1153). Bu nedenle, eşitsizlik sorununun bugün, eskisine göre daha da önem kazandığı söylenebilir. Sağlıkta eşitsizlik sağlık sosyolojisi alanında da en önemli inceleme konularından birisidir (Netleton, 1995: 160-193).

Sosyo-ekonomik değişkenlerin sağlık düzeyini önemli derecede belirledikleri bilinmektedir (WHO, 1997: 4). Bunların içinde sosyal sınıf, eğitim ve gelir sağlığın bireysel düzeydeki belirleyicileri olarak kabul edilirler. Bu üç değişken genellikle yakından ilişkili olsalar ve bireyin sosyal hiyerarşideki konumunu tanımlasalar da, her üçü de sağlık ile ayrı ayrı ilişkilidirler. Örneğin eğitim, bireylerin yeni enformasyona ulaşmalarında ve yeni bilgilerden yararlanmalarında farklılıklar yaratmaktadır. Gelir yaşamdaki maddi olanaklardan yararlanma ile çok yakından ilişkilidir. Sosyal sınıf ise hem enformasyon hem de maddi olanaklarla yakından ilişkili olsa da, prestij, kontrol gibi iş ortamına ilişkin özelliklere bağlı olarak da sağlık üzerinde ayrı bir etkiye sahiptir (Kunst ve Mackenbach, 1995: 35). Hastalık sıklığı eğitim düzeyi düşük olanlarda ve özellikle de okur yazar olmayanlarda yüksektir (Cavelaars, Kunst ve Geurts, 1998: 219-227; Kunst, Geurts ve Berg, 1995: 117-123). Sosyal sınıf ile sağlık arasında ters bir ilişki olduğu bilinmektedir ve bu gerçek ne tür sağlık göstergesi incelenirse incelenir, hangi tür istatistik analiz yapılırsa yapılsın değişmemektedir (Blanc, Smith ve Bartley, 1990:429-432; Kaplan, 1996: 507-519; Krieger ve Fce, 1994: 25-44; Weich ve Lewis, 1998: 8-14). Öte yandan, sağlık sorunları yoksul bölgelerde daha sıktır (Law ve Morris, 1998: 344-345; Reijneveld ve Schene, 1998: 2-7). Ancak, sağlık ile bölge arasındaki bu ilişkinin, farklı bölgelerdeki bireylerin bireysel sosyo-ekonomik durumlarının farklılığından mı, yoksa bölgelere ilişkin yapısal başka sosyokültürel özelliklerden mi (dayanışma, arkadaşlık ilişkileri, çevresel etkenler gibi) kaynaklandığı konusunda tam bir netlik bulunmamaktadır.

Sağlıktaki eşitsizlikler konusu, özellikle Avrupa'da, geniş olarak bilimsel araştırmaların konusu durumuna gelmiştir. Yurt dışındaki bu akademik ilgi artışına karşın, ülkemiz için aynı şeyi söyleyebilmek olanaksızdır. Örneğin Türkiye'de, şimdiye dek özel olarak sağlıktaki eşitsizlikleri araştırmaya yönelik herhangi bir saha araştırması yapılmamıştır. Bu araştırma böyle bir saptamadan hareket ederek ve konunun önemini dikkate alarak planlanmıştır.

Araştırmanın iki önemli amacı bulunmaktadır: 1) Sosyal sınıf, eğitim, gelir ve mahalle değişkenlerinin sağlık durumu üzerindeki ayrı etkilerini ortaya çıkarmak. 2) Bu değişkenlerden hangisinin, diğerlerinden bağımsız olarak, sağlık sorunları ile en fazla oranda ilişkili olduğunu saptamak. Sunulan çalışma, esas olarak daha geniş kapsamlı, uzunlamasına bir araştırmanın bir parçasıdır. Uzunlamasına araştırmada sosyal, sınıfsal ve ekonomik koşulların, sağlık düzeyinin ve gruplar arasındaki sağlık eşitsizliklerinin zaman içindeki değişimlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

2. METOD

2.1. Araştırma Bölgesi

Araştırma Antalya'nın farklı iki mahallesinde (Ahatlı ve Bahçeli) gerçekleştirilmiştir. Ahatlı mahallesinde 607, Bahçeli mahallesinde ise 558 hanelik alt bölgeler araştırma kapsamına alınmıştır. Bu alt bölgeler, her iki mahalledeki sağlık ocaklarında çalışan birer ebe tarafından hizmet götürülen ve 'sağlık evi bölgesi' olarak bilinen bir bütünlük oluşturmaktadır.

Bu iki bölgenin seçilmesinin nedeni, nüfus hareketliliğinin görece daha az olmasıdır. Bu durumun araştırmanın izleme aşaması açısından istenen bir durum olduğu ortadadır.

Ahatlı ve Bahçeli mahalleleri kentleşme özellikleri ve sosyo-ekonomik düzeyleri bakımından birbirlerinden önemli farklar göstermektedir. Ahatlı, son 20 yıl içinde birbirini izleyen üç önemli göç dalgası sonucunda oluşmuş bir gecekondu bölgesidir. Yerleşim yeri olarak kentin Kuzey Batısına düşmektedir. İlk gelenler Antalya'nın ilçelerinden, sonrakiler Çorum, Yozgat gibi İç Anadolu illerinden, sonuncular ise 1990 sonrasında Doğu ve Güney Doğu Anadolu'dan göçmüşlerdir. Ahatlı'nın bu şekilde farklı göç dalgalarıyla oluşmasının hem kültürel gelenek çeşitlemelerine, hem de farklı kente uyum ve bütünleşme düzeylerinin gelişmesine neden olduğu belirtilmektedir (Akşit ve Akşit, 1989: 3). Ahatlı bölgesinin su ve elektrik sıkıntısı yoktur. Ancak özellikle ara sokaklar topraktır. Evler tek katlı ve pek çoğu bahçelidir. Kimi evlerde ayrı bir mutfak bulunmamaktadır. Su ve tuvalet evin dışında olabilmektedir. Çöpleri düzenli olarak toplanamamaktadır. Mahallenin kimi bölgelerinde sokak aralarında su arkları vardır. Bunlar çamaşır ve sebze yıkamak için kullanılabilir, aynı arklarda çocuklar serinlemektedir. 1998 yılına kadar konutların tapusu yokken, bu sene içinde Belediye tarafından tapu dağıtım işlemleri başlatılmıştır. Bu gelişmenin bölgenin tüm yapısını ciddi biçimde etkileyeceği beklenmelidir. Tapularını alan aileler, gecekondularını, kat karşılığı müteahhitlere vermeye hazırlanmaktadır.

Bahçeli bölgesi ise kentin hemen hemen tam merkezindedir. Bütün yerleşim apartmanlar şeklindedir. Herhangi bir alt yapı sorunu yoktur. Belediyecilik hizmet-

leri düzenli olarak yürütülmektedir. Bahçeli bölgesinde Antalya'nın yerlisi olanlarla birlikte, memuriyet nedeniyle Antalya'ya tayin olmuş, bir süredir burada yaşamakta olan aileler bulunmaktadır. Ayrıca, hemen tamamı yüksek öğrenimli olan Devlet Su İşleri (DSİ) personelinin ikamet ettiği DSİ lojmanları da araştırma bölgesinin sınırları içinde kalmaktadır. Böylece, araştırma kapsamına alınan Bahçeli mahallesinin bu kısmının, sosyo-ekonomik bakımdan Bahçeli'nin geneline göre daha iyi konumda olduğu ve Bahçeli'nin genel durumunu tam olarak yansıtmadığı söylenebilir. Bahçeli'deki Antalyalı yerliler, bu bölgenin ilk yerleşime açıldığı yıllarda arsa karşılığı ev sahibi olmuşlardır. Böylece bu bölgenin mesleki konumları ve eğitimleri yüksek olmayan Antalya'nın yerlileri ile başka illerden göçmüş daha yüksek eğitimli grupları bir arada barındırdığı düşünülebilir.

Bu iki mahallenin seçimiyle yapılan tercihin; gecekondu/apartman; düşük geliri/orta ve yüksek geliri; düşük eğitimli/yüksek eğitimli; işçi-marjinal sektörde çalışanlar/sermaye sahipleri biçimindeki ayrımların üzerine oturacağı düşünülmüştür. Nitekim bu iki bölgenin seçiliş gerekçelerini de bu farklılıklar oluşturmaktadır. Bu farklılıklara dayanarak hareket etmenin, sınıfsal eşitsizlikleri net olarak ortaya çıkarabilmek ve zaman içinde izleyebilmek bakımından uygun bir başlangıç noktası oluşturacağı varsayılmıştır.

2.2. Örneklem Yöntemi ve Veri Toplama

Araştırmanın evrenini Ahatlı ve Bahçeli'deki '2 Nolu Sağlık Evi' bölgelerinde yaşayan 15 yaş ve üzerindeki bireyler oluşturmaktadır. Sözü edilen sağlık evi bölgelerinde, 1997 yılı için 15 yaş ve üzeri nüfus Ahatlı'da 1710, Bahçeli'de ise 1516 kişidir. Bölgelerde hizmet veren sağlık ocaklarında her yıl Haziran ayında düzenli olarak, Ev Halkı Tespit Fişleri (ETF) aracılığıyla yıl ortası nüfus tespiti yapılmakta ve bu sırada bireylere ait çeşitli sosyo-demografik ve ekonomik veriler kaydedilmektedir. Örnek seçiminde bu verilerden yararlanılmıştır.

Örnek büyüklüğü, Dünya Sağlık Örgütü tarafından "evren oranını belli bir rölatif kesinlikle tahmin etmek" için hazırlanmış olan hazır tablolardan yararlanılarak hesaplanmıştır. Güven düzeyi %95, rölatif kesinlik %10 olarak alınmıştır (Lwanga ve Lemeshow, 1993: 6). Buradan hareketle örnek büyüklüğü 1000 kişi olarak belirlenmiştir. Eldeki kayıtlardan bu büyüklükteki nüfusun 362 hanede yaşadığı hesaplanmış, olanaklar da dikkate alınarak 450 hanenin araştırma kapsamına alınmasına karar verilmiştir. Örneklem birimi olarak hane tercih edilmiş ve örneğe giren hanelerdeki bütün 15 yaş ve üzerindeki bireylerle görüşülmesi planlanmıştır. Örnek seçimi tabakalı sistematik örnekleme tekniğiyle yapılmış ve her iki mahallenin hane sayılarıyla orantılı biçimde örneğe girmesi sağlanmıştır. Sonuç olarak Ahatlı'dan

235, Bahçeli'den ise 215 hane seçilmiştir. Görüşülen birey sayısı Ahatlı'da 596, Bahçeli'de ise 496'dır.

Veriler amaca uygun olarak hazırlanmış bir anket aracılığıyla, örneğe giren bireylerle Ekim 1997 tarihinde yüz yüze görüşmeyle toplanmıştır. Veri toplama, kendilerine konuyla ilgili eğitim verilen tıp fakültesi öğrencileri çalışmıştır. Üst üste üç kez gidildiği halde evinde bulunamadığı ya da araştırmaya katılmayı kabul etmediği için görüşülemeyen birey sayısı 45 (%4.0)'tir.

2.3. Araştırmanın Bağımlı Değişkenleri: Sağlık Düzeyi Göstergeleri

Bireylerin sağlık düzeyleri şu üç gösterge ile değerlendirilmiştir: a) algılanan sağlık, b) geçici yeti yitimi, c) Genel Sağlık Anketi 12 (GSA-12) ile ölçülen psikolojik sağlık.

Algılanan sağlık subjektif bir sağlık göstergesi olsa da ölüm, hastalık gibi objektif sağlık göstergeleri ile yakından ilişkili olduğu için sağlık durumunun değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Tek bir soruyla ölçülebilmesi kullanımını artırmaktadır (Kunst ve Mackenbach, 1995: 51). Bu araştırmada da bireylerin algılanan sağlıkları tek soruyla değerlendirilmiştir. Sorulan soru "Son iki hafta için sağlığını genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?" şeklindedir. Yanıtlar "çok iyi", "iyi", "orta", "kötü", "çok kötü" biçiminde alınmış ve daha sonra da (ilk üç yanıt "iyi", kalan ikisi ise "iyiden kötü" olmak üzere) iki kategoride gruplanmıştır.

Geçici yeti yitimi bireyin fiziksel ve sosyal işlevlerinde genel ve geçici bir sınırlanmayı tanımlamaktadır (Bruin, Picavet ve Nossikov, 1996: 53). Araştırmada kullanılan Kısa Yeti Yitimi Ölçeği (Brief Disability Questionnaire), kişilerin hem bedensel, hem de sosyal yeti yitimlerini birlikte soruşturan ve DSÖ tarafından geliştirilmiş dokuz sorudan oluşan bir ölçektir. Ölçeğin ilk sorusu altı ayrı günlük uğraşın yerine getirilmesinin sağlık sorunları nedeniyle engellenip engellenmediğini araştırmaktadır. Diğer beş soru da sağlık sorunlarının hobileri, günlük işleri, çalışma isteğini, verimi ve kişiler arası ilişkileri etkilemesini sorgulamaktadır. Son üç soru ise sağlık sorunu nedeniyle günlük işlerin aksatıldığı, evde, yatakta geçirilen gün sayısını belirlemektedir. İlk altı soruya "hayır, hiç=0", "evet, bazen, biraz=1" ve "evet, her zaman, oldukça=2" şeklinde verilen yanıtların puanlarının toplanması ile yeti yitimi skoru elde edilmektedir. Ölçeğin toplam puan sınırları 0 ile 22 arasında değişmektedir. Ölçekten 0-4 puan alanlarda "yeti yitimi yok" kabul edilmekte, 5-7 puan alanlar "hafif yeti yitimi", 8-12 puan alanlar "orta derecede yeti yitimi" ve 13 ve üzeri puan alanlar "ağır yeti yitimi" şeklinde değerlendirilmektedir. Ölçeğin Türkçe'ye çevirisi, geçerlilik, güvenilirlik çalışmaları yarı kırsal bir alanda gerçekleştirilmiş ve temel sağlık hizmetlerinde yapılacak çalışmalarda kolayca uygulanabileceği belirtilmiştir (Kaplan, 1995: 169-179).

Araştırmada kullanılan son sağlık göstergesi GSA skorudur. GSA (Genel Sağlık Anketi; General Health Questionnaire) ruhsal hastalıkları inceleyen toplumsal çalışmalarda ilk aşama tarama testi olarak kullanılan bir ölçektir. Çeşitli biçimleri vardır. Bu araştırmada 12 soruluk biçimi kullanılmıştır. 12 soruluk GSA-12 kısa olduğu, vakaları ayırmada yüksek duyarlılık ve özgüllüğe sahip olduğu ve çeşitli sosyo-kültürel ortamlarda kullanılabilirdiği için yaygın olarak tercih edilmektedir (Sartorius, Üstün ve Silva, 1993: 821). Türkçeye adaptasyonu yakın bir zaman önce gerçekleştirilmiştir (Kılıç, 1996: 3-10). Bu ölçekte, bireyler aldıkları puanların toplamına göre “yüksek”, “orta” ve “düşük” GSA skorlu olarak tabakalanırlar. Özellikle “yüksek” ve “orta” skor tabakalarına girenlerde psikiyatrik bir rahatsızlık bulunması olasılığı yüksektir. Ölçekten 4 ve daha fazla puan alanlar “yüksek”, 2-3 puan alanlar “orta” ve 2’den az puan alanlar da “düşük” skorlu olarak değerlendirilmektedir (WHO, 1992: 5). Bu araştırmadaki analizler, nüfus, “düşük skorlular” ve “orta-yüksek skorlular” şeklinde gruplanarak yapılmıştır.

2.4. Araştırmanın Bağımsız Değişkenleri: Sağlıkın Bireysel Belirleyicileri

Epidemiyolojide toplumun sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla çeşitli ampirik ölçütler kullanılmaktadır (Helman, 1990: 272; Turner, 1987: 3-8). Bu ölçütlerin hiyerarşik bir toplum yapısını yansıttıkları düşünülür. Buna göre her toplumda, kaynakların dağılımı toplumun bu hiyerarşik yapısıyla uyumlu biçimde ve eşitsiz olarak gerçekleşir. Bu eşitsiz yapı da sosyal tabakalanma ya da sosyal hiyerarşi olarak tanımlanır (Kunst ve Mackenbach, 1995: 35).

Bireylerin ya da hanelerin sosyal hiyerarşi içindeki konumları onların sosyo-ekonomik statüleri olarak bilinmektedir. Weber bireylerin sosyal hiyerarşi içindeki konumlarını sınıf ve statü kavramları üzerinden inceler. Buna göre sınıf bileşeni bireylerin kendilerinin kontrol ettikleri maddi kaynakları ve fiziksel yaşam koşullarını yansıtır. Statü bileşeni ise yaşam tarzı ve eğitim gibi daha sosyal bir boyuta işaret eder (Calvert, 1993: 96-98). Weberci kuramda sınıf doğrudan doğruya ekonomik anlamı olan bir kavramdır ve ekonomik çıkarları tanımlar. Ekonomik çıkarlar ise piyasa ile bağlantılı çıkarlardır (Weber, 1993: 271-272).

Epidemiyolojide de bu yaklaşımın etkili olduğu görülmektedir. Böylece, sağlık-taki saha araştırmalarında çoğu kez, meslek, eğitim ve gelir sınıfı tanımlayan/gösteren değişkenler olarak kullanılırlar. Amerikan ekolünde sınıf belirlenirken gelir, eğitim ve meslek ya ayrı ayrı ya da birleştirilerek kullanılmaktadır (Liberatos, Link ve Kelsey, 1988: 87-91). Avrupa ekolünde ve özellikle de İngiltere’de ise sınıf meslek üzerinden belirlenmektedir (Manor, Matthews ve Power, 1997: 761-771). Kısacası, sağlık araştırmalarında yaygın olarak kullanılan gelir, eğitim ve meslek gibi değişkenlerin Weberci sınıf ve statü kavramlarının yansımaları olduğu söylenebilir.

Marksist yaklaşımda ise sınıf yine ekonomik bir temelde tanımlanır. Ancak bu kez sınıfı belirleyici olan, bireylerin üretim ilişkileri içindeki konumları ve üretim araçlarına sahip olup olmadıklarıdır (Carchedi, 1975: 1-86). Marx sınıfların temeli olarak üretim araçları mülkiyetini gördüğü için, çağdaş kapitalist toplumda iki ana sınıf tanımlar: Üretim araçlarına sahip olanlar ve üretim araçlarına sahip olmayıp, ellerinde kendi emek güçlerinden başka bir üretken zenginlik bulunmayanlar. Marksist yaklaşımda sınıf bireyin gelirinin, refahının ve sosyal konumunun önemli bir belirleyicidir. Bir başka deyişle bireylerin sosyo-ekonomik statüleri onların sınıfsal konumları tarafından belirlenir. 1970’li yıllardan beri bir grup sosyolog tarafından Marksist sınıf şemasının geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu çaba özellikle, yukarıda anılan iki temel sınıfın arasında yer alan sınıfların durumlarının ölçülebilir bir biçimde netleştirilmesine yöneliktir (Öngen, 1994: 38-43).

Weberci sınıf çözümlemesinin en sorunlu yanı meslek, gelir ve eğitim gibi değişkenlerin bireylerin gerçek ekonomik konum ve güçleri hakkında fikir veremeyebilmesidir (Callinicos ve Harman, 1994: 21-46). Örneğin “hekim” mesleği içinde sınıflanan iki bireyden birisi özel poliklinik sahibi bir hekim, diğeri ise tam gün kamuda çalışan pratisyen hekim olabilmektedir. Bu iki birey aynı mesleksi kategoride olsalar da, üretim araçları karşısındaki nesnel konumlarının farklılığına bağlı olarak, maddi olanakları, yaşamdan beklentileri, toplumsal olaylara bakışları da birbirinden oldukça farklı olabilecektir. Bu nedenle bu araştırmada Marksist sınıf çözümlemesi benimsenerek, bireylerin üretim ilişkileri içindeki gerçek ekonomik konumları soruşturulmuştur.

Bu amaçla, 1991-1992 yıllarında yürütülmüş olan bir araştırma projesinde geliştirilerek kullanılan sınıf şemasından yararlanılmıştır (Boratav, 1995: 5-6). Ancak o çalışmadan farklı olarak, emekliler ayrı bir sınıfsal grup olarak bırakılmamış ve emekli oldukları andaki işlerine göre bir sınıfa sokulmuşlardır.

Sınıf analizinde dikkate alınan asıl parametre, aile reisinin üretim süreci içinde, üretim araçları karşısındaki nesnel konumudur. Hane üyelerinin sınıfsal konumları aile reisinin sınıfsal konumuna göre belirlenmiştir. Bu, ampirik araştırmalarda sınıfsal konumu belirlemeye yönelik olarak kullanılan yöntemlerden birisidir (Kunst ve Mackenbach, 1995: 38). Böylece daha işin başında, üretim aracına sahip olmayanlar (“ücretli ve maaşlılar”) ile üretim aracına sahip olanlar (“kendi işine sahip olanlar”) şeklinde bir ayrıştırmaya gidilmiştir. Bundan sonraki aşamada, ayrıştırmaya, yapılan işin türü, çalıştırılan işçi/emekçi sayısı, iş üzerindeki denetim olanakları gibi başka ölçütler sokulmuştur. Sonuç olarak; mavi yakalılar (fabrika işçisi, marangoz, inşaat işçisi gibi), niteliksiz hizmet emekçileri (gece bekçisi, şoför, tezgahlar gibi), beyaz yakalılar (öğretmen, polis, hemşire gibi), yüksek nitelikli beyaz yakalılar

(hekim, avukat, mühendis gibi), kendi hesabına çalışanlar (her tür meslekten kendi işine sahip olup, yanında başka birisini çalıştırmayan), burjuvalar (hangi tür meslekten olursa olsun, yanında başka birisini çalıştıran) olmak üzere toplam altı sınıf elde edilmiştir. Bunlardan ilk dördü “ücretli-maaşlılar”ın, son üçü ise “kendi işine sahip olanlar”ın içindedir.

Araştırmanın diğer bağımsız değişkenleri eğitim, gelir ve mahalledir. Eğitim, tamamlanmış eğitim yılı olarak alınmıştır. Gelir, haneye giren toplam aylık gelirin, hanedeki toplam birey sayısına bölünmesiyle elde edilmiştir. Aylık kişi başı gelir, izleme aşamasında elde edilecek verilerle karşılaştırma olanağı sağlayabilmek bakımından Amerikan Doları cinsinden hesaplanmıştır. Mahalle ise sağlık durumunu etkileyebilecek ekolojik bir değişken olarak düşünülmüştür.

2.5. İstatistiksel Analizler

Veriler SPSS 6.1 programında değerlendirilmiştir. Analizlerde ki-kare ve lojistik regresyon teknikleri kullanılmıştır. Sağlık durumu yaş değişkeni ile yakından ilişkili olduğu için, sosyal gruplar arasında sağlık durumlarını karşılaştırırken, grupların yaş dağılımlarının farklılığından kaynaklanabilecek herhangi bir yanlış yoruma izin vermemek amacıyla, bütün veriler direkt yöntemle (araştırma nüfusunun yaş dağılımı esas alınarak) yaşa göre standardize edilmiştir.

Bilindiği gibi çok değişkenli analizlerin avantajı, araştırmacıya bir dizi değişkenin etkisini aynı anda değerlendirme olanağı vermesidir. Bu nedenle çok değişkenli analizler belli bir teorik çerçevenin istatistiksel olarak sınanması olanağını da vermektedir. Bu araştırmada da çok değişkenli analizlerden lojistik regresyon tekniği kullanılarak sınıf, eğitim, gelir ve mahalle değişkenlerinin birbirlerinden bağımsız etkilerinin değerlendirilmesine ve sonuç olarak da sağlık üzerinde en fazla oranda belirleyici olan değişkenin saptanmasına çalışılmıştır (Munro ve Page, 1993: 233-243).

3. BULGULAR

Araştırma bölgelerinin tanıtımı amacıyla, her şeyden önce araştırmanın gerçekleştirildiği mahallelerin sosyo-ekonomik ve sınıfsal konumlarına ilişkin verilerin sunulması yararlı olacaktır. Böylece bölgelerin sağlığın belirleyicileri olarak düşünülen sınıf, eğitim ve gelir değişkenlerine göre ne şekilde farklılık gösterdikleri anlaşılabilecektir. Tablo 1 bu amaçla düzenlenmiştir. Görüldüğü gibi gecekondu bölgesindeki nüfus içinde beş yıl ve daha eğitimsiz olanların oranı diğer bölgeye göre anlamlı biçimde fazladır: %69.5 ve %17.7 olmak üzere. Aynı farklılık gelir için de görülmektedir. Aylık ortalama kişi başı geliri 100 Amerikan Doları'nın altında olanların oranı Ahatlı'da %83.6 iken Bahçeli'de yalnızca %14.1'dir. Ahatlı ağırlıklı olarak mavi yakalıların ve nitelsiz emekçilerin yaşadığı bir bölgedir. Bahçeli'de ise

beyaz yakalılar, yüksek nitelikliler ve burjuvalar çoğunluktadır. Bütün bu bulgular birleştirildiğinde, ele alınan sosyo-ekonomik göstergeler bakımından daha geri bir bölge olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Araştırma Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik ve Sınıfsal Özellikleri (Antalya, 1997)

Değişken	Ahatlı (Gecekondu) N1=596 %		Bahçeli(Şehir merkezi) N2=496 %	
Tamamlanmış eğitim yılı				
0	48	8.1	11	2.2
1-5	366	61.4	77	15.5
6-8	64	10.7	40	8.1
9-11	83	13.9	134	27.0
12, ↑	35	5.9	234	47.2
Kişi başı aylık ortalama gelir (Amerikan Doları)				
50 ↓	176	29.7	19	3.8
50-99.9	321	53.9	51	10.3
100-149.9	50	8.4	77	15.5
150-199.9	24	4.0	112	22.6
200, ↑	24	4.0	237	47.8
Sosyal sınıf				
Mavi yakalılar	299	50.5	48	9.9
Niteliksiz emekçiler	106	17.9	10	2.1
Beyaz yakalılar	69	11.6	117	24.0
Yüksek nitelikliler	0	0.0	166	34.1
Kendi hesabına çalışanlar	79	13.3	51	10.5
Burjuvalar	40	6.7	94	19.4

Tablo 2’de sağlık durumu, araştırmanın bağımsız değişkenlerine göre sunulmuştur. Araştırma nüfusunun %35.7’sinin psikolojik sağlığı, %34.9’unun algılanan sağlığı kötü durumdadır. Nüfusun %28.4’ünün ise geçici bir yeti yetikliği bulunmaktadır. Öte yandan sağlık durumu bakımından gruplar arasında önemli farklar da vardır. Her üç sağlık göstergesi için de Ahatlı’da yaşayanların, hiç eğitim almamış olanların, aylık kişi başı 50 Amerikan Doları’ndan daha az geliri olanların ve mavi yakalılar ile niteliksiz emekçilerin durumlarının diğer sosyal gruplara göre belirgin biçimde daha kötü olduğu görülmektedir.

Tablo 2 : Yaşanan Mahalle, Gelir, Eğitim ve Sınıf Değişkenlerine Göre Sağlık Sorunlarının Sıklığı (%) (veriler yaşa göre standardize edilmiştir) (Antalya, 1997)

Sosyo-ekonomik değişken	n	Psikolojik sorun	İyiden kötü algılanan sağlık	Geçici yeti yetimi
Mahalle				
Ahatlı	593	42.4*	44.6*	34.1*
Bahçeli	494	29.5	25.6	22.1
Tamamlanmış eğitim yılı				
0	58	54.0*	51.8*	44.5*
1-5	442	36.9	42.0*	34.3
6-8	103	35.4	35.7	30.6
9-11	214	37.5	28.7	23.7***
12, ↑	268	26.2***	22.9	15.0*
Kişi başı aylık ortalama gelir (Amerikan Doları)				
50 ↓	193	48.2*	42.2	40.5
50-99.9	370	37.8	41.1	30.3
100-149.9	127	32.6	38.8	31.6
150-199.9	135	27.3	24.8**	22.1**
200, ↑	260	30.8	21.9*	19.5*
Sosyal sınıf				
Mavi yakalılar	346	46.4*	42.7*	34.1*
Niteliksiz emekçiler	114	41.8*	56.6*	41.1*
Beyaz yakalılar	186	31.1	25.4	16.9
Yüksek nitelikliler	166	27.9	25.0	25.3
Kendi hesabına çalışanlar	129	33.9	28.4	25.8
Burjuvalar	132	22.7	24.6	17.9
TOPLAM		35.7	34.9	28.4

(Ki kare analizleri için): *p<0.001, **p<0.05.

Tablo 3 lojistik regresyon analizine ilişkin en kaba bulguları göstermektedir. Tablodan görüldüğü gibi analizler toplam sekiz model üzerinden gerçekleştirilmiştir. 1. Model temel modeldir ve yalnızca (sağlık üzerinde etkili oldukları bilinen yapısal ve demografik etkenler olan) yaş, cins ve medeni durumu içermektedir. Bundan sonra Model 1'e sınıf, eğitim, gelir ve mahalle değişkenleri tek tek eklenerek (Model 2-5) bu değişkenlerin temel modelin LLR değerinde ne ölçüde bir ilerleme sağladıkları hesaplanmıştır. Bilindiği gibi bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki etkisi ne kadar fazlaysa, LLR değerindeki ilerleme de o kadar çok olmak-

tadır. Tablo 3'te görüldüğü gibi her üç sağlık göstergesi için de temel modelin LLR değerinde en fazla oranda ilerleme sağlayan değişken sosyal sınıftır. Diğer değişkenlerin etki derecesi sağlık göstergelerine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Model 6, 7 ve 8 ise yaş, cins, medeni durum ve sınıf değişkeninden oluşan Model 2 üzerine sırasıyla eğitim, gelir ve mahalle değişkenlerinin eklenmesiyle elde edilmiştir. Böylece aşamalı, bir çok değişkenli analiz stratejisi kullanılmıştır. Bu şekilde hangi değişkenlerin birbirinin etkisini zayıflattığı, ortadan kaldırdığı ve etkinin hangi aşamada zayıflayarak, ortadan kalktığı anlaşılacaktır.

Eğitim durumunun, psikolojik sağlık üzerinde sınıfsal etkiye ek bir etkisinin bulunduğu görülmektedir. Ancak gelir ve mahalle değişkenlerinin psikolojik sağlık üzerindeki ek etkileri anlamlı düzeyde değildir.

Algılanan sağlıkta mahalle değişkeninin, sınıf değişkeninin ötesinde ek bir anlamlı etkisi var iken, eğitim ve gelir için böyle bir etki saptanamamaktadır.

Yeti yitimi açısından ise ne eğitimin, ne gelirin, ne de mahallenin, sınıf değişkeninin ötesinde ek bir etkileri bulunmaktadır.

Tablo 3: Lojistik Regresyon Modellerinin Karşılaştırılması (Antalya, 1997)

Model	$\Delta df+$	Psikolojik sağlık $\Delta LL&$	Algılanan sağlık ΔLL	Geçici yeti yitimi ΔLL
1. Temel model, LLR (yaş + cins + evlilik durumu)	1402	1352	1113	
2. 1 + sınıf (2-1)	5	53*	69*	53*
3. 1 + eğitim (3-1)	4	45*	38*	31*
4. 1 + gelir (4-1)	4	33*	43*	36*
5. 1 + mahalle (5-1)	1	26*	51*	33*
6. 2 + eğitim (6-2)	4	26*	9	9
7. 6 + gelir (7-6)	4	8	8	8
8. 7 + mahalle (8-7)	1	0	5**	2

* $p < 0.001$, ** $p < 0.05$.

+ Δdf : Serbestlik derecesindeki değişim

& ΔLL : LLR (log likelihood ratio) değerindeki değişim

Değişkenlerin her birisinin sağlık göstergeleri üzerinde görece etkileri (diğer değişkenlerin etkileri kontrol edildikten sonra) Tablo 4-6'da görülebilmektedir. Bu amaçla istatistiksel değer olarak Odds Oranları (Odds Ratios) kullanılmıştır. Her bir değişken içindeki en iyi konumdaki sosyal grubun Odds Oranı değeri 1 olarak alınmış (referans grup) ve diğer sosyal grupların risk durumları söz konusu referans gruba göre değerlendirilmiştir. Tablo 4-6, üç sağlık göstergesi için, değişkenlerin sırayla Model 1'e eklenmesi durumunda risk durumunun nasıl değiştiğini göstermektedir.

Tablolardaki Model 2'lerden izlendiği gibi sağlık göstergeleri ile sınıfsal konum arasında hemen hemen doğrusal bir ilişki vardır. Algılanan sağlık ve yeti yitimi için en dezavantajlı grup niteliksiz emekçiler iken, psikolojik sağlık için mavi yakalıların en dezavantajlı durumda olduğu anlaşılmaktadır. En dezavantajlı grubun, burjuvalara göre hastalık riski 1.53 kat ile (yeti yitimi için mavi yakalılarda) 2.05 (algılanan sağlık için niteliksiz emekçilerde) kat arasında değişmektedir.

Eğitim değişkeninin etkisi düzeltildikten sonra, sosyal sınıfların risk oranlarında ortaya çıkan değişimler yine aynı tablolarda; bu kez Model 6'ların Model 2'ler ile karşılaştırılmasından izlenebilmektedir. Model 6, diğer değişkenlerin etkisi kontrol edildikten sonra, mavi yakalıların burjuvalara göre 1.58 kat daha fazla oranda psikolojik sağlık bozulma riski altında bulduklarını göstermektedir. Niteliksiz emekçilerde ise algılanan sağlık ve yeti yitimi için risk burjuvaların 1.87 ve 1.62 katıdır. Model 6'larda mavi yakalılar ile niteliksiz emekçilerin burjuvalara göre anlamlı derecede daha fazla oranda sağlık sorunu riskine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Model 7'lerin Model 6'lar ile karşılaştırılmasından çıkan sonuç gelir değişkeninin LLR değerleri üzerindeki etkisinin önemli olmadığıdır. Sonuç olarak, psikolojik sağlık ile algılanan sağlık için mavi yakalılar ile niteliksiz emekçilerin burjuvalara göre riskli konumları, gelir değişkeninin etkisi kontrol edildikten sonra da sürmektedir. Yeti yitimi için ise mavi yakalıların risk konumu ortadan kalkmaktadır.

Mahalle değişkeninin LLR değerleri üzerindeki ek etkisi (Model 8 ile Model 7'ler karşılaştırıldığında) psikolojik sağlık ve yeti yitimi için anlamlı değildir. Algılanan sağlık için ise mahalle değişkeninin ek bir etkisinin bulunduğu görülmektedir.

Model 8'ler her üç sağlık göstergesi için de sınıf değişkeninin modele girdiğini göstermektedir. Ancak eğitim, gelir ve mahalle değişkenlerinin etkisi kontrol edil-

dikten sonra mavi yakalıların burjuvalara göre riskli konumunun algılanan sağlık ve geçici yeti yitimi için ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Niteliksiz emekçiler ise üç sağlık göstergesi için de burjuvalara göre daha riskli konumdadırlar. Dolayısıyla sınıfsal konum ile sağlık göstergeleri arasındaki ilişkinin, diğer değişkenlerin etkisi kontrol edildikten sonra zayıfladığı, ancak ilişkinin yine de önemli oranda kalıcı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bütün değişkenlerin etkisinin birlikte değerlendirildiği Model 8'de mahalle değişkeninin yalnızca algılanan sağlık ile anlamlı biçimde ilişkili olduğu ve Ahatlı'da yaşayanların Bahçeli'de yaşayanlara göre daha riskli oldukları anlaşılmaktadır. Eğitim durumu da benzer şekilde psikolojik sağlık ile anlamlı bir ilişki sergilemektedir. Burada da eğitimsiz olanlar, 12 yıl ve daha fazla süre eğitilmiş olanlara göre daha çok oranda risk altındadırlar. Gelir ise Model 8'lerde hiç bir sağlık göstergesi ile ilişki göstermemektedir. Bir başka deyişle, Model 3'lerde gelir grupları arasında saptanan sağlık riski farklılıklarının, diğer değişkenlerden kaynaklanan farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır.

Eğitim, gelir ve mahalle değişkenlerinin etkileri kontrol edildikten sonra, mavi yakalıları ile niteliksiz emekçilerin burjuvalar karşısında sahip oldukları risklerinin %20'ye varan oranlarda azaldığı anlaşılmaktadır (Model 8'lerin Model 2'ler ile karşılaştırılmasından elde edilen sonuç). Kısacası sınıf ile sağlık arasındaki ilişki, ancak kısmen sınıfların gelir, eğitim durumlarındaki farklılıklardan ve yaşadıkları mahallelerin ayrı olmasından kaynaklanmakta ve sınıfsal farklılıklar diğer değişkenlerin etkilerinin kontrol edilmesinden sonra da önemli oranda kalıcılıklarını korumaktadır.

Tablo 4: Psikolojik Sağlık (GSA 12 skoru) İçin Odds Oranı Değerleri ve %95 Güven Aralıkları (Antalya, 1997)

Değişkenler	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8
Sosyal sınıf							
Mavi yakalılar	1.70 (1.35-2.15)				1.58 (1.24-2.01)	1.53 (1.18-1.98)	1.50 (1.15-1.95)
Niteliksiz emekçiler	1.60 (1.21-2.10)				1.47 (1.10-1.96)	1.44 (1.06-1.94)	1.40 (1.03-1.91)
Kendi hesabına çalışan	1.34 (1.02-1.76)				1.31 (0.99-1.73)	1.28 (0.96-1.71)	1.27 (0.95-1.69)
Beyaz yakalılar	1.22 (0.94-1.58)				1.26 (0.97-1.64)	1.26 (0.97-1.65)	1.25 (0.95-1.64)
Yüksek nitelikliler	1.08 (0.82-1.41)				1.17 (0.89-1.55)	1.18 (0.89-1.56)	1.19 (0.89-1.58)
Burjuvalar	1.00				1.00	1.00	1.00
Eğitim							
0 yıl		9.00 (2.06-4.04)			2.40 (1.65-3.50)	2.23 (1.51-3.29)	2.16 (1.45-3.23)
1-5 yıl		1.33 (1.12-1.59)			1.13 (0.92-1.40)	1.09 (0.86-1.36)	1.06 (0.84-1.35)
6-8 yıl		1.30 (1.02-1.66)			1.15 (0.88-1.50)	1.13 (0.86-1.49)	1.12 (0.85-1.47)
9-11 yıl		1.24 (1.01-1.52)			1.15 (0.93-1.43)	1.13 (0.91-1.40)	1.12 (0.90-1.39)
12, ↑ yıl		1.00			1.00	1.00	1.00
Kişi başı aylık ortalama gelir (Amerikan Doları)							
50 ↓			1.57 (1.29-1.92)			1.16 (0.89-1.50)	1.12 (0.85-1.48)
50-99.9			1.28 (1.08-1.53)			1.01 (0.81-1.27)	0.98 (0.77-1.26)
100-149.9			1.09 (0.87-1.38)			0.94 (0.73-1.21)	0.93 (0.72-1.20)
150-199.9			0.91 (0.72-1.16)			0.87 (0.68-1.11)	0.87 (0.68-1.11)
200, ↑			1.00			1.00	1.00
Mahalle							
Ahatlı				1.42 (1.24-1.63)			1.08 (0.86-1.35)
Bahtçit				1.00			1.00
Model LLR	1349	1357	1376	1376	1323	1315	1315
DLR (Model 1'e göre)	53	45	33	26	79	87	87
Ddf (Model 1'e göre)	5	4	4	1	9	13	14
N	1072	1084	1082	1084	1072	1070	1070

ALLR: LLR değerindeki değişim

Adf: Serbestlik derecesindeki değişim

Tablo 5: Algılanan Sağlık İçin Odds Oranı Değerleri ve %95 Güven Aralıkları (Antalya, 1997)

Değişkenler	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8
Sosyal sınıf							
Mavi yakalılar	1.54 (1.22-1.93)				1.38 (1.09-1.76)	1.29 (1.18-1.98)	1.22 (0.94-1.57)
Niteliksiz emekçiler	2.05 (1.55-2.80)				1.87 (1.41-2.48)	1.72 (1.06-1.94)	1.60 (1.18-2.17)
Kendi hesabına çalışan	1.11 (0.84-1.47)				1.07 (0.80-1.41)	1.01 (0.75-1.35)	0.97 (0.72-1.30)
Beyaz yakalılar	1.07 (0.82-1.39)				1.10 (0.84-1.43)	1.07 (0.97-1.65)	1.04 (0.79-1.36)
Yüksek nitelikliler	0.96 (0.73-1.26)				1.07 (0.81-1.43)	1.08 (0.82-1.41)	1.10 (0.82-1.47)
Burjuvalar	1.00				1.00	1.00	1.00
Eğitim							
0 yıl		2.18 (1.58-3.01)			1.66 (1.15-2.40)	1.51 (1.11-2.29)	1.35 (0.91-2.01)
1-5 yıl		1.55 (1.30-1.85)			1.31 (1.05-1.62)	1.19 (0.86-1.36)	1.11 (0.87-1.42)
6-8 yıl		1.44 (1.13-1.86)			1.24 (0.94-1.63)	1.15 (0.86-1.49)	1.12 (0.84-1.48)
9-11 yıl		1.19 (0.96-1.49)			1.12 (0.89-1.40)	1.07 (0.91-1.40)	1.05 (0.83-1.33)
12, ↑ yıl		1.00			1.00	1.00	1.00
Kişi başı aylık ortalama gelir (Amerikan Doları)							
50 ↓			1.67 (1.35-2.06)			1.21 (0.92-1.59)	1.10 (0.83-1.47)
50-99.9			1.60 (1.33-1.92)			1.23 (0.96-1.56)	1.11 (0.86-1.43)
100-149.9			1.54 (1.22-1.95)			1.33 (1.03-1.71)	1.29 (0.99-1.66)
150-199.9			1.07 (0.84-1.37)			1.01 (0.73-1.30)	1.00 (0.77-1.30)
200, ↑			1.00			1.00	1.00
Mahalle							
Ahlatlı				1.68 (1.45-1.94)			1.30 (1.03-1.65)
Bahçeli				1.00			1.00
Model LLR	1283	1314	1309	1301	1274	1266	1261
ΔLLR (Model 1'e göre)	69	38	43	51	78	86	91
Δdf (Model 1'e göre)	5	4	4	1	9	13	14
N	1073	1086	1084	1086	1073	1071	1071

DLR: LLR değerindeki değişim
Ddf: Serbestlik derecesindeki değişim

Tablo 6: Geçici Yeti Yitimi İçin Odds Oranı Değerleri ve %95 Güven Aralıkları (Antalya, 1997)

Değişkenler	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8
Sosyal sınıf							
Mavi yakalılar	1.53 (1.17-1.99)				1.38 (1.05-1.82)	1.28 (0.96-1.72)	1.23 (0.92-1.65)
Niteliksiz emekçiler	1.80 (1.32-2.46)				1.62 (1.18-2.24)	1.48 (1.06-2.07)	1.40 (1.00-1.98)
Kendi hesabına çalışan	1.20 (0.87-1.65)				1.16 (0.84-1.60)	1.08 (0.78-1.51)	1.05 (0.75-1.47)
Beyaz yakalılar	1.18 (0.88-1.59)				1.21 (0.90-1.63)	1.19 (0.88-1.61)	1.16 (0.85-1.57)
Yüksek nitelikliler	0.87 (0.63-1.19)				0.97 (0.84-1.60)	0.96 (0.69-1.34)	0.98 (0.70-1.37)
Burjuvalar	1.00				1.00	1.00	1.00
Eğitim							
0 yıl		1.96 (1.39-2.77)					
1-5 yıl		1.59 (1.29-1.96)			1.56 (1.05-2.33)	1.39 (0.92-2.11)	1.27 (0.82-1.96)
6-8 yıl		1.70 (1.28-2.27)			1.31 (1.02-1.68)	1.21 (0.92-1.58)	1.14 (0.86-1.51)
9-11 yıl		1.23 (0.95-1.58)			1.44 (1.05-1.95)	1.35 (0.98-1.86)	1.32 (0.96-1.82)
12, ↑ yıl		1.00			1.10 (0.85-1.44)	1.07 (0.82-1.40)	1.05 (0.80-1.38)
Aylık kişi başı ortalama gelir (Amerikan Doları)					1.00	1.00	1.00
50 ↓		1.87 (1.47-2.37)					
50-99.9		1.51 (1.22-1.85)				1.37 (1.01-1.86)	1.27 (0.93-1.75)
100-149.9		1.49 (1.15-1.95)				1.13 (0.86-1.48)	1.04 (0.78-1.39)
150-199.9		1.11 (0.85-1.45)				1.29 (0.97-1.72)	1.26 (0.94-1.68)
200, ↑		1.00		1.00		1.04 (0.78-1.38)	1.03 (0.78-1.37)
Mahalle							
Ahıtlı				1.60 (1.36-1.88)			1.23 (0.95-1.58)
Bahçeli				1.00			1.00
Model LLR	1060	1082	1077	1080	1051	1043	1041
ALLR (Model 1'e göre)	53	31	36	33	62	70	72
Δdf (Model 1'e göre)	5	4	4	1	9	13	14
N	1070	1083	1081	1083	1070	1068	1068

DLR: LLR değerindeki değişim
Ddf: Serbestlik derecesindeki değişim

4. TARTIŞMA

Bu çalışmanın amacı, sağlık üzerinde hangi değişkenin daha belirleyici olduğunu ortaya çıkarmaktır. Sonuçta, sınıf değişkeninin sağlık üzerinde, eğitim, gelir ve mahalle değişkenlerinden bağımsız olarak etkide bulunduğu anlaşılmıştır. Sosyal sınıf, bu çalışmada kullanılan sağlık göstergeleri açısından, eğitim, gelir ve mahalle göre daha güçlü belirleyendir. Sosyal sınıflar içinde öncelikle niteliksiz emekçilerin, sonrasında ise mavi yakalıların, burjuvalara göre belirgin derecede sağlık sorunu riski taşıdıkları saptanmıştır.

Sınıfsal konum, sahip olunan gelirin, eğitim düzeyinin, yaşamsal olanakların en genel düzeydeki göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu nedenle Antalya'da yapılan bu araştırmada mavi yakalılar ile niteliksiz emekçilere ilişkin saptanan sağlık olumsuzlukları, bu sınıfların gerek üretim ortamındaki, gerekse sosyal yaşamdaki dezavantajlı konumlarına bağlanabilir.

Güncel literatür bulgularına göre, sağlıktaki sosyo-ekonomik eşitsizliklerin çoğu, sosyal sınıfın kimi özel mekanizmalarla sağlık üzerinde gösterdiği etki sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kimi yazarlarca işaret edildiği gibi sınıfın sağlık üzerindeki etkisi, sınıflar arasındaki eğitim düzeyi, gelir farklılıklarından ve sınıfların farklı sağlık davranışlarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır (Davey, Bartley ve Blane, 1990: 373; Davey ve Egger, 1993: 1085; Morris, Blane ve White, 1996: 15; Stronks, Mheen ve Mackenbach, 1998: 548). Ancak, eğitim, gelir gibi maddi değişkenlerin etkisinin kontrol edildiği bu çalışmanın sonuçları sınıfsal sağlık eşitsizliklerinin bu türden sosyo-ekonomik değişkenlere bağlanamayacağı düşündürmektedir.

Bilindiği gibi, doğum kilosu, çocukluktaki ekonomik yaşam koşulları, ebeveynlerin ayrılması, yetişkinlikteki kilo, sigara ve alkol alışkanlıkları gibi sağlığa ilişkin yapısal, çevresel ve davranışsal risk etkenleri bireylerin sınıfsal konumları tarafından ileri derecede belirlenmektedir (Power ve Matthews, 1997: 1584). Doğum sırasındaki sosyal sınıf konumunun yetişkinlikteki sağlık durumunu ve yetişkin nüfustaki sağlık eşitsizliklerini etkilediği de bilinmektedir (Power, Matthews ve Manor, 1998: 1009). Aşağı sosyal sınıfların üyesi olarak yetişmiş bireylerde olumsuz kişilik profilleri ve davranış bozuklukları sıktır (Bosma, Mheen ve Mackenbach, 1999: 18-22). Bunun nedeni, bu sınıf üyelerinin daha fazla oranda ve daha uzun süre biyolojik, psikolojik risk etkenlerine maruz kalmış olmalarıdır. Özel olarak anmak gerekirse bu tür risk etkenleri şu şekilde sıralanabilir: Çocukluktaki yoksul büyüme koşulları, ev içindeki olumsuz kültürel ve sosyal ortam ve ilişkiler (örneğin sigara dumanına pasif olarak daha çok maruz kalma), eğitim düzeylerinin düşüklüğü, daha düşük statü, daha monoton, daha az kalifiye, daha az prestijli, daha az güveneli iş koşulları ve daha fazla oranda iş gerilimi. Sonuç olarak, sınıfsal konumla iliş-

kili olan bütün bu etkenlerin birlikte sağlık durumu üzerinde olumsuz etki yapacaklarını düşünmek yanlış olmayacaktır. Öte yandan sınıfsal sağlık eşitsizliklerinin ampirik düzeyde araştırıldığı durumlarda bütün bu etkenlerin etkisinin dikkate alınması da gerekmektedir.

Sınıfsal sağlık eşitsizliklerini açıklamada kullanılan bir diğer değişken iş ve üretim koşulları üzerindeki kontrol olanağı olabilir (Wohlfarth, 1997: 408). Bu kapsamda Karasek'in (1979: 752-764) kontrol-talep modelinden de söz edilebilir. Bu modele göre çalışanın çalıştığı ortam içindeki kontrol olanakları ile çalışma ortamının çalışan bireye yönelik beklentilerinin ortaya çıkardığı atmosfer, işe yabancılaşma, iş doyumsuzluğu, iş gerilimi, iş devamsızlık, hastalık gibi sorunların ortaya çıkmasını belirlemektedir. Sosyal sınıf kavramı ve Karasek tarafından geliştirilmiş olan model, mavi yakalılar ve niteliksiz emekçilerin sağlık durumlarının bozukluğu gerçeğini kapsayıcı biçimde açıklayan nedensel bir çerçeve oluşturabilir. Bu iki sınıfın üretim ortamında oldukça az derecede kontrol sahibi oldukları gerçeği göz önüne alınırsa böyle bir çerçeve, sınıfsal sağlık eşitsizliklerini, eğitim, gelir, yaşanan bölge gibi sosyo-ekonomik değişkenlerin dışındaki etkenlerle açıklama olanağı sunabilir. Antalya'da yapılan bu araştırmanın bulguları da sınıfsal sağlık eşitsizliklerinde gelir, eğitim dışındaki etkenlerin araştırılması gerekliliğini düşündürmektedir.

Öte yandan, pek çok sağlık araştırmasında, kötü maddi yaşam koşullarının ve gelir düzeyinin düşüklüğünün, eğitim, sınıf gibi başka değişkenlerden bağımsız olarak psikolojik sağlık ve algılanan sağlık üzerinde etkili olduğu bulunmuştur (Davey, Bartley ve Blane, 1990: 373-377; Stronks, Mheen, Bos ve Mackenbach, 1997: 593; Weich ve Lewis, 1998: 11-13). Şüphesiz gelirin önemi, öncelikle yaşamsal gereksinimlerin sağlanması olanağı sunmasındadır. Ahatlı ve Bahçeli mahallelerinde yapılan bu araştırmanın analizleri gelir ile sağlık arasında diğer değişkenlerden bağımsız bir etkinin bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bu da tek değişkenli analizlerde gelir grupları arasında saptanan sağlık eşitsizliklerinin esas olarak sınıfsal farklılıklarla açıklanabileceğini göstermektedir.

Eğitim düzeylerine göre farklılaşan gruplar arasında da sağlık eşitsizlikleri belirleyen araştırmalar vardır. Örneğin Manor ve Power (1997: 761) altı farklı sağlık göstergesi için eğitim ve sosyal sınıfa göre bir değerlendirme yapmışlar ve gruplar arasındaki farklılıkları daha fazla oranda eğitim değişkeninin açıkladığını bulmuşlardır. Antalya'da yapılan bu araştırmanın bulguları bu tür sonuçlar ile de uyumlanmaktadır. İncelenen nüfusun sağlığı açısından eğitim yeterince iyi bir belirleyici değildir. Sosyal sınıf, gelir ve mahalle değişkenlerinin etkileri kontrol edildikten sonra eğitim ile ilişkili olan tek sağlık göstergesi psikolojik sağlıktır.

Antalya'da gerçekleştirilen bu çalışmada kullanılan mahalle değişkeni ekolojik nitelikli bir değişkendir. Schwartz (1994: 823) ve Verheij (1996: 931-933) tarafından belirtildiği gibi, sağlık araştırmalarında ekolojik değişkenler bireysel değişkenlerin yerine kullanılamazlar. Bununla birlikte, bu saptama ekolojik değişkenlerin yararsız olduğu anlamına da gelmemektedir. Tam tersine ekolojik değişkenler insan davranışları ve sağlık sorunlarının dağılımı üzerinde yapısal, coğrafi ve sosyolojik etkenlerin etkisini incelemek bakımından gereklidir.

Sağlıktaki eşitsizliklerle ilgili literatürde, gelir dağılımıyla ilgili çeşitli göstergeler (Gini katsayısı, Robin Hood indeksi gibi) ve çeşitli yoksulluk göstergeleri (yoksulluk sınırı altında yaşayan bireylerin oranı gibi) bölgesel özellikleri tanımlayacak ekolojik değişkenler olarak kullanılmaktadır. Bölgesel düzeyli yoksulluk göstergelerinin, bireysel nitelikli fizyolojik, demografik ve sosyo-ekonomik değişkenlerin etkileri kontrol edildikten sonra da ölüm ve hastalık hızlarıyla yakından ilişkili olduğu gösterilmiştir (Waitzman ve Smith, 1998: 974-975). Gelir dağılımındaki eşitsizlik ile bireysel sağlık durumu arasında da yakın ilişki vardır. Ekolojik nitelikli bir gösterge olarak gelir dağılımındaki eşitsizlik, bütün bireysel düzeyli sosyo-ekonomik değişkenlerin ötesinde bireysel sağlık üzerinde belirgin derecede olumsuz etki göstermektedir (Kennedy, Kawachi ve Stith, 1996: 1004; Kennedy, Kawachi, Glass ve Stith, 1998: 917; Lynch, Kaplan, Pamuk ve Kohen, 1998: 1074; Wilkinson, 1992: 591-593).

Sağlık sorunlarının yoksul bölgelerde yığılması ya da yoksul bölgelerde yaşayan bireylerin daha fazla sağlık sorunu yaşamaları iki şekilde açıklanmaktadır (Verheij, 1996: 534-535). İlk olarak düşük sosyo-ekonomik statülü bireyler yoksul bölgelerde yaşam şansı bulabilmektedir. Tablo 1'den de izlenebildiği gibi bu çalışmanın bulguları da bu açıklamayla uyum göstermektedir. Kiraların düşüklüğü bile, tek başına, düşük sosyo-ekonomik statülü bireyleri yoksul bölgelere çeken bir etki gösterebilmektedir. Bu gruplar arasında ise sağlık sorunlarına daha sık rastlanmaktadır. Böylece düşük sosyo-ekonomik statülü bireylerden oluşan yoksul bölgelerde hastalık sıklığı artmaktadır. Bu ilk açıklamada, nüfusun yoksulluğu dışında hastalık sıklığını açıklayacak bir başka etken yoktur. İkinci açıklamada ise gelire ilgili bireysel etkenlerin yanında, bölgesel düzeyli olan ve yapısal olarak nitelenen başka etkenlere de yer verilmektedir. Örneğin yoksul bölgeler aynı zamanda sosyal ilişkilerin de bozuk olduğu bölgelerdir. Bu bölgelerde aydınlanma olanaklarının yetersizliği gibi daha maddi unsurlara da bağlı olarak suç işleme oranları yüksektir. Çeşitli sosyal etkinliklere ulaşmak daha zordur (Yen ve Kaplan, 1998: 1709). Bütün bunlara bağlı olarak, yoksul bölgelerdeki sağlık sorunu sıklığı, bu bölgelerde yaşayanların sosyo-ekonomik olanaklarına göre beklenenden daha yüksek olmaktadır.

Wilkinson (1997: 1727) ekolojik bir değişken olan gelir dağılımı eşitsizliğinin sağlık üzerindeki etkisinin psikososyal bir mekanizma üzerinden ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu psikososyal mekanizma bireylerin kendi konumlarını, başkalarınınkilerle karşılaştırmalarına bağlı olarak gelişmektedir. Kısacası, düşük sosyo-ekonomik statüli bireylerin, gelir dağılımındaki eşitsizliğin acısını çekenlerin, kendi konumlarını, daha iyi bir konumda bulunanlarıkiyle karşılaştırmaları, kendi sağlıkları üzerinde bütün ekonomik etkenlerin ötesinde psikososyal bir risk ortamı yaratmaktadır. Örneğin gelir farklılıklarının daha az olduğu toplumlarda ölüm hızları daha düşüktür. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin sağlık üzerinde olumsuz etki göstermesinin nedeni, sosyal kohezyonu azaltıp, sosyal parçalanmayı artırmasına bağlanmaktadır. Gelir dağılımı gibi ekolojik etkenlerin sağlık üzerindeki etkisi, bu etkenlerinin etkilerinin daha net olarak saptanabildiği büyük bölgelerde daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Komşuluk ilişkilerinin öne çıktığı küçük ölçekli bölgelerde ise ekolojik etkenlerin etkisi zayıflamakta ve mutlak gelirin etkisi daha ön plana geçmektedir (Wilkinson, 1997a: 1505).

Antalya'da yapılan bu araştırmada ekolojik değişken olarak mahallenin geçkondu olup olmadığı kullanılmıştır. Seçilen örneklem tekniği de mahallenin bir değişken olarak analizlere alınmasını zorunlu kılmıştır. Tablo 1'deki verilerden izlendiği gibi her iki mahalle de kendi içinde oldukça homojen bir ekonomik ve sınıfsal yapıya sahiptir. Mahalle değişkeninin subjektif bir sağlık göstergesi olan algılanan sağlık için son modele girmiş olması, Wilkinson'ın psikososyal mekanizma tezini destekler bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Psikolojik sağlık ve geçici yeti yitimi için ise daha fazla oranda açıklayıcı olan sınıfsal konumdur. Bu bulgular Reijneveld ve Schene'nin (1998: 6-7) çalışmalarında elde ettikleriyle uyumludur. Bu araştırmacılar psikolojik sağlık sorunlarının yoksul bölgelerde daha sık olduğunu ve bunun da bu bölgelerde yaşayanların sosyo-ekonomik durumlarına bağlı olduğunu bulmuşlardır.

Kesitsel bir araştırmaya dayanan bu bulgularla, sağlık sorunlarındaki artışı belirleyen risk etkenleri üzerinde kesin biçimde konuşmak olanağı yoktur. Ancak izleme araştırmasıyla daha kesin değerlendirmelere ulaşılabilecektir.

Araştırmada saptanan sağlık eşitsizlikleri önemli oranda sınıfsal konum tarafından belirlendiği için, bu sorunların azaltılması ve ortadan kaldırılması yönündeki çabalar da bu etken üzerinde yoğunlaştırılmalıdır. Böyle bir tercih, yalnızca bireysel sosyo-ekonomik etkenler üzerinde yoğunlaşmaktan daha akılcı görünmektedir. Bununla ilgili olarak bir kaç temel noktanın belirlenmesi olanaklı görünmektedir.

Öncelikle söylenebilecek şey, sınıfsal sağlık eşitsizliklerinin azaltılması için mavi yakalılar ile niteliksiz emekçilerin sınıfsal konumlarına ilişkin daha özel noktaların açığa çıkarılması ve sağlıkta eşitsizliklerle ilgili olarak bu noktalar üzerinden bir savaşım stratejisinin belirlenmesi gerekliliğidir. Mavi yakalılar ile niteliksiz emekçilerin çalışma koşulları, üretim ilişkileri içindeki konumları, işe ve iş düzenlemelerine katılımları, üretim sürecinde kontrol edilme biçimleri gibi unsurlar, onların sağlık durumlarının geliştirilmesi bakımından dikkat edilmesi gereken noktalar olarak düşünülebilirler.

Mavi yakalılar ile niteliksiz emekçilerin durumlarıyla ilgili olarak dikkate alınması gereken ikinci nokta, Dünya Bankası tarafından Türkiye’de uygulamaya sokulan yapısal uyum programlarının makro ekonomik etkileri olmalıdır. Bilindiği gibi bu programlar yalnızca Türkiye’de değil, uygulandıkları bütün ülkelerde sosyal ve sağlık harcamalarının kısılmasını, gerçek ücretlerin düşürülmesini ve kamu kurumlarının özelleştirilmesini önermektedir (WHO, 1996: 10-11). Bütün bunlar bir yandan sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesiyle yoksulların, sosyal güvencesizlerin sağlık hizmetine ulaşımını engellemekte, öte yandan da ücretlilerin yaşam koşullarını güçleştirerek genel olarak sağlığı bozan bir ekonomik, sosyal ortam yaratmaktadır (Kanji, Kanji ve Manji, 1991: 985-993). Türkiye’de de, özellikle 1980 sonrasında IMF ve Dünya Bankası gibi uluslar arası sermaye kuruluşlarının politikalarının işçi sınıfının durumunu olumsuz yönde etkilediğine ilişkin yaygın görüş birliği bulunmaktadır (Boratav, 1995: 25-44). Bu nedenle sağlıkta sınıfsal eşitsizliklerin azaltılması için, makro ekonomik politikalara özel bir önem verilmesi gerektiği söylenebilir.

Son olarak ise, Türkiye’de sınıfsal sağlık eşitsizliklerini izleyebilmek, değerlendirebilmek ve gerekli çözümleri önerebilmek için ulusal düzeyde, düzenli veri toplanması gerektiğini belirlemek gerekir. Türkiye’deki en önemli eksiklerden birisi de budur. Türkiye’deki sağlıkla ilgili istatistikler sınıflarla ilgili hiç bir veri içermemektedir.

Çalışmanın en önemli kısıtlılığı seçilen örneğin niteliğidir. Örnek oldukça küçük bir bölgeden seçilmiş ve “görece belirsizlik” katsayısı olanaklar nedeniyle büyük (%10) tutulmak zorunda kalmıştır. Bunun anlamı, örneğin, %34.9 olarak bulunan iyiden kötü algılanan sağlık sıklığının gerçekte %24.9 ile %44.9 arasında olabileceğidir. Öte yandan seçilen örneğin, kendi bölgesi dışındaki hiç bir bölge için temsil özelliği yoktur. Araştırmanın bir izleme araştırması olması bölgenin küçük seçilmesi tercihini getirmiştir. Bu nedenle daha genellenebilir sonuçların elde edilmesi için benzer yöntemle yapılacak başka araştırmalara gerek vardır.

SUMMARY

The term 'health inequality' refers to differences in health status that are unnecessary and avoidable, but in addition are considered unfair and unjust. It is well known that socio-economic factors are important determinants of health. Health-related problems seem to occur more frequently in socioeconomically deprived groups.

The aim of this study is to find out the most important social determinant of health status. Research was carried out in Antalya, in the areas of Ahatlı and Bahçeli. These two districts show important dissimilarities in terms of urbanisation features and their socio-economic levels. Ahatlı is a slum area that was established as a result of three major waves of migration in the last 15 years. Bahçeli is right in the centre of Antalya. From all aspects it is an urban district.

The research population consists of people who are 15 and over. 1092 people were covered. The selection of samples was made on the basis of houses and a 450-house sample was selected with the stratified systematically sampling method. Data were obtained by face-to-face interview. Health status was evaluated in terms of a) psychological health, b) perceived health status, and c) temporary disability. Social class, income, education and area of residence were selected as independent variables. Chi-square and logistic regression techniques were used as statistical analyses.

The prevalence of more than one GHQ score is 35.7 percent. As a general perception of their health status, 34.9 percent of the sample reported less than good health. The prevalence of disability in our population was 28.4 percent. For all of three health measures, the most disadvantaged social groups were the uneducated, those having less than 50 Dollars monthly per capita income, blue-collar or unqualified employees and those living in Ahatlı. However, it was found that the health differences among those with varying income, education, and location were mainly explained with the class variable.

According to the results of the logistic regression analysis, the most important determinant for all of the three health status indicators is class status. Blue collar and unqualified employees are the most disadvantaged groups. After differences in education, income, and area of residence had been controlled for, the risk of the two lowest social classes decreased by a maximum of 22 percent. Thus, education, income and area of residence seemed to have little effect on class inequalities in health.

The findings of this study show we must reconsider the role of "structural adjustment" programs mandated by external donor agencies, such as the World Bank, in Turkey because it is known that these programs have resulted in cuts in social and health spending, cuts in real wages of the working class and privatisation of formerly public functions. There is a wide agreement on the adverse effects of these policies on the working class. There is also world-wide evidence that public health suffers from these liberal policies. Thus, to reduce class inequalities in health, it seems important to change the macro-economic politics of Turkey.

KAYNAKLAR

- AKŞİT, B.T. ve B. AKŞİT (1989) **Sağlık Eğitimi ve Toplum Katılımı: Ahatlı Gecekondu Bölgesinde Yapılan Antropolojik Müdahale Araştırması Son Raporu**, Ankara: UNICEF'e Sunulan Rapor.
- BLANE, David, George D. SMITH and Mel BARTLEY (1990) "Social Class Differences in Years of Potential Life Lost: Size, Trends, and Principal Causes", **British Medical Journal**, Vol.: 301, pp. 429-432.
- BORATAV, Korkut (1985) **Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BORATAV, Korkut (1995) **İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BOSMA, Hans, Dike H. VAN DE MHEEN ve Johan P. MACKENBACH (1999) "Social Class in Childhood and General Health in Adulthood: Questionnaire Study of Contribution of Psychological Attributes", **British Medical Journal**, Vol.: 318, pp. 18-22.
- BRUIN, A., H.S.J. PICAUVET ve A. NOSSIKOV (1996) **Health Interview Surveys**, Finland: WHO.
- CALLINICOS, Alex ve Chris HARMAN (1994), **Değişen İşçi Sınıfı** (Çev: O. Akınhay), İstanbul: Z Yayınları.
- CALVERT, Peter (1982) **The Concept of Class**, New York: St Martin's Press.
- CARCHEDI, G. (1975) "Reproduction of Social Classes at the Level of Production Relations", **Economy and Society**, Vol.: 4, pp. 1-86.
- CAVELAARS, Adrienne, Anton E. KUNST ve Jose GEURTS (1998) "Differences in Self Reported Morbidity by Educational Level: A Comparison of 11 Western European Countries", **Journal of Epidemiology and Community Health**, Vol.: 52, pp. 219-227.
- DAVEY, S.G., M. BARTLAY ve D. BLANE (1990) "The Black Report on Socioeconomic Inequalities in Health 10 Years On", **British Medical Journal**, Vol.: 301, pp. 373-377.
- DAVEY, S.G. ve M. EGGER (1993) "Socioeconomic Differentials in Wealth and Health: Widening Inequalities in Health-the Legacy of the Thatcher Years", **British Medical Journal**, Vol: 307, pp. 1085-1086.
- HELMAN, G. Cecil (1990) **Culture, Health and Illness**, London: John Wright Ltd.
- KANJI, Najmi, Nazneen KANJI ve Firoze MANJI (1991) "From Development to Sustained Crises: Structural Adjustment, Equity and Health", **Social Science and Medicine**, Vol.: 33, No: 9 985-993.
- KAPLAN, A. George (1996) "People and Places: Contrasting Perspectives on the Association Between Social Class and Health", **International Journal of Health Services**, Vol.: 26, No: 3, pp. 507-519.
- KAPLAN, Işık (1995) "Yarı Kırsal Bir Alanda Sağlık Ocağına Başvuran Hastalarda Yeti Yitimi", **Türk Psikiyatri Dergisi**, Vol.: 6, pp. 169-179.
- KARASEK, R.A. (1979) "Job demands, Job Decision Latitude and Mental Strain-Implications for Job Redesign", **Administrative Science Quarterly**, Vol.: 24, pp. 752-764.

- KENNEDY, P. Bruce, Ichiro KAWACHI ve Deborah P. STITH (1996) "Income Distribution and Mortality: Cross Sectional Ecological Study of the Robin Hood Index in the United States", **British Medical Journal**, Vol.: 312, pp. 1004-1007.
- KENNEDY, P. Bruce, Ichiro KAWACHI, Roberta GLASS ve Deborah P. STITH (1998) "Income Distribution, Socioeconomic Status, and Self Rated Health in the United States: Multilevel Analysis", **British Medical Journal**, Vol.: 317, pp. 917-921.
- KILIÇ, C. (1996) "Genel Sağlık Anketi: Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması", **Türk Psikiyatri Dergisi**, Vol.: 7, pp. 3-10.
- KRIGER, Nancy ve Elizabeth FEE (1994) "Social Class: The Missing Link in US Health Data", **International Journal of Health Services**, Vol.: 24, No: 1, pp. 25-44.
- KUNST, E. Anton ve John P. MACKENBACH (1995) **Measuring Socioeconomic Inequalities in Health**, Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- KUNST, E. Anton, Jose GEURTS ve Jan van den BERG (1995) "International Variation in Socioeconomic Inequalities in Self Reported Health", **Journal of Epidemiology and Community Health**, Vol.: 49, pp. 117-123.
- LAW, M.R. ve J.K. MORRIS (1998) "Why is Mortality Higher in Poorer Areas and in More Northern Areas of England and Wales?", **Journal of Epidemiology and Community Health**, Vol.: 52, pp. 344-352.
- LIBERATOS, Penny, Bruce LINK ve Jennifer L. KELSEY (1988), "The Measurement of Social Class in Epidemiology", **Epidemiologic Reviews**, Vol.: 10, pp. 87-121.
- LYNCH, W. John, George A. KAPLAN, Elsie R. PAMUK ve Richard D. COHEN (1998) "Income Inequality and Mortality in Metropolitan Areas of United States", **American Journal of Public Health**, Vol.: 88, No: 4, pp. 1074-1080.
- LWANGA, S.K. ve s. LEMESHOW (1993) **Sağlık Araştırmalarında Örnek Büyüklüğünün Belirlenmesi**, (Çev: O. HAYRAN), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- MANOR, Orly ve Chris POWER (1997) "Comparing Measures of Health Inequality", **Social Science and Medicine**, Vol.: 45, pp. 761-771.
- MANOR, Orly, Sharon MATTHEWS ve Chris POWER (1997) "Comparing Measures of Health Inequality", **Social Science and Medicine**, Vol.: 45, No: 5, pp. 761-771.
- MORRIS, J.N., D.B. BLANE ve I.R. WHITE (1996) "Levels of Mortality, Education and Social Conditions in the 107 Local Education Authority Areas of England", **Journal of Epidemiology and Community Health**, Vol.: 50, pp. 15-17.
- MUNRO H. Barbara ve Ellis B. PAGE (1993) **Statistical Methods for Health Care Research**, Philadelphia: JB Lippincott Company.
- NETTLETON, Sarah (1995) **The Sociology of Health and Illness**, Cambridge: Polity Press.
- ÖNGEN, Tülin (1994) **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi-Günümüzde İşçi Sınıfı**, İstanbul: Alan Yayınları.
- POWER, Chris (1994) "Health and Social Inequality in Europe", **British Medical Journal**, Vol.: 308, pp. 1153-1156.

- POWER, Chris ve Sharon MATTHEWS (1997) "Origins of Health Inequalities in a National Population Sample", **Lancet**, Vol.: 350, No: 29, pp. 1584-1589.
- POWER, Chris, Sharon MATTHEWS ve Orly MANOR (1998) "Inequalities in Self-Rated Health: Explanations from Different Stages of Life", **Lancet**, Vol.: 351, No: 4, pp. 1009-1014.
- REIJNEVELD, A. Sijmen ve Aart H. SCHENE (1998) "Higher Prevalence of Mental Disorders in Socioeconomically Deprived Urban Areas in the Netherlands: Community or Personal Disadvantage?", **Journal of Epidemiology and Community Health**, Vol.: 52, pp. 2-7.
- SARTORIUS, Norman, Bedirhan ÜSTÜN ve Jorges A. SILVA (1993) "An International Study of Psychological Problems in Primary Care", **Archives of General Psychiatry**, Vol.: 50, pp. 819-824.
- SCHWARTZ, Sharon (1994) "The Fallacy of the Ecological Fallacy: The Potential Misuse of a Concept and the Consequences", **American Journal of Public Health**, Vol.: 84, No: 5, pp. 819-824.
- STRONKS, K., H. VAN DE MHEEN, J. VAN DEN BOS ve J.P. MACKENBACH (1997) "The Interrelationship Between Income, Health and Employment Status", **International Journal of Epidemiology**, Vol.: 26, pp. 592-600.
- STRONKS, Karien, Dike VAN DE MHEEN ve Johan P. MACKENBACH (1998) "A Higher Prevalence of Health Problems in Low Income Groups: Does It Reflect Relative Deprivation?", **Journal of Epidemiology and Community Health**, Vol.: 52, pp. 548-557.
- TURNER, S. Bryan (1987) **Medical Power and Social Knowledge**, London: Sage Publications.
- VERHELJ, A. Robert (1996) "Explaining Urban-Rural Variations in Health: A Review of Interactions Between Individual and Environment", **Social Science and Medicine**, Vol.: 42, No: 6, pp. 923-935.
- WAITZMAN, J. Norman ve Ken R. SMITH (1998) "Phantom of the Area: Poverty-Area Residence and Mortality in the United States", **American Journal of Public Health**, Vol.: 88, No: 6, pp. 973-976.
- WEBER, Max (1993) **Sosyoloji Yazıları**, (Çev: T. PARLA), İstanbul: İletişim Yayınları.
- WEICH, Scott ve Glyn LEWIS (1998) "Material Standard of Living, Social Class, and the Prevalence of the Common Mental Disorders in Great Britain", **Journal of Epidemiology and Community Health**, Vol.: 52, pp. 8-14.
- WHITEHEAD, Margaret (1992) "The Concepts and Principles of Equity and Health", **International Journal of Health Services**, Vol.: 22, No: 3, pp. 429-445.
- WILKINSON, G. Richard (1992) "Health Inequalities: Relative or Absolute Material Standards", **British Medical Journal**, Vol.: 314, pp. 591-595.
- WILKINSON, G. Richard (1997) "Income Inequality Summarizes the Health Burden of Individual Relative Deprivation", **British Medical Journal**, Vol.: 314, pp. 1727-1728.

- WILKINSON, G. Richard (1997a) "Income, Inequality, and Social Cohesion", **American Journal of Public Health**, Vol.: 87, No: 9, pp. 1504-1506.
- WOHLFARTH, Tamar (1997) "Socioeconomic Inequality and Psychopathology: Are Socioeconomic Status and Social Class Interchangeable?", **Social Science and Medicine**, Vol.: 45, No: 3, pp. 399-410.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (1985) **Targets for Health for All: Targets in Support of the European Regional Strategy for Health for All**, Denmark: WHO Regional Office for Europe.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (1992) **The Protocol August 1990 in Psychological Problems in General Health Care, Meeting of Investigators**, Geneva: WHO.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (1996) **Equity in Health and Health Care**, Geneva: WHO Regional Office for Europe.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (1997) **Final Report of Meeting on Policy Oriented Monitoring of Equity in Health and Health Care**, Geneva: WHO Regional Office for Europe.
- YEN, H. Irene ve George A. KAPLAN (1998) "Poverty Area Residence and Changes in Physical Activity Level: Evidence from the Alameda County Study", **American Journal of Public Health**, Vol.: 88, No: 11, pp. 1709-1712.

AMATÖR FUTBOLCULARDA TOPLUMSAL CİNSİYET

Nefise BULGU*

ÖZ

Bu çalışma, amatör futbolcuların toplumsal cinsiyet değerlerine ne ölçüde bağlı kaldıklarını araştırmayı amaçlamıştır. Futbolun hala erkekliği simgeleyen bir oyun olarak görülmesi, araştırmanın bu spor dalındaki oyuncular ile yapılmasında etken olmuştur. Araştırmanın örneklemini, Ankara'daki amatör futbolculardan oluşan evren içinden seçilen 138 amatör futbolcudan oluşmuştur. Örneklem grubuna 56 soruyu içeren bir anket uygulanmıştır. Oyuncunun cinsiyet rol örüntülerini benimseme oranı çapraz tablolar şeklinde ilişkilendirilmiştir. Gerekli görülen ilişkiler için de Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu kullanılmıştır. Namus anlayışını belirlemede ise lojistik regresyona başvurulmuştur. Oyuncular öncelikle kendilerine tanıdıkları cinsel özgürlük ile namus konularında toplumun geleneksel değerlerini benimsemektedirler. Oyuncunun namus anlayışını etkilemede en önemli değişken, kendine tanıdığı cinsel özgürlüktür.

Anahtar Kelimeler: Futbol, Amatör Futbol, Toplumsal Cinsiyet, Cinsiyet Rolü Örüntüleri, Toplumsal Değerler

ABSTRACT

This study aims to investigate the dependency level of gender values on perceptions of amateur soccer players. The notion that soccer is being seen as a masculine game led to a study of the subject. The study sample consisted of 138 amateur soccer players from Ankara. A questionnaire schedule of 56 questions was applied. For the analysis and necessary correlations, Pearson Moments Multiple Correlation Coefficient was used, as well as logistics regression in order to determine the level and meaning of understanding of honour. It can be said that the players share society's general-tarditional values on sexual freedom and honour. The most influential factor on the perception of the player related to the meaning of honour was the player's freedom of sexual ethics.

Key Words: Soccer, Amateur Soccer, Gender, Sexual Role Patterns, Social Values

1. GİRİŞ

İnsanın homo sapiens sürecinde, bilinen ilk işbölümü, kadın ve erkek arasında, biyolojik evrimin sonucu oluşan cinsler arası farklılaşmaya dayanır. Erkeklerin av-

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Spor Bilimleri ve Teknolojisi Yüksek Okulu.

cılık, kadınların toplayıcılıkta uzmanlaşmaları ile, ekonomik temele dayalı işbölümü yanında, erkeğin, toplumun yönetimi, savunması, kısaca kamusal alana yönelik kararlarda söz sahibi olarak güç kazanması (Şenel, 1986:39), onun doğal olarak toplum açısından yaşamsal önemde bir statü edinmesini doğurmuştur. Kadın-erkek ayrımında; güç, etkenlik, başarı, kendine güven ve saldırganlık özellikleri, erkekliği tanımlayarak (Wood, 1997: 132-135), biyolojik farkı, toplumsal farklılığa dönüştüren toplumsal cinsiyetin dayanaklarını oluşturmuştur. İnsanların kadın ve erkek olarak dünyaya gelmesine karşın, erkeklik-kadınlık tanım ve rolleri toplumda öğrenilmektedir. Rolün önemi; toplumda statüleri, normları, dolayısıyla toplumsal düzenin işleyen bir parçası olmayı ve beklentiyi bu yönde gerçekleştirme işleviyle öne çıkmaktadır. Bu nedenle; toplumsal cinsiyet, toplumsal bir yapılanma olduğu için, kültürlere ve toplumların belirli dönemlerine göre farklı bir görünüm sergilemektedir (Wood, 1997: 28, 61-64). Dolayısıyla da, toplumsal ve sembolik bir yaratım olan toplumsal cinsiyet, kalıtımsal bir olgu olarak değerlendirilmemektedir.

Çalışmada, toplumun her kesiminde varlığını sürdüren toplumsal cinsiyetin, çağlar boyu erkeklere özgü bir alan olarak görülen spor kurumundaki etki düzeyi gözlenmek istenmiştir. Amatör futbolcular üzerine yapılan bu çalışmada, kadının kamusal alanda söz sahibi olmasının yansımaları, alt ve orta sosyo-kültürel kesimden gelen futbolcularda kendini göstermiş, oyuncuların, geleneksel rol kalıplarına sahip çıkmalarına karşın, değişim yanlısı bir tutum içinde oldukları da gözlenmiştir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyetin en yoğun kesimindeki bu değişim eğilimlerinin, diğer kesimlerde daha dikkat çekici bir boyuta ulaşmış olabileceği de, çalışmanın sonuçlarına dayanarak öngörülebilmektedir.

Toplumsal cinsiyet; tarihsel ve toplumsal koşullarla etkileşim içinde sürdürülen bir ilişkiler sistemidir. Cinsiyet rol paradigması, toplumsal cinsiyeti, güce dayandırıran bir boyuta indirgeyerek; bir grup erkeğin, bir grup kadına güç uygulamasından öte, tarihsel süreçte, güç ilişkilerinde erkeklik ve kadınlık tanımlaması yapmaktadır. Otorite ve yönetim, erkekliğe gönderme yaparken, kadınlık, edilginlik ve geri planda kalmayı içerir (Kimmel, 1987: 14). Bu tanımlar günlük yaşamda yasallaştırıldığı için, toplumsal cinsiyetin bir kurum olduğu ve toplumsal düzenin işleyişinde, statü ve normların, bireyleri bu beklenti doğrultusunda toplumsallaştırdığı öne sürülür (Lorber, 1994: 32).

Toplumsal cinsiyete bakış açısından rol yaklaşımı; erkeklik ve kadınlık rolünün, biyolojik temele dayandığını ve toplumun da bu ayrım doğrultusunda bir beklentisi olduğunu göstermektedir (Connel, 1987: 47-49). Sonuçta; bireylerden, statüleri ve normları ile toplumsal düzenin bir parçası olan cinsiyet ayrımına uygun rolleri edinmeleri beklenmektedir.

Çocuğun, toplumsal cinsiyeti öğrenmesi, aile-içi ilişkiler ile başlar (Wood, 1997: 128-130). Anne ve babanın rolünün öğrenilmesi yanında, oyuncular, öğütler,

yönlendirmelerle, cinsiyet ayrımı yasal bir nitelik kazanır. Çocukların cinsiyetine göre yapılan uyarılarda, bu açıkça gözlenmektedir. Örneğin; oğlan çocuklarına “kız gibi ağlamaması” uyarısında bulunulmasının ardında, erkeklere özgü düşünme ve davranış kalıplarının öğretilmesi yatmaktadır. Aile içi ilişkilerde, babanın kurallarının ilk sırada yer alması, erkekliği algılamada çocuk için temel dayanaklar oluşturmaktadır (Wood, 1997: 132). Bu kurallar içinde, başarı, saldırganlık, cinsel etkenlik ve kendi kendine yeterli olma, aileden alınan ilk derslerdir. Başarı ve yarışma, çocuğun, oyun arkadaşlarından başlar, okula taşınır ve iş yaşamıyla birlikte tüm yaşam sürecini kapsar. Wood’a göre özellikle, saldırganlık ve cinsel etkenlik; kadını cinsel bir nesne olarak görüp, onun üzerinde güç ve egemenlik kurmayı içermektedir. Böylelikle, toplumsal yapıya uygun stereo-tiplerin bulunduğu toplumda, rol beklentisini ya da normları öğrenerek, toplumsallaşma sürecinden geçilirken, cinsel rol kalıpları da toplumsal öğrenme yoluyla içselleştirilmektedir. Erkekliği tanımlayan öğelerden biri olarak şiddet, bu nedenle Segal (1990: 256-257)’a göre etken-edilgen, elde etme-teslim olma karşıtlıkları ile, toplumsal bir anlam kazanmaktadır. İspanyol boğa güreşlerinde, matadorun erkeği simgeleyen boğa ile mücadelesi, eşit statüde iki rakibin karşılaşması olarak kabul edildiğinden (Marvin, 1989: 157), matadorun zaferi, erkekliğin gücü, başarısı etkenliği ile özdeşleştirilmekte, saldırganlık ve şiddet de yine erkeklik tanımlaması içinde değerlendirilerek, toplumda meşrulaştırılmaktadır.

Toplumsal yapılarıdaki simgelerin farklılığına karşın, erkeklik ve kadınlık tanımlaması, çağdaş toplumlarda ortak anlam taşımaktadır. Toplumumuzda, futbol maçlarında, oyun içinde ve izleyenler arasında şiddetin doruklara ulaşması, erkekliği, şiddet ile bir tutan ve cinsiyet rol örtüntülerine uygun etken ve saldırgan bir anlayışın ürünüdür. 1994 yılında 12-14 yaş grubu çocuklarının, kitle iletişim araçlarındaki şiddet ve cinsellik içeren yayınları onaylama düzeylerini saptamaya yönelik yapılan bir araştırmada (Bulgu, 1995: 175), şiddeti ve cinsel etkenliği en fazla onaylayanların, erkek çocuklar olduğu görülmüştür. Bu sonuç; toplumsal cinsiyetin çocuklar üzerinde de genel değerler doğrultusunda onaylandığını, buna uygun rol kalıplarının benimsendiğini göstermiştir.

Kadınları ev-içi yaşamla sınırlayan, edilgen ve yönetim mekanizmalarından uzak tutan anlayış, toplumlardaki değişimle birlikte, yeni görünüm kazanmıştır. İş örgütlenmesi, demografik değişiklikler, aile yapısında, aile ilişkilerinde ve ailenin ekonomik ve toplumsal ilişkilerinde de değişimlere yol açmıştır. Örneğin; kadının doğurganlığı konusundaki ve ahlaki değerlerdeki değişimler, kadınların çalışma yaşamına ve kamusal alanlara katılımını arttırmıştır. Bu gelişmeler, aile içi ilişkilerde ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinde de etkisini göstermiştir. Kadının, kamusal alanda yer almasıyla, feminist hareket, kadını etken ve katılımcı kılacak eğitim kurumların-

da, din kurumlarında ve diğer alanlarda toplumsal reformlar yapılması isteği ile, toplumda yeni düzenlemelere gidilmesini önermiştir (Kimmel, 1987: 14). Toplumda bu tür değişimlere karşın, erkeklik ideolojisi hala kurumlarda etkinliğini sürdürmektedir. Özellikle medya, dizilerden reklamlara ve haberlere uzanan çizgide, kadınlık ve erkeklik temasını, geleneksel anlayışa uygun işleyerek kadınların, ev-dışı yaşamda oranlarının artması gerçeğini gözardı etmekte ve kadınları yine anne, güzel eş ya da cinsel nesne olarak sunarak (Lazier-Smith, 1989: 257), geleneksel denge ve gücü yansıtırma işlevini sürdürmektedir. Toplumsallaşmada önemli bir araç olan medya, cinsel rollerde ayrımcılıktan yana tutum sergileyerek, bu değerlerin pekiştirilmesini üstlenmektedir. Kadın merkezli film ve dizilerde dahi, kadını destekleyen ve başarılı olmasına yardım eden bir erkek kahramanın bulunması (Fiske, 1989: 190-200), medyanın bu toplumsal cinsiyet yanlısı tutumundan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, erkekliğin yeni stereo-tipi, maço kahramandan; hem kendi cinsi hem de karşı cins ile duygusal, eşitlikçi ilişkiler kuran, ev becerilerini geliştirmiş, çocuklarla daha çok birlikte olmaya özen gösteren bir erkek tipine doğru gelişme gözlenmektedir (Mason, 1990:212-213). Cinsiyet rol farklılığına dayalı bir toplumsallaşma süreci geçiren ve toplumda bu görüşü egemen kılan değerlerin aynı hızla değişmemesi nedeniyle, bu eğilimin hızla yaygınlaşması beklenmemektedir. Çünkü, toplumsal cinsiyet daha önce de belirtildiği gibi, hala tüm kurumlarda etkinliğini sürdürmektedir.

Thompson ve Pleck'in, liseli öğrenciler üzerinde, erkeklik ögesiyle ilgili olarak yaptığı bir araştırmada; öğrencilerin erkeklik rollerini, araştırmacıların öngördüğü yoğunlukta sahiplenmedikleri, normatif yapıya uygun rol edinmede, erkek öğrencilerin beklendiği oranda istekli olmadıkları görülmüştür. Bulgularda, kadınlık ve erkeklik üzerine değişimin işaretleri alınmakla birlikte, kadınlık algılamasının çok değişmediği, beğendiği bir kadının tutumunu onaylamış bile olsa, bir erkeğin, toplumda kadından farklı davranması gerektiği yönündeki inancını hala koruduğu gözlenmiştir (Kimmel, 1987: 15). Buna benzer Çelebi (1990: 50)'nin yaptığı bir araştırmada da, kadınların büyük oranda cinsiyet rol ayrımını benimsedikleri, özellikle anneliği, ev-dışı yaşamdaki görevlerinden üstün tutan kadınların, ancak anneliğin aksatılmaması koşuluyla çalışma yaşamına katılmaya onay verdikleri görülmüştür. Cinsiyet rol farklılığına dayalı toplumsallaşma süreci, bu değerlerin hızlı değişimini önlemekte, dolayısıyla yeni değerlerin yerleşmesini geciktirmektedir.

Erkek-kadın ayrımının, tüm spor dallarındaki yarışmalarda egemen olduğu, ölçülerin ve kuralların iki cins düşünülerek hazırlandığı görüşünden yola çıkan Lorber (1994:41-44), bedenlerin toplumsal cinsiyete göre ayrıldığını belirterek, kadın bedeninin, erkeğe oranla toplumsal konumda geri planda kaldığının, sporda daha belirgin olduğunu öne sürer. Kadın-erkek ayrımının kurumsallaşmadığı, normatif bir dü-

zenden öte, biyolojik farklılık olarak görüldüğü tarih öncesi Amazon toplumlarında, spor da bugünkü anlamda bir toplumsal cinsiyeti yansıtmamaktaydı. Sporun erkeklerle özgü olduğu anlayışı, toplumsal cinsiyetin kadın için en yoğun yaşandığı ve onu ev-içi yaşamla sınırlandırdığı dönemlere dayanmaktadır (Oglesby ve Hill, 1993:723). Bununla birlikte, geçmişten günümüze, kadın için uygun stereo-tiplerin yaratılması gibi, sporda da kadınlara uygun, onlarla özdeşleştirilmiş spor dallarının bulunması, günümüzdeki toplumsal cinsiyet anlayışının bir başka görünümüdür. Özellikle futbol, hem oyuncusuyla hem de taraftar kitlesiyle, erkekliliği simgeleyen bir spor dalı niteliğindedir.

Futbol oyununun kendisinin, ritüelleşmiş bir erkeklik mücadelesi olduğunu öne süren Dunning ve arkadaşları (1989:215-217), İngiliz takımlarına yönelik inceleme-sinde, alt sosyo-kültürel kesimden çocukların, özellikle işçi sınıfı çocukları ve ergenlerinin, yetişkin kontrolünden uzakta, kendi yaş gruplarıyla ve hemcinsleriyle birlikte olmalarının yaşa, güce dayalı bir egemenliğin kurulmasına yol açtığını, bunların kendi aralarında saldırgan ve şiddet içeren bir etkileşim içinde toplumsallaşmaya gittiklerini belirtir. Cinsiyetlerin ayrıldığı, egemenliğin erkeklerin tekelinde bulunduğu, dövüşerek, saldırganca davranarak statü edinilmesinin, erkek şiddetinin göstergesi olduğu bu çevrelerde, kadınların da erkeklerin davranışlarını onaylayan bir değerle yetiştikleri gözlenir. Eğitim ya da meslek ile toplumda bir statü edinmeyen bu kesimler için saldırganlık ve şiddet, futbolda, rakip takım taraftarları ile bir savaş, bir yarışma biçiminde kendini göstererek, erkekliliği sembolize etmektedir. Savaş, teslim olma, tekme, dövüş, ölüm gibi sözcüklerin, fetihi, savaşı çağrıştırdığı (Dunning, 1989: 212, 215, 217), erkeklere özgü bu dünyada, kızların eve çekilmesiyle, cinsiyete göre alanların ayrımı belirginleşmekte ve buna uygun olarak roller de farklılaşmaktadır.

Genel olarak sporda cinsiyet ayrımı çok belirgin olmakla birlikte, Messner (1991: 108), sporun erkeklik tutumuna yönelik toplumsallaştırıcı etkisinin tartışılır nitelikte olduğunu belirtir. Yarış, kazanma, dayanıklılık gibi hem spor hem de erkekliliği çağrıştıran bu değerleri, çocuk spora başlamadan önce edindiği için, Messner, sporun cinsiyet ayrımına etkisi konusunda dikkatli davranır.

Eğitim, aile, yaşadığı çevre ve 12 yaşına kadar içinde yetiştiği toplumsal ortam (kent, ilçe, köy), bireyin toplumsallaşmasında önemli bir yer tutar. Genelde; cinsiyet ayrımının, düşük eğitilmiş ve kırsal kesim kökenlilerde, diğer kesimlere oranla daha yüksek olduğu bilinmektedir. Amatör futbolcuların büyük çoğunluğunun bu kesimden gelmeleri ve futbolun da bu değerleri pekiştirici bir spor olması, toplumsal cinsiyet ile ilgili bu çalışmada, futbolcuları seçme nedenini oluşturmuştur. Ayrıca; şiddet ve saldırganlığın adeta yasallaştığı futbolda, erkeklik eğilimlerinin daha açıkça gözlenebileceği düşüncesi de bu seçimde diğer bir etken olmuştur.

1.1. Amaç

Araştırmada, kendi hemcinsleriyle sıkı bir etkileşim içinde yaşayan 16-19 yaş grubundaki amatör futbolcuların, kadınlara ve kendilerine yönelik rollerinde, cinsiyet ayrımcılığını hangi düzeyde benimsedikleri, sorgulanmak istenmiştir. Seçilen grubun eğitimi, anne-baba eğitimi ve meslekleri, oyuncunun doğum yeri ve 12 yaşına kadar bulunduğu ortam, oturduğu semt, futbolu seçme nedeni ile ilgili verilerinin alınması, gençlerin, futbola başlamadan önce, hangi toplumsal değerler ile kuşatılmış olduğunu belirlemeye yöneliktir. Futbolun tek başına, toplumsal cinsiyetin edinilmesinde etkili olamayacağı kabul edilmesine karşın, varolan bu değerleri pekiştirici bir etkisi olduğu da, sporun toplumsallaşmadaki önemi gözönüne alındığında, yadsınmamaktadır. Özellikle futbolun, alt-yapı gerektirmeden, semt ve okul bahçelerinde, açık alanlarda oynanabilen bir spor dalı olması yanında, yukarıda vurgulanan erkeklik ile ilgili simgesel boyutu nedeniyle de bu araştırmanın evrenini futbolcular oluşturmuştur .

Amatör futbolcuların, eğitim düzeyleri, çocukluklarını geçirdikleri sosyo-kültürel ortam, kadının ev dışında çalışmasına ilişkin görüşleri ve kendilerine tanıdıkları cinsel özgürlük, toplumsal cinsiyet eğilimlerinde, cinsiyet ayrımını ve erkeklik rolünü sürdürmelerinde temel değişken olarak alınmıştır. Araştırmada, erkeğin namus anlayışının uzantısı olarak kabul edilen, kadının evlilik öncesi cinsel birlikteliğine ilişkin tutumu, erkeklik rolünün ölçüsü sayılmıştır. Toplumda, hala cinsel özgürlüğün erkeklere tanınan bir hak olarak görülmesi ve erkeğin, etken cinsel yaşamı (Wood, 1997: 135) tanımlaması, bu etkenliğin de, salt erkeklere özgü sayıldığı bir anlayışın sürdürülmesi, değişkenin seçiminde etkili olmuştur.

2. YÖNTEM

Araştırmanın evrenini, Ankara'daki amatör lisanslı futbolcular oluşturmaktadır. Örneklemin çerçevesi, 174 kulüpte oynayan toplam 17.739 amatör futbolcunun % 0.1 örnekleme oranıyla çarpılması sonucu bulunan 170 futbolcu ile sınırlandırılmıştır. Örnekleme oluşturan futbolcular, her kulübe 17 oyuncu düşecek şekilde; Gençlerbirliği Paf Takımı, Eğitim Spor, Pınar Spor, Büyükşehir Belediyesi, Kavaklıdere, Keçiören, Kalaba, Devlet Tiyatroları ve Ulus Fatih spor kulüpleri ile değişik kulüplerin oyuncularından oluşturulan Ankara Karması içinden tesadüfi seçilmiştir.

Futbolcuların, toplumsal cinsiyete yaklaşımlarını saptamak için öncelikle kadının cinselliği, çalışma yaşamı ile ilgili görüşlerini öğrenmeye yönelik sorulara yer verilmiştir.

Araştırmada oturuş semtleri konusunda, çok sağlıklı bilgi edinilememesi nedeniyle, bu değişken değerlendirilmeye alınmamıştır. Semtlerin değerlendirme dışı bırakılmasına karşın, anket formlarının doldurulması sırasında, konuşmalardan, sözcüklerden, aksanlardan, birbiriyle ilişkilerinden, çoğunluğunun alt sosyo-kültürel

kesimden olduğu izlenimi edinilmiştir. Anne-babanın eğitim ve meslekleri de bu görüşe geçerlik kazandırmıştır.

Araştırma verilerinin toplanması, 1997 Haziran ayının ilk yarısında Ankara 19 Mayıs Stadi ile Gençlerbirliği tesislerinde farklı sekiz gün içinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada örneklem için 170 oyuncu belirlenmesine karşın; bu oyuncuların bir kısmının veri toplama sürecinde deplasmanda olmaları, diğer bir bölümünün ankette katılmayı red etmeleri ya da tutarsız yanıtlar vermeleri nedeniyle, örneklem 138 kişiyle sınırlı kalmıştır. Özellikle sosyo-kültürel düzeyleri oldukça düşük kesimden oyuncuların, bu konulara karşı çekingenlikleri, görüşlerini açıkça belirtmelerini engellemiş ya da katılmama nedenini oluşturmuştur.

Futbolcuların toplumsal cinsiyet ile ilgili eğilimlerini saptamaya yönelik olarak hazırlanan ve 56 sorudan oluşan anket formu, kendi içinde oyuncunun, sosyo-kültürel kökeni, oyunculuk yaşamı ve toplumsal cinsiyete yönelik görüşleri şeklinde sınıflandırılmıştır. Anketin güvenilirliğini saptamak için spor yapan, fakat lisanslı olmayan aynı yaş grubundan 18 kişiye önceden uygulanarak, gerekli düzeltmeler yapılmış ve form yeniden düzenlenmiştir.

Anket formları, eğilim saptamada birincil veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Toplumsal cinsiyete yönelik, geleneksel cinsiyet ayrımına dayalı eğilim belirlemede, kadının evlenmeden önce başkasıyla cinsel birlikteliği (namus anlayışı) ve kadının geleneksel ev-içi rolden, çalışma yaşamına geçmesi bağımlı değişken olarak alınmıştır. Oyuncunun eğitimi, annesinin çalışması ve kendine tanıdığı cinsel özgürlüğü (etken cinsel rolü) ise, bu bağımlı değişkenleri etkileyen bağımsız değişkenlerdir.

Futbolcuların, hem kendisinin hem de kadının cinsiyet rol örüntüleri içindeki geleneksel kadınlık ve erkeklik rollerini benimsemesi, bu değişkenlerin çapraz tablolar halinde ilişkilendirilmesiyle bulunmuştur. Gerekli görülen ilişkiler için de Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu kullanılmıştır. Bunun dışında futbolcunun namus anlayışını etkilemede; kendi eğitimi, 12 yaşına kadar bulunduğu sosyo-kültürel ortam (il, ilçe, köy), kadının çalışması ve kendine tanıdığı cinsel özgürlük değişkenleri seçilerek, lojistik regresyon uygulanmıştır. Model tahmininde, bağımlı değişken olarak seçilen namus kavramı ile ilgili veri seti normal dağılmadığı ve kesikli değişken olduğu için bu yöntem kullanılmıştır. Lojistik regresyon, temelde mantık olarak, bağımlı değişkenle, bağımsız değişken kümesi arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak açıklar ve bu anlamda doğrusal regresyon modelleriyle aynıdır. Lojistik regresyon ile doğrusal regresyon arasındaki en önemli fark, lojistik regresyonda bağımlı değişkenin, iki düzeyli kesikli değişken olmasıdır ve bu fark parametrik modelin seçiminde ve tahminlerde ortaya çıkar. Ayrıca lojistik regresyon, bir döneme ait cross-sectional veri setiyle çalışmayı sağlar ve her gözlem değerinin kullanıl-

ması gerekir. Diğer değişkenlerde lojistik regresyon, gözlem sayısının düşük olması nedeniyle anlamlı sonuçlar alınamadığından uygulanamamıştır.

3. BULGULAR

3.1. Oyuncuların Sosyo-Kültürel Kökenleri

Araştırmada örneklemini oluşturan 138 amatör futbolcunun; yaşları, eğitimleri, anne-babalarının eğitimi ve meslekleri, futbol geçmişleri, bu dalı neden seçtikleri ile ilgili bulgular, onların sosyo-kültürel kökenini vermektedir.

Oyuncuların %10.9'u 16, %41.3'ü 17, %24.6'sı 18 ve %20.3'ü 19 yaşında olup, %81.9'u halen lise eğitimini sürdürmektedir. Ayrıca, %8.7'si ortaokul, %7.2'si ilkokul mezundur. Üniversite eğitimi gören oyuncular ise sadece %1.4'dür. Ailenin eğitim düzeyi incelendiğinde; annelerin %47.1'inin ilkokul mezunu olduğu, %10.1'inin ilkokulu terk ettiği ve %14.5'inin okuma-yazma bilmediği görülmektedir. Annelerin %9.4 ile ortaokul, %13 ile lise ve %4.3 ile üniversite mezunu olmaları nedeniyle, eğitim düzeylerinin oldukça düşük olduğu söylenebilir. Babalarda da, oranlar anneye göre değişiklik gösterse de, yığılma yine %34.3 ile ilkokul mezunu olanlardır. Üniversite mezunu babalar %9.5 oranıyla azınlıkta kalmaktadır. Okuma yazması olmayan (%5.1) ve ilkokuldan terk (%8) ile birlikte ele alındığında, ortaokul (%19) ve lise (%19.7) oranları, oyuncuların anne-babalarının eğitim düzeylerinin yüksek olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlar, anne ve babanın eğitimleri arasındaki anlamlı pozitif ilişkiye ($r=.5956$; $p>0.05$) işaret etmektedir. Babanın eğitimi ile oyuncunun kendi eğitimi arasındaki korelasyon sonucunda da anlamlı pozitif ilişki bulunmaktadır ($r=.2569$; $p<0.05$).

Babanın mesleklere dağılımında; işçi %35.5, kamu kurumunda memur, öğretmen, subay, teknisyen %25.36, serbest meslek %19.56 ve emekli %10.14 oranları yanında, düşük eğitim düzeyi ile annenin %84.15 oranında ev kadını olması, oyuncuların ağırlıklı alt sosyo-kültürel kesimden geldiğini göstermektedir. Eğitim düzeyleri nedeniyle, anneler ev hanımlığında, babalar ise işçi ve serbest mesleklerde yığılmışlardır. Oyuncuların, %18.8'i 1993, %13.4'ü ise 1990 yılından beri lisanslı futbolcu olarak bir kulüpte oynamaktadır. Bu yıl lisans alanların oranı %17.4'dür. En eski lisanslı futbolcunun geçmişi 1987 yılına dayanmaktadır (%1.4). Sporcuların çok büyük çoğunluğu, futbolu çok sevdikleri için (%84.8) bu spor dalını seçtiklerini ve kimsenin bu konuda kendilerini yönlendirmediğini (%60) belirtirken, %15.2'sini babası, %6.5'ini ise annesi yönlendirmiştir. Arkadaşlar da %10.1'le bu seçimde anneden daha etkilidir.

138 oyuncunun, %49.27'si köyde doğmuştur. İlçenin hesaplanmasında, sporcular Ankara ve İstanbul'un merkez ilçelerini de (örneğin, Keçiören, Çankaya, Eminönü gibi) yazdıkları için, ilçe yüzdesi alınırken, bu iki ilin merkez ilçeleri dışında kalan ilçeler değerlendirmeye alınmış ve sonuçta %13.04 oranında oyuncunun ilçede

doğduğu tespit edilmiştir. Kent doğumluların oranı da %37.69'dur. Sporcuların buna karşın %60.9'u 12 yaşına kadar büyük kent merkezlerinde, %21'i ilçelerde ve %14.5'i köylerde yaşamıştır. Bu veriler, doğum yeriyle, yetişilen yer arasında farklılık olduğunu göstermektedir. Oyuncuların %54.34'ünün, Ankara dışındaki kentlerde, bunların da büyük oranının köyde doğduğu dikkate alındığında, Ankara'ya göç gerçeği ile karşılaşmaktadır. Çünkü mesleklerde daha önce de belirtildiği gibi, yer değişikliğine yol açan subay, öğretmen ve memur %13.04 orandadır. Görev nedeniyle hareketliliğin son derece düşük bir oranda kaldığı görülmektedir. Oyuncuların bu verilere dayanarak, düşük eğitim düzeyinde ve kırsal kesim kökenli bir aile yapısı içinde yetiştikleri öne sürülebilir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet ile ilgili eğilimlerin saptanmasında 12 yaşına kadar yetişilen ortam önemli bir değişken olarak alınmıştır.

3.2. Futbolcuların Cinsiyet Rolü Ayrımı Konusundaki Eğilimleri

3.2.1. Etken Erkeklik Rolü

Eşlerinde; güzelliğin yanı sıra, kültürlü ve toplumsal alanda etken olma özelliği arayanların oranı %39.1 iken, %21.7'si hala "namuslu, güzel olsun ve benimle çatışmasın" diyebilmektedir. Sadece güzellik arayanlar ise oldukça düşüktür (%5.8). Oyuncuların %18.8'i, güzele önem vermeyip, akıllı, kültürlü ve toplumsal alanda etken bir eş istemektedir. Eş seçerken güzellik tek başına ölçü olmasa da, diğer özelliklerin yanında, hala önemini korumaktadır. Eşinin evlenmeden önce başkasıyla cinsel birlikteliğine, kesinlikle karşı olanlar %36.2; ailesi ve çevresinden çekindiği için başkasıyla cinsel birliktelik nedeniyle evlenmekten vazgeçebilecekler ise %13.8'dir. Evlenmeye engel görmeyip açıkça, evlenirim diyenler %38.4, çevreden bu durumu saklayarak evlenirim diyenler ise %4.3 oranındadır. Aileyi ve çevreyi gözönüne alarak evlenmekten vazgeçenler ile birlikte %50'ler oranında bu durumu onaylamayanlara karşın, %40'larda evlenmek için engel görmeyenlerin bulunması geleneksel namus anlayışında bir değişime işaret etmektedir. Kendisinin evlilik öncesi böyle bir cinsel birliktelik yaşamasının ne derece önemli olduğu sorusuna karşı; erkeğin böyle bir nedenle evlenmesine engel görülmesini çok anlamsız bulanlar ara veriniz. %53.6, bu tür cinsel birlikteliğin olumlu karşılanmasa bile, evlenmeyi engellemeyeceğini düşünenler %31.9, erkekler için bu durumun engel olmadığını belirtenler ise %9.4'dür. Sonuçta, kadına %40'larda tanınan evlilik öncesi cinsel birliktelik (cinsel özgürlük) hoşgörüsüne karşın, erkeğe bu konuda %95'lerde hak tanınması, cinsel özgürlüğün hala erkeklerce yönelik bir hak olduğunu ortaya koymaktadır.

Kadına, namus söz konusu olduğunda erkek tarafından şiddet uygulanması da yine aynı anlayışın egemen olmasından kaynaklanmaktadır. Şiddetin %56.5'i erkeği, %4.3'ü kadını (diğer %39.20 yanıtız) çağırıştıran anlayış ile, kadının eşini aldat-

masına karşı çıkmasına (%37.7) karşın, erkeğin eşini aldatmasına onay verme (%5.8'i erkeğin aldatmasına razı gelmemekte), dolayısıyla da erkeğin namus sorunu olduğunda %80'lerde şiddet kullanmasına rıza gösterme, örnekleme oluşturan futbolcuların, toplumda erkeklik tanımları doğrultusunda yanıtlar verdiğini göstermektedir. Kadının namus sorunu olabilecek bir davranışının, aile ya da toplum tarafından cezalandırılmasını istemeyenlere karşın, kadının davranışlarıyla toplumu incitmemesi gerektiğini düşünenler, %34.8'dir. Kesinlikle bu tür davranışlara karşı ödün vermez bir tutum içinde olup cezadan yana olanlar, %26.8'dir. Açıkça böyle bir cezayı çağdışı bulanlar%19.6 iken, kadının ve erkeğin namusu diye bir ayrım tanımadığını belirtenler %15.9 ile çok düşük oranda kalmaktadır.

Kadının namus nedeniyle toplum ya da aile tarafından cezalandırılması ile evleneceği kişinin evlenmeden önceki cinsel birlikteliğini onaylama arasındaki ilişkide (Tablo 1); cinsel birlikteliğe karşı çıkıp evlenmeyenler, kadının namus nedeniyle cezalandırılmasına %32 oranında onay vermektedir. Cinsel birlikteliği önemsemeyip evleneceklerini belirtenler ise %17 oranında kadının cezalandırılmasını istemektedir. Aile ve çevre baskısıyla evlenmekten vazgeçenlerin ise %21.1 cezayı onaylamasına karşın, %42.1 oranında kadının bu tür davranışlarını hoş karşılamasına bile cezalandırılmasını onaylamaması ve namusa kadın-erkek sorunu olarak bakması (%31.6) arasındaki ilişkiler, cinsel özgürlükte erkeklere öncelik verenlerin, namus sorununa, cinsel özgürlüğe, daha duyarlı ve tutucu yaklaşımlarını göstermektedir. Ayrıca anne-baba ve çevre baskısının da, bireyin tutumlarını belirleyici bir etkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1: Kadının Namus Sorunu Nedeniyle Toplum ya da Aile Tarafından Cezalandırılması İle Evleneceği Kişinin Evlenmeden Önce Başkasıyla Cinsel İlişisini Onaylaması Arasındaki İlişki

Evlilik Öncesi Cinsel Birliktelik	Kadının namus nedeniyle cezalandırılması													
	Onaylar		Onaylamaz		Yalnız Ceza İstemez		Kadın-Erkek Sorunu		Diğer		Bilinmeyen		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Evlenmez	16	32.0	10	20.0	15	30.0	6	12.0	3	6.0	0	0.0	50	100
Evlenir	9	17.0	15	28.3	21	29.6	7	13.2	0	0.0	1	1.9	53	100
Aile nedeniyle Evlenmez	4	21.1	1	5.3	8	42.1	6	31.6	0	0.0	0	0.0	19	100
Çevreden Saklar Evlenir	1	16.7	1	16.7	2	33.3	2	33.3	0	0.0	0	0.0	6	100
Bilinmeyen	7	70.0	0	00.0	2	20.0	1	10.0	0	0.0	0	0.0	10	100
Toplam	37	26.8	27	19.6	48	34.8	22	15.9	3	2.2	1	0.7	138	100

Toplumda; cinsel özürlüğü erkeklere özgü bir hak olarak görme sonucu evlenmeden önceki cinsel birlikteliğin, evlenmeyi engellemeyeceğine inananlar, yakınlarının, kendisini bir kızla yakın ilişki içinde görmesinden %50 oranında rahatsızlık duymadığını belirtirken, bu durumdan rahatsız olanlar sadece %23'dür (Tablo 2). Evlilik öncesi ilişkiyi erkek açısından doğru bulmasa bile evlenmeye engel oluşturmayaacağını düşünenlerin %29.5'i bir kızla görülmeye aldırılmazken, %29.5'i ise kız arkadaşı adına rahatsızlık duyduğunu açıklamaktadır. Erkeklik tutumunun ağır basmasına karşın, kız arkadaşına yönelik çevreden gelebilecek eleştirilere karşı endişeleri, toplumdaki değerlere uyulması gereken bir anlayışı benimsediğini göstermektedir.

Tablo 2: Yakınlarının Kendisini Bir Kızla Sarmaş-Dolaş Görmesinden Rahatsız Olma İle Kendisinin Evlenmeden Önce Cinsel Birliktelikte Bulunması Arasındaki İlişki

Yakınlarının kendisini bir kızla görmesinden rahatsızlık duyma														
Kendisinin Evlilik Öncesi Cinsel Birlikteliği	Kesin Olmaz		Olur		Kızın sorunu diye düşünür		Aileden çekinir		Kız Adına Çekinir		Diğer/Bilinmeyen		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Kesin Engel Değil	37	50.0	17	23.0	1	1.4	7	9.5	11	14.9	1	1.4	74	100
Hoş Değil Ama	13	29.5	10	22.7	2	4.5	5	11.4	13	29.5	1	2.2	44	100
Engel de Değil														
Erkeğe Engel Değil	8	61.5	1	7.7	0	0.0	1	7.7	3	23.1	0	0.0	13	100
Bilinmeyen/Diğer	1	14.3	4	57.1	0	0.0	2	28.6	0	0.0	0	0.0	7	100
Toplam	59	42.8	32	23.2	3	2.2	15	10.9	27	19.6	2	1.4	138	100

Kendisinin dışında, kız kardeşini ya da onun kadar yakın akrabasını bir erkekle sarmaş dolaş gördüğü an, daha sonra yanlış davrandığını belirtip uyararak üzere konuşmayı uygun görenler %42, doğal karşılayıp aldırmayanlar %18.1, sınırlanıp bozulanlar %15.2, dayak atarım diyenler %12.3 ve görmemezlikten gelenler %9.4 oranındadır. Doğal karşılayıp aldırmayanlar ve görmemezlikten gelenler dışında tümü, bu davranışı onaylamamakta, yalnızca farklı tepkiler göstermektedir. Özellikle daha sonra konuşmak, eğiliminin yoğunluğundan, bu davranışta

nışın çoğunluk tarafından onaylanmadığı anlaşılmaktadır. %27.5'lerde sinirlenip, dayak atmaya varan şiddetli tepkilere karşın, erkeğin, aynı durumda kendisinin bir kızla görülmesine aldırmadığını %42.8 oranında belirtmesi, bu tür davranışları, toplumda erkeklere yönelik bir hak sayan düşünceden kaynaklanmaktadır.

Tablo 3: Namus Nedeniyle Kadının Toplum ya da Aile Tarafından Cezalandırılmasını Onaylama İle Eşlerin Hangisinin Aldatmasının Daha Aykırı Bulduğu Arasındaki İlişki

Namus nedeniyle kadının cezalandırılması														
Eşlerin Aldatması	Olaylar		Onaylamaz		Onaylamaz ama Ceza da İstemez		Yalnız Kadının Sorunu Değ.		Diğer		Bilinmeyen		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Erkek	3	8.1	3	11.1	0	0.0	2	9.1	0	0.0	0	0.0	8	5.8
Kadın	15	40.5	10	37.0	17	35.4	9	40.1	1	33.3	0	0.0	52	37.6
Her ikisi	18	48.6	12	44.4	29	60.4	11	50.0	1	33.3	0	0.0	71	51.4
Diğ/Bilin.	1	2.7	2	7.4	2	4.2	0	0.0	1	33.3	1	100	7	5
Toplam	37	100	27	100	48	100	22	100	3	100	1	100	138	100

Namus nedeniyle kadının toplum ya da aile tarafından cezalandırılmasından yana olanların %48.6'sı, eşlerin aldatmasında kimi daha aykırı buldukları sorusuna hem kadın hem erkek (her ikisi) diye yanıtlarken (Tablo 3), %40'ı kadını, aldatma konusunda aykırı bulmaktadırlar. Kadının toplum kurallarına dikkat etmesi gerektiğini belirtmelerine karşın, namus nedeniyle cezalandırılmasına karşı olanlar ise, eşlerin birbirini aldatma konusunda erkeği hiç suçlamaz, bir çeşit hak olduğunu düşündürecek bir tutum sergilerken (%0.0), kadının %35.4 ile eşini aldatmasını aykırı bulmaktadırlar. Kadın ve erkek her ikisinin davranışını onaylamayanların oranının %60.4 oluşu, namus nedeniyle ceza verilmesini benimsemeyenlerin, aldatma karşısında kadın erkek ayrımının yapılmasına karşı çıktıklarını göstermektedir. Bu tutum, kadının erkeklik bakışı karşısında bir değişim geçirdiğini, erkeğin, mutlak cinsel özgürlüğünün kırılmaya başladığının işaretlerini vermektedir.

Tablo 4: Namus Nedeniyle Kadının Toplum ya da Ailesi Tarafından Cezalandırılmasını Onaylama İle Dünya Görüşü Arasındaki İlişki

Dünya Görüşü	Namus Nedeniyle Cezalandırma											
	Onaylar		Onaylamaz		Onaylamaz ama Ceza da İstemez		Yalnız Kadının Sorunu Değ.		Diğer/Bilinmeyen		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Yeniliklere Olumlu Yaklaş	10	25.0	5	12.5	19	47.5	6	15.0	0	0.0	40	100
Sınırsız Özgürlük	9	25.7	14	40.0	6	17.1	5	14.3	1	2.9	35	100
Gelenekçi	3	18.8	2	12.5	8	50.0	3	18.8	0	0.0	16	100
Yeniliklere Dikkatli Yaklaş	4	40.0	1	10.0	3	30.0	1	10.0	1	10.0	10	100
Tutucu	4	36.4	1	9.1	3	27.3	3	27.3	2	7.7	11	100
Diğer	7	26.9	4	15.4	9	34.6	4	15.4	1	3.8	26	100
Toplam	37	26.8	27	19.6	48	34.8	22	15.9	4	2.9	138	100

Dünya görüşleri olarak tanımladığımız düşünce yapıları ile, kadının toplum tarafından cezalandırılması arasındaki ilişkide, yeniliklere karşı tedbirli (%40) ve tutucu (%36) oyuncular kesinlikle kadının cezalandırılmasını istiyor (Tablo 4). Buna karşın, sınırsız özgürlük yanlıları, %40 oranında kadının cezalandırılmasını kabul etmezken, bu dünya görüşünü benimseyenlerin sadece %25.7'si cezayı onaylamaktadır. %25'lik bu oran; sınırsız özgürlükten yana olanların, özgürlüğü yalnızca kendileri için bir ayrıcalık olarak gördükleri şekilde yorumlanabilir. Gelenekten yana olanlarda ise bir gelişme olarak, kadının toplum kurallarına daha dikkat etmesi gerekliliği vurgulanıp, bu konuda ceza verilmesine karşı çıkmalarıdır.

3.3 Kadının Çalışma Yaşamı İle İlgili Olarak Cinsiyet Rolü Ayrımındaki Geleneksel Erkeklik Tutumu

Oyuncular, kadının çalışmasına razı olurken, onun ev-içi görevlerini aksatmamasını da gerekli görüyor (%42.3). Kadının koşulsuz olarak çalışmasını %27 oranında olumlu karşılayanlar yanında, kesin çalışmasına %26.3 oranında karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Kadını geleneksel rol tanımı içinde görme eğilimi, %96.4 ile, kadının iyi bir anne ve eş olmasının işinden önce gelmesi gerektiğini belirtmeyle pekişmektedir. Bulgular; kadının çalışmasına, ev-içi görevlerini yürütmesi koşuluyla, izin verebilecek bir anlayışın hala hüküm sürdüğünü göstermektedir. Kadının çalışması sonucu, ev-içi yaşamındaki rollerine gerektiği kadar önem vermemesini, en önemli boşanma nedeni olarak görenler, %23.9, ekonomik özgürlüğüne kavuştuğu

için, daha kolay boşanmaya karar verdiğine inananlar ise %21.7'dir. Genelde, kadının, çalışma yaşamına girmesiyle, boşanmaların arttığını öne sürenlere karşı, erkeğin evine fazla zaman ayıramaması da %24.6 ile diğer önemli bir boşanma nedeni sayılmaktadır. Çocuk eğitimi konusunda anlaşamamanın %4.3, kadının daha üst statüde bulunma nedeni %5.8 gibi oldukça düşük bir oranda kalmaktadır. Kadının ev dışında çalışması ile boşanmaların artışı arasındaki korelasyon sonucunda anlamlı pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=.2179$; $p>0.05$).

Tablo 5: Kadının Ev Dışında Çalışmasını Onaylama İle Annenin Ev-Kadını Olması Arasındaki İlişki

Annenin Mesleği	Kadının Ev-Dışında Çalışması									
	Onaylıyor		Onaylamaz		Ev-İşini Aksatmazsa Razi		Diğer/Bilinmeyen		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev-Hanımı	27	24.1	34	30.4	46	41.1	5	4.5	112	100
Çalışıyor	8	42.1	2	10.5	8	42.1	1	5.3	9	100
Diğer/Bilinmeyen	2	28.5	0	0.0	5	71.4	0	0.0	7	100
Toplam	37	26.8	36	26.0	59	42.7	6	4.3	138	100

Oyuncuların annelerinden ev-hanımı olanlar arasında %30.4'ü, kadının çalışmasını onaylamazken, anneleri çalışan ve emekli olanların içinden sadece %10.5'i kadının çalışmasına kesin karşı çıkmıştır. Genel eğilim; annesi ev hanımı olanda da, çalışmada da değişmiyor. Kadının, ev işini aksatmama ve ev-içi görevlerini yerine getirme koşuluyla çalışmasına ancak izin veriliyor. Annenin çalışması ya da ev hanımı olması, yaşadığı çevrede kadının rolü üzerine tutumunu da belirlemektedir. Annesi çalışanların %42.1'i kadının çalışmasını doğru bulmaktadır.

Toplumsallaşmada, ailenin ve öğrenmenin önemi, araştırmanın sonuçlarında da kendini göstermektedir. Annenin çalıştığı bir ailede, kişiler bu nedenle, daha sonra kadınların çalışmasını da doğal bulup onaylayacaktır. Bununla birlikte, her iki grubun da %40 oranlarında ev işlerini aksatmaması koşuluyla kadının çalışmasına razı olmaları, kadının, çalışma yaşamına katılsa bile, ev-içi görevlerinin ön planda tutulması gerektiğini belirtmeleri, kadının geleneksel rol kalıplarından ödün verilme istemediğini vurgulamaktadır.

Kadınların çalışma yaşamında, yönetici statüsünde, çok başarılı olacaklarına inananların (%48.6), aksini düşünenlere göre (%10.1) oldukça yüksek oranda olması, kadının kamusal alanda onay bulan bir anlayışın gelişmekte olduğunun işaretidir. Buna karşın, ancak onlara uygun mesleklerde başarılı olacaklarını öne sürenler

(%34.8), kadını hala belli alanlarla sınırlamak isteyen geleneksel cinsiyet rolü ayrı-
mı yanlılarıdır.

Tablo 6: Erkeklerin En Başarısız Bulunduğu Alanlar (Birden çok seçmeli)

Alanlar	S	%
Sanat/Kültür/Edebiyat	26	9.5
Çocuk Eğitimi	83	30.4
Ev Yönetimi	30	11
Ekonomi	11	4.0
Siyaset	12	4.4
Yöneticilik	7	2.6
Ahşveriş	51	18.7
Kadınlar	14	5.1
Başarıda Ayrım Olmaz	32	11.7
Erkekler Başarısız Olmaz	7	2.6
Diğer	-	-
Toplam	273	100.0

Tablo 7: Kadınların En Başarısız Bulunduğu Alanlar (Birden çok seçmeli)

Alanlar	S	%
Sanat/Kültür/Edebiyat	9	3.6
Çocuk Eğitimi	5	2.6
Ev Yönetimi	19	7.7
Ekonomi	37	14.9
Siyaset	72	29.0
Yöneticilik	42	16.9
Ahşveriş	11	4.4
Erkekler	13	5.2
Başarıda Ayrım Olmaz	30	12.1
Kadın Başarısız Olmaz	10	4.0
Diğer	-	-
Toplam	248	100.0

Erkek (Tablo 6) ve kadının (Tablo 7) en başarısız bulunduğu alanların bulguları, cinsiyet rol ayırımına daha bir açıklık kazandırmaktadır. Kadınların en başarısız bulunduğu alanlar içinde %29 siyaset, %16.9 yöneticilik ve %14.9 ekonomi bulunurken, erkekler için, %30.4 ile çocuk eğitimi ve %18.7 alışveriş, %11'ler oranında ev yönetimi görülmektedir. Başarıda kadın-erkek ayrımının yapılmaması gerektiğini düşünenler de %11'ler oranındadır. Bulgular, toplumumuzdaki toplumsal cinsiyet tutumunun sonucu, belli alanlara kadınların girmesini engelleme ve kadın-erkek olarak mesleklerin belirlenmesi eğiliminin bir sonucudur. Spor dallarındaki ayrımın yasallaştırılması gibi, toplumdaki siyaset, ekonomi, yöneticilik vb. güçlülüğü ve etkenliği simgeleyen alanlar, daha çok erkeklere uygun bulunmaktadır.

Günümüz toplumunun bir gerçeğinin, araştırma sonuçlarıyla da ortaya çıkması, oyuncuların, salt spor dalından öte, genel değerlerle de bir özdeşlik içinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, küçük de olsa başarıda kadın-erkek ayrımının olmayacağını belirtenlerin bulunması (%12.1) bir değişim eğilimine işaret etmektedir.

Tablo 8 : Kadının Yönetim Kadrolarında Başarılı Olması İle Annenin Çalışması Arasındaki İlişki

Annenin Mesleği	Kadınların Yönetimde Başarılı Olmaları Durumu									
	Olur		Olmaz		Kadına Uygun Meslekte Olur		Diğer/Bilinmeyen		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev-Hanımı	27	24.1	34	30.4	46	41.1	5	4.5	112	100
Çalışıyor	12	63.2	0	0.0	7	36.8	0	0.0	19	100
Diğer/Bilinmeyen	3	42.8	1	14.3	3	42.8	0	0.0	7	100
Toplam	42	30.4	35	25.3	56	40.6	5	3.6	138	100

Kadının çalışması ile ilgili sonuçlara benzer şekilde, yönetici kadrolarda da kadınların başarılı olacağına inananların %63.2'sinin anneleri çalışmaktadır. Bu grup içinde aksini düşünenlerin hiç bulunmaması oldukça dikkat çekicidir. Buna karşın anneleri ev hanımı olanlar içinde kadına uygun meslek olursa yönetimde başarılı olacağını düşünenler %41.1 ile oldukça yüksek orandadır. Araştırmada, anneleri ev hanımı olanların kadına yaklaşımlarında, cinsiyet rolü ayrımının, annesi çalışanlara göre daha ağırlıklı benimsendiği gözlenmektedir (Tablo 8). Kadınların ev dışında çalışması ile eşinin daha üst statüde çalışması arasındaki korelasyonda da, anlamlı pozitif ilişki bulunması ($r=.2055$; $p>0.05$), oyuncunun kadının kamusal alandaki başarısını onaylayan bir gösterge sayılmaktadır. Futbolcuların, kendilerini çalıştıran antrenörlerin erkek olup, bu işi en iyi onların yaptığını (%54.4) ve kadınların bu konuda çok yeterli olmadığını (9.4) öne sürmeleri, futbolda erkeklerin söz sahibi oldu-

ğu görüşünü güçlendirmektedir. Oyuncuların %33.3 oranı ise, antrenörün cinsiyetinden öte, işinde başarılı olmasının önemini vurgulamışlardır.

Antrenörler, futbolcular üzerindeki egemenlikleriyle, onlara verdikleri direktiflerle, bire bir ilişkilerinde üstün bir statüyü temsil etmektedirler. Futbolcuların yaşamlarında önemli yer tutan futbolda, antrenörlerin yönlendiriciliğini, karar mekanizması olmalarını, babalarının evdeki rolü ile özdeşleştirdikleri için erkek çalıştırıcıları doğal buldukları ya da onlarla çalışmak istedikleri öne sürülebilir. Diğer bir neden ise kadınların böyle önemli bir statüde kendileri üzerinde söz sahibi olmalarına razı olmamaları şeklinde düşünülebilir.

Futbolcunun daha önceki bulguları dikkate alındığında, erkeklik kadınlık cinsiyet rolü ayrımında, etken ve güç temsilcisi olarak antrenörlere üstünlük tanınması kaçınılmazdır. Bununla birlikte, %33.3 oranında, antrenörün cinsiyetine değil, iş deneyimine önem verdiklerini vurgulayanların bulunması, kadınların da yönetimde yer alabilecekleri görüşündeki değişimlerden payını almaktadır. Eşin kendisinden daha üst statüdeki bir görevinin olmasını oyuncu, ancak kadın evde bunu (erkeğe karşı) üstünlük olarak görmezse olumlu bulmaktadır (%49.6). Bu koşullu olumluymaya karşın, %35.8'i net bir şekilde bu durumu onaylarken, karşı çıkanlar yalnızca %10.2 gibi düşük bir orandır. Kadınların yönetici görevlerinde başarılı olabilecekleri inancı ile eşin kendisinden daha üst statüde bulunması arasındaki korelasyonda olumlu pozitif ilişki bulunmuştur ($r=.3368$; $p>0.05$).

3.4. Cinsel Bilgi Edinme Kaynakları Konusundaki Tutumları

Toplumun cinselliğe karşı, yasaklı-baskıcı tutumuna karşı çıkan oyuncular, cinsel eğitimi kesinlikle ailenin (%34.1) ve okulun (%28.3) vermesi görüşü üzerinde yoğunlaşırken, %10.9'u kitap ve dergiyi eğitim için yeterli görmektedir. Cinsel eğitimin verilmesini istemeyen %10.9 gibi küçük bir kesimin yanı sıra %5.1'i, arkadaşları cinsel bilgi edinme kaynağı olarak görmektedir. Arkadaş, bu gruptaki gençler için, cinsel bilgi edinmede önemli bir kaynaktır. Ama bunun daha sağlıklı verilmesi gerektiği konusunda bir isteğin oluştuğu da bulgulardan anlaşılmaktadır. %8.7 oranında yanıt vermeyenlerden, bu konuların açıkça tartışılmasından çekinen bir grubun, küçük de olsa hala var olduğu anlaşılmaktadır.

Cinsellikle ilgili bilgilerin çoğunluğunun, film ve dizilerden edinildiği, %39.1 oranında bunlardan bazen bilgi edinildiğini belirtmelerinden, %29.7 oranında tamamen bilgi kaynağı olarak kabul etmelerinden anlaşılmaktadır. Film ve dizilerin bilgi kaynağı olduğu görüşüne karşı çıkanlar ise %29.'dur. Sağlıklı cinsel bilgilendirmenin, bu nedenle aile ve okul tarafından yapılması istenmektedir. Çünkü cinsellikle ilgili yayınların belli yaştan sonra ve denetimli satılmasından yana olanlar %47.1 oranındadır. Rahatça satılmasına, okunmasına onay verenler (%33.3) yanında, %17.4 karşı çıkanların, azınlıkta olması, cinselliğin bir tabu olarak artık görülmemesi gerektiğinin işaretlerini vermektedir.

Tablo 9 :Eğitim İle Cinselliğe İlişkin Yayınların Serbest Bırakılması Arasındaki İlişki

Cinsel Yayının Serbestliği	Eğitim					
	İlk Orta Eğitim		Lise ve Üniversite		Toplam	
	%	%	%	%	%	%
Serbest Olmalı	9	40.9	37	32.2	46	33.3
Serbest Olmamalı	7	31.8	16	13.9	23	16.6
Denetimli Olmalı	5	22.7	60	52.2	65	47.1
Diğer/Bilinmeyen	2	4.5	2	1.7	4	2.9
Toplam	23	100.0	115	100.0	138	100.0

Eğitimi ilk ve orta düzeyde olanların %40.9'u yayınların serbestçe okunup, satılmasından yanadır. Lise ve üstü eğitim düzeylerinde ise %52.2 ile denetimli olarak yayınların satılması ve okunması gerekli görülmektedir. Eğitim düzeyi düşük olan kesim (ilk ve orta eğitim), %31.8 oranında cinsel yayınlarda yasaklamayı onaylarken, eğitim düzeyi yüksek kesimlerde, yayınları yasaklama eğilimi düşük (%13.9) olup, denetimin gerekliliğine inanılmaktadır (%52.2). Lise ve üstü eğitimliler; yayınları, denetim koşuluyla onaylayıp, yasaklamaya karşı çıkarken, yasaklamanın çözüm olamayacağı, topluma cinsellikle ilgili sağlıklı bilgilerin denetimden ve gözetimden geçirildikten sonra verilmesi gerekliliğini düşünmüş olabilir (Tablo 9).

Tablo 10 : Namus Nedeniyle Kadının Toplum ya da Aile Tarafından Cezalandırılmasını Onaylama İle Cinselliğe İlişkin Yayınların Serbest Bırakılması Arasındaki İlişki

Cinsellikle İlgili Yayınların Serbestliği	Namus Nedeniyle Kadının Cezalandırılması Durumu											
	Onaylar		Onaylamaz		Onaylamaz ama Ceza da İstemez		Yalnız Kadının Sorunu Değ.		Diğer/Bilinmeyen		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Serbest Olmalı	13	35.1	16	59.3	9	18.8	6	27.3	2	50.0	46	33.3
Serbest Olmamalı	9	24.3	5	18.5	5	1.0	5	22.7	0	0.0	24	17.4
Denetimli Olmalı	14	37.8	5	18.5	34	70.8	11	50.0	1	25.0	65	47.1
Diğer/Bilinmeyen	1	2.7	1	3.7	0	0.0	0	0.0	1	25.0	1	2.2
Toplam	37	100.0	27	100.0	48	100.0	22	100.0	3	100.0	138	100.0

Kadının toplum ya da aile tarafından namus nedeniyle cezalandırılmasını onaylayanların %37.8'i cinsel yayınların denetimli yayınlanmasını, %35'i yayınlanmasını, %24.3'ü de yasaklanmasını istemektedir. Kadının cezalandırılmasına karşı çıkanlar ise, %59.3 ile cinsel yayınların serbest bırakılmasını savunuyor. Yasaklama ve denetimli yayına çok yığılma yok (%18'lerde). Salt cezayı onaylamayıp, kadının dikkatli olmasını savunanlar, %70.8 ile denetimli yayını öneriyor. Namusu salt kadın şorunu olarak görmeyenler ise, %50 oranında denetimi gerekli buluyor. Bu grubun içinden yayınların yasaklanmasını isteyenler yalnızca %22.7 oranındadır (Tablo 10).

Kadınları namus nedeniyle cezalandıran anlayışın, cinsellikle ilgili yayınların rahatça okunup, satılmasını istemesi, erkeklerin bu yayınlara rahatça ulaşmasını düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kesimde yasaklanma ile denetimli satılma arasındaki oranlarda çok fark bulunmamaktadır. Buna karşın kadının cezalandırılmasına karşı olanlar, yayınların çok büyük oranda satılmasını istemekte ve denetimi bile çok az gerekli görerek, oldukça tutarlı bir tutum sergilemektedirler. Bu tutumdan, cinselliğin, namusun toplumda sorgulanmasından yana oldukları anlaşılmaktadır. Kendisine yönelik cinsel özgürlükten yana olanlar ile, cinsellikle ilgili yayınların satılmasından ve okunmasından yana olanlar arasındaki korelasyonda anlamlı pozitif ilişki bulunmuştur ($r=.3071$; $p<0.05$).

3.5. Model Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Lojistik regresyon analiz sonuçlarının değerlendirilmesinde, futbolcunun eğitimi, 12 yaşına kadar bulunduğu sosyo-kültürel ortam, kadının çalışmasına ilişkin tutumu ile, kendine yönelik cinsel özgürlük bağımsız değişkenlerinin her birinin, bağımlı değişken olan namus anlayışı üzerindeki etkisi tek tek ölçülmüştür. Tablo 11'de, modelde kullanılan bütün değişkenlere ait katsayılar ve anlamlılık istatistikleri verilmiştir. Kısmi korelasyon değerleri @ sıralandığında, futbolcunun kendine tanıdığı cinsel özgürlük, en etkili değişken olarak modelde yer almaktadır. Modele en az etkisi olan değişken ise, oyuncunun eğitim durumudur. İstatistiksel olarak $p<0.10$ da değerlendirmeye alındığından, eğitim değişkeni olarak kullanılmıştır. Bu aşamada modelin tümü ve katsayıları (b) istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Tablo 11 : Erkeğin Namus Anlayışını Etkileyen Seçilmiş Değişkenlerin Lojistik Regresyon Analiz sonuçları

Değişkenler	B	Wald	Significance	R
Eğitim	.7822	3.8053	.0511 $p<0.10$.1068
12 Yaş Sosyo-Kültürel Çevre	-.6266	4.4412	.0351	-.1242
Kadının Çalışmasına Karşı	-.7056	5.5205	.0188	-.1491
Kend. Etken Cinsel Özgürlük	-.9743	7.9094	.049	-.1932
Constant	2.6783	2.8548	0.911 $p<0.05$	

Futbolcuların, cinsiyet rol ayrımında, kadının toplumun geleneksel namus anlayışına uygun davranmasını istemesine, seçilen bağımsız değişkenler (eğitim, 12 yaşına kadar bulunduğu sosyo-kültürel ortam, kadının çalışmasına ilişkin tutumu ve kendisine yönelik cinsel özgürlüğü) içinde en önemli etken, oyuncunun kendisine tanıdığı cinsel özgürlük tutumu olmuştur. Onu sırasıyla, kadının çalışmasına karşı oluşu, 12 yaşına kadar bulunduğu sosyo-kültürel ortam izlemiştir. Oyuncunun namus anlayışına en düşük etkinin eğitim olduğu gözlenmiştir. Futbolcunun namus anlayışında, kendisine tanıdığı cinsel özgürlüğün bu denli güçlü olmasının temelinde, toplumun biçtiği cinsiyet rolünde etkenlik, güç ve cinselliğin erkekliği tanımlaması yatmaktadır. Kadının çalışmasına karşı çıkan anlayış da, erkeğin yine kadını ev-içi rolde daha uygun gören ve kadınlık-erkeklik olarak toplumsal cinsiyetin belirlendiği ve toplumun geleneksel annelik ve ev kadınlığı rolünü yitirmesine rıza göstermeyen bir anlayışın ürünüdür. Oyuncunun 12 yaşına kadar yaşadığı sosyo-kültürel ortam, onun toplumsallaşmasında belirleyici olması nedeniyle, özellikle ilçe ve köylerde geçen çocukluk, yöredeki değerlere göre belirlenen tutumlarda çok etkindir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyetin bu denli köklü olduğu bir sosyo-kültürel çevreden, evleneceği kişinin kendisinden önce başkasıyla bir cinsel birliktelik yaşamasını onaylayarak, evlenmesi umulamaz. Böylelikle, düşük eğitim düzeyi ve kırsal kesimde geçirilen çocukluk ile kadının çalışmasını onaylamama ve cinsel özgürlüğü sadece erkeğin etkenliği olarak görme, kadını geleneksel namus anlayışı içine hapsedme en önemli değişkenler olarak ortaya çıkmaktadır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırmanın bulguları, futbolcuların sosyo-kültürel kökenlerine bağlı olarak, toplumsal cinsiyet tutumlarında, namus anlayışı ve kadının ev-dışı çalışması ile sınırladığımız cinsiyet rolü ayrımını, beklenen oranda olmamakla birlikte, desteklediklerini ortaya koymuştur.

Oyuncunun ailesi ve kendisinin eğitim durumları incelendiğinde, toplumumuzdaki alt ve orta sosyo-kültürel kesimdeki ailelerin eğitim ve meslek özelliklerini taşıdıkları görülmektedir. Babanın eğitimi, anneye göre biraz daha yüksek düzeyde olmakla birlikte, genelde her ikisinin eğitimleri arasında önemli farklar bulunmamaktadır. Korelasyonda da anne ve baba arasındaki anlamlı pozitif ilişki ($r=5956$; $p<0.05$) babanın, genelde, kendisine yakın eğitim düzeyindeki kadınlarla evlenmeye tercih ettiğini göstermektedir.

Eğitimle ilgili diğer anlamlı pozitif ilişki, babanın ve futbolcunun eğitimleri arasında bulunmuştur ($r=2569$; $p<0.05$). Babanın eğitim düzeyinin oyuncunun eğitimini belirlediğini, dolayısıyla, ailenin sosyo-kültürel göstergelerinden biri olan eğitimin, oyuncunun da eğitim düzeyini etkilediği anlaşılmaktadır. Örneklemi oluş-

turan oyuncuların çoğunluğunun üniversite çağında oldukları halde, üniversiteye devam edenlerin %1.4 olması, babanın eğitiminin oyuncu üzerindeki etkisini ve aralarındaki ilişkiye işaret etmektedir.

Oyuncuların, futbolu çok sevdikleri ve bu spor dalını kimsenin etkisi altında kalmadan, kendileri istedikleri için seçmeleri ve sporculuk geçmişlerinin çok yeni oluşu (en eskisi 1990 yılında lisans almıştır. Çoğunluğunun geçmişi 4 ve 5 yıl arasındadır), lisanslı futbolcu olmadan önce, toplumsal cinsiyet tutumlarını edindikleri konusunda Messner (1991: 108)'in görüşünü haklılaştırmaktadır. Erkeklik tutumunu belirleyecek toplumsallaşma, spora başlamadan edinilmiş ve oyuncu, hazır toplumsal cinsiyet kimliği edinerek, spora başlamıştır diyen Messner'i, araştırma bulguları da doğrulamaktadır.

Çünkü oyuncuların büyük çoğunluğu, kırsal kesim kökenli olup köyde doğmuş ve Ankara'ya sonradan yerleşmişlerdir. Oyuncuların 12 yaşına kadar, eğitim düzeyi yüksek olmayan, toplumsal statü kazandıracak mesleklerde çalışmayan, kırdan kente göç etmiş bir aile yapısı içinde toplumsallaştığı ve cinsiyet rolü örüntülerini, bu ortamdaki etkileşim sonucu edindiği öne sürülebilir. En büyüğü 19 yaşında olan oyuncuların ailelerinin, anne-babanın eğitim düzeyleri, meslekleri ve çocukların doğum yerlerinin kırsal kesim ve taşra kentleri olduğu dikkate alınarak, ailenin, Ankara'ya göç etmiş olabileceği sonucuna varılmıştır. Yapılan araştırmalar, kente göç eden ailelerin çoğunlukla hemşehrilik ilişkilerini güçlü bir şekilde sürdürdüklerini (Ayata-Güneş, 1990: 95-96), yöresel adetlerini koruma eğiliminde olduklarını (Bulgu ve Koruç, 1997: 254) göstermiştir. Dolayısıyla futbolcuların çoğu, 12 yaşına kadar il merkezlerinde bulunmalarına karşın, ailelerin, kendilerine uzak ve yabancı gelen kent yaşam biçimlerini benimsememeleri nedeniyle; kırsal kesimin geleneksel değerleri içinde yetişmişlerdir. Bunun uzantısı olarak da; kırsal kesimin kente taşıyan, geleneksel cinsiyet rolü örüntülerini benimsemişlerdir.

Kadını cinsel nesne olarak görme, kendisine her türlü cinsel özgürlükte hak tanıma, toplumun yaygın erkeklik kadınlık değerlerinin, futbolda da benimsendiğine işaret etmektedir. Eşlerde, güzelliğin tek ölçüt olamayacağı doğrultusunda bir anlayışın umulandan yüksek orana ulaşması, erkeklik tutumunda, bir değişimin varlığına işaret etmektedir. Kadının güzellikten başka özelliklerinin bulunduğu fark edilmesine karşın, diğer özelliklerle birlikte, kadında yine de güzel olma koşulunun aranması, değişimin yadsınamamakla birlikte, geleneksel değerlerin gücünü koruduğunu göstermektedir. Kendisine yönelik cinsel özgürlükte, evlenmeden önce, evleneceği kişinin başkasıyla cinsel birlikteliğini onaylamaması, toplumdaki egemen namus bakış açısına çok uygundur. Öngörülenden daha fazla oyuncunun, kendisinden önce başkasıyla cinsel birlikteliği olan birisiyle evlenebileceğini belirtmesi (%50 civarında), geleneksel değerlerde bir değişimi göstermesine karşın, aynı ko-

numda bulunan erkeklere sınırsız bir hoşgörü, mutlak bir özgürlük tanınması, erkeğin özgürlüğüne olan tam inançtan kaynaklanmaktadır. Oyuncular, kendilerinin evlenmeden önce başkasıyla cinsel birliktelik kurmalarına karşı olmadıkları gibi, bu konunun sorun olarak gündeme gelmesini dahi anlamsız bulmaktadır. Cinsel özgürlük konusunda, kadın açısından olumlu sayılabilecek değişimlere karşın, oyuncu, kendisi söz konusu olduğunda, tüm erkeklik rollerini benimsemekte ve kadına aynı hoşgörüyü tanımamaktadır. Aslında, futbolcunun yaşadığı sosyo-kültürel çevre dik-kate alındığında, kadına yönelik bu tutum, yine de bir değişim belirtisi olarak değerlendirilmelidir.

Tüm bu değişimlere karşın, toplumsal yapının değerlerinin, oyuncunun tutumunu belirlemede hala etkinliğini sürdürdüğü, şiddeti erkeklikle bütünleştirmesinden çıkarılabilmektedir. Erkekliği; saldırganlık, güç, etkenlik ile özdeşleştirme nedeniyle, futbolcu; cinsel özgürlüğü erkeğe özgü olduğu görüşünü benimseyerek, namus söz konusu ise, eşine şiddet uygulamayı çok doğal karşılamaktadır. Kendisinin, eşini aldatmasını, namus sorunu saymazken, kadının aynı davranışını erkekliğine karşı aşağılama kabul etmekte ve dolayısıyla şiddet kullanılmasına da onay vermektedir.

Toplumda namus sorununun genel olarak kadın ile özdeşleşmesi, kadının, toplumsal değerlere aykırı davranışlarını cezalandırmayı meşrulaştırmaktadır. Özellikle, cinsel etkinliği erkeklik ögesi olarak görmeleri nedeniyle, kadının namusu konusuna daha duyarlı yaklaşımları, futbolcunun kız kardeşinin ya da yakın akraba kızlarının erkeklerle ilişkisine tepki göstermesi sonucunu doğurmuştur. Erkeklerin, kadın-erkek ilişkilerinde özgür davranabilmesine karşın, kadına yasak koyan tutumun ürünleri, doğal olarak araştırmada da kendisini göstermiştir. Kişilerin dünya görüşleri, tutumları belirlemede önemli bir ölçüdür. Sınırsız özgürlükten yana olduğunu öne süren oyuncular arasında, bu nedenle, kadına daha eşitlikçi ve hak tanıyıcı bir eğilim gözlenmektedir. Namus sorunu nedeniyle, kadına karşı uygulanacak yaptırımları onaylamayanlara karşın, sınırsız özgürlüğü, yenilikleri, erkeklere özgü bir ayrıcalık olarak algılayanların da var olduğu, kadınların cezalandırılmasının gerekliliğine inananlardan anlaşılmaktadır. Kendi dışındakilere hak tanımayan bu geleneksel tutum, kadının namus sorunu nedeniyle cezalandırılmasına da dolayısıyla karşı çıkmamaktadır.

Toplumsal değişim sonucu, kadınların ev-içinden kamusal alana, çalışma yaşamına büyük bir hızla girmeleri, erkeklerin, kendi alanlarını savunmayı, kadınları, eski konumuna getiremeyecekse bile, ev-içi rollerinden kopmamalarını istemeleri, cinsiyet rol kalıplarını sürdürme isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle futbolcular, kadınların çalışmasına razı olsa da, kadınlara kadınlık rollerini hatırlatmakta ve bu rollere göre davranışlar beklemektedirler. Kadının çalışma yaşamına

girmesi ile boşanmaların artması arasındaki korelasyonda olumlu pozitif ilişki ($r=.2179$; $p<0.05$), kadının çalışma yaşamına girmesi ile ekonomik özgürlüğüne kavuşması, toplumdaki erkeklerin beklentilerine uygun davranmayı daha kolay reddetme şansı elde etmesi ve sonuçta, geleneksel rollerini erkeğin istediği düzeyde yerine getirmemesi olarak yorumlanabilir. Kadının çalışma yaşamına girmesinde de yine bazı sınırlamalar getirilmek isteyen bir zihniyetin oyunculara da etkisini sürdürdüğüne tanık olunmakta. Kadınlara toplumun yönetiminde ve geleceğinde güç sahibi olabilecek alanlarda etkinliğini kırıma ve onu ev-içi rollere, kadınlık rollerine uygun alanlara itme isteği bulunmaktadır. Erkek ve kadının çok açık bir rol tanımlaması olduğu, mesleklerin kadın ve erkeklere göre ayrılmasında kendisini göstermektedir. Örneğin; baba, çocuk bakımında yetersiz görülürken, bu iş için en uygun kişi anne olmaktadır.

Futbolcunun annesinin ev hanımı oluşu ya da çalışması, onun kadının çalışmasıyla ilgili görüşlerini etkilemekte belki, ama genel eğilim hep anneliğin üstün tutulmasından yanadır. Eşlerin kendilerinden daha üst makama gelmelerini onaylama, kadının çalışma yaşamında koşullu da olsa (ev-içindeki kadınlık rolünü unutmaması gibi koşullara bağlansa da) yer alması ile ($r=.2055$; $p<0.05$) bağlantılı bir tutumdur. Bilindiği gibi; kadının ekonomik katkısı, aile yaşamına gözle görülür bir destek sağlamakta ya da bir çok ailelerde bütçeye katkıda bulunmaktadır. Kadının çalışmasıyla buna bağlı olarak, onun para ve statü açısından üstün olmasını isteme arasındaki anlamlı ilişki büyük bir olasılıkla bu nedene bağlanabilir.

Kadınların ev-içi rollerini aksatmadan genelde, önemli oranda ev yönetimini üstlenmeleri, onların ev-içinde daha eşitlikçi bir konuma gelmelerine neden olmuştur. Babanın otoritesi yine var olmakla birlikte, kadının da güç alanı yavaş da olsa genişleme eğilimi göstermektedir. Bu nedenle, kadınların yönetimde başarılı olabilecekleri inancı arttıkça, geleneksel rol örüntüleri kırılmakta, kadının kendisinden daha üst bir statüde olmasını benimseme eğilimi artmaya başlamaktadır ($r=.3368$; $p<0.05$). Bu eğilim kadınlarla, sınırlı da olsa eşitlikçi bir ilişki kurma yönünde bir değişim şeklinde yorumlanabilir.

Kadına kamusal alanda ve cinsel özgürlükte sınırlı haklar tanınmasına, hoşgörü çerçevesinin genişletilmesine karşın, oyuncular, kendi erkeklik alanlarına ve haklarına karşı ödün vermez tutumlarını sürdürmektedir. Kadının namus nedeniyle cezalandırılmasına karşı çıkabilirken, kadının namus nedeniyle şiddete uğramasına onay verebilmekte ya da eşini aldatmayı kadın için daha olumlanamaz bulabilmektedir. Araştırmada en çarpıcı erkeklik belirtisi, evlenmeden önceki kendi ilişkisinin evlenmede sorun olamayacağı konusundaki ödün vermezlikle ortaya konmuştur. Bu değerler toplumun çoğunluğuna egemen olduğu için, özellikle onun sosyo-kültürel çevresinde daha köklü etkisi bulunduğu için oyuncunun bu tutumu, bir bakıma toplumun da genel yargısını yansıtmaktadır denebilir.

Erkekliğin, özellikle cinsellikle ilgili konularda daha çok hissedilmesinde, toplumda cinselliğin tabu niteliğinde görülmesinin önemli payı bulunmaktadır. Futbolcuların, cinsellikle ilgili bilgi kaynakları film ve diziler olduğu için, ailenin bu konularda kendilerini bilgilendirmelerini istemektedirler. Aileye, toplumda yasaklı bir konu sayılan cinsellik hakkında eğitime görevi yüklemek, oyuncuların, açıkça bu tabunun yıkılmasını gerekli gördüğüne işaret etmektedir. Cinsel yayınların serbestçe satılması, okunması isteği ile kendine yönelik cinsel özgürlükten yana olma arasındaki anlamlı pozitif ilişkide ($r=.3071$; $p<0.05$), oyuncunun çevre ve aile baskısını hissetmeden, rahatça cinselliğini yaşarken, yayınların da aynı oranda serbestçe satılıp okunmasını ya da denetimini gerekli görmesi, onun genelde, bu yayınlar arttıkça, cinsel davranış özgürlüğünün de artacağı görüşünden kaynaklanıyor olabilir. Bununla birlikte, daha çok kendine cinsel özgürlük tanıdığı düşünülürse (araştırma bulgularına göre), yayınların da yine kendisi için özgür bırakılmasını istediği, düşünülebilir.

Toplumda namus sorununa geleneksel (tutucu da denebilir) yaklaşımlar, aslında toplumsal cinsiyette, erkeklik rolüne bağlı olarak, cinsel özgürlüğün, salt erkeğe özgü bir hak olduğunu vurgularken, kadının ise, toplumda, erkeğin egemen olduğu cinsiyet rol örüntülerine uymasını istemektedir. Bu nedenle, oyuncunun, kendine yönelik cinsel özgürlüğü, ona toplum onayıyla verildiği için, erkeklik ve kadınlık anlayışı onda da meşrulaşmakta, dolayısıyla, az bir değişim olsa bile, toplumsal değerler etkisini göstermektedir.

Sonuç olarak; futbolcuların, küçük bir değişim gösterebilir bile, bu değerleri benimsediklerine tanık olunmuştur. Özellikle erkeğin, erkekliği simgeleyen namus anlayışı konusunda aşırı duyarlılıkları dikkate değerdir. Bu nedenle şiddet uygulanmasına rıza gösteren oyuncuların oldukça yüksek oranda oluşu, toplumun hala kadına cinselliğini özgürce kullanma hakkını vermemesinden kaynaklanmaktadır. Oyuncuların namus sorununu bu denli önemsemesi, ailenin sosyo-kültürel kökeniyle ilintilidir. Genelde kırsal kesimin değerlerinin egemen olduğu, dışı kapalı topluluk özelliği gösteren bir çevrede yetişmesi ve futbolda da salt erkek oyuncularla etkileşimde bulunması, erkeklik rolünün güçlenmesine yol açmıştır, denebilir. Futbol, doğrudan toplumsal cinsiyetin oluşmasında, şekillenmesinde etkili olmamakla birlikte; onun, cinsel kimliği şekillenmiş oyuncunun, kazanılmış bilgilerini pekiştirmesinde önemli bir rol oynadığı, öne sürülebilir. Bununla birlikte, araştırma verilerinden varılan sonuçlarda, bir değişim isteğinin ipuçları da gözlenmektedir. Oyuncular, toplumsal cinsiyet değerlerini benimsemelerine karşın, kadınlara karşı daha özgürlükçü ve hak tanır olma yönünde ve ayrıca, kendi alanlarına girme izni de verme eğilimindedirler .

SUMMARY

The main aim of this study is to investigate the dependency level of gender values on perceptions of amateur soccer players. As is known, soccer is seen as a masculine game. The study sample consisted of 138 amateur soccer players from Ankara. A questionnaire schedule of 56 questions was applied. For the analysis and necessary correlations, Pearson Moments Multiple Correlation Coefficient was used, as well as logistics regression in order to determine the level and meaning of understanding of honour. Giving to men an active, to women a passive role and place in society creates an understanding of sport, in which strength, success, competition, etc., are seen as a masculine activity. It is thought that the social environment, education and family structure of a young player are very influential on the social gender perception of the player. It is found that role discrimination related to gender is supported by the players depending on their socio-cultural background. However, there is a change in attitude about the status of women. Half of the sample state that they will marry a lady who is not virgin, and women may work outside of the house with the exception of doing all the house-work. However, looking for beauty in the woman they will marry is still very important to all players. They also have very strict attitudes towards sexual freedom for women. They also stated that they can apply violence against their wives in a case of dishonour. This means that they mostly share the traditional values of society on matters of honour and dishonour. It can finally be said that although there are some changes, such as attitudes towards virginity, letting women work outside of the house, etc., in the minds of soccer players in Turkey, the gender perception of society still has an important effect on their gender conceptualizations.

KAYNAKÇA

- AYATA-GÜNEŞ, Ayşe (1991) "Gecekonduarda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri", **Toplum Bilim**, Güz 1990 Kış 1991, 51-52, s. 89-101.
- BULGU, Nefise (1995) **Kitle İletişim Araçlarının Toplumsal Yapıya Olumsuz Etkileri-Sapma Davranışları**, Ankara. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- BULGU, Nefise ve Ziya Kuruç (1997) "Göç, Kimlik, Taraftarlık", **Toplum ve Göç**, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s. 252-258.
- CONNEL, R. W. (1987) **Gender and Power Society, the Person and Sexual Politics**, USA: Stanford University Press.
- ÇELEBİ, Nilgün (1990) **Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları**, Konya: Sebat Ofset.
- DUNNING E., P. Murphy ve J. Williams (1989) "Keyfiler, Açık Tribün Çeteleri ve Kavga Şirketleri: Futbol Fanatığı Davranışının Sosyolojik Bir Açıklamasına Doğru", **Antropolojik Açardan Şiddet**, (der. D. Riches), Çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 202-224.
- FISKE, John (1989) **Television Culture**, NewYork: Routledge.

- KIMMEL, Michael S. (1987) "New Directions in Rethinking Masculinity", **Changing Men: New Directions in Research On Men And Masculinity**, (ed. M.S. Kimmel), USA: Sage Publications, pp. 9-24.
- LAZIER-Smith, Linda (1989) "Advertising Women's Place and Image", **Women in Mass Communication. (Changing Gender Values)**, (ed. P.J. Creedon) London: Sage Publications, pp. 247-260.
- LORBER, Judith (1994) **Paradoxes of Gender**, USA: Yale University Press.
- MARTIN, Garry (1989) "İspanyol Boğa Güreşinde Şeref, Haysiyet ve Şiddet Sorunu", **Antropolojik Açından Şiddet**, (der. D. Riches), Çev. Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 148-168.
- MASON, B., E. Mason (1990) "Masculinity and Family Work", **Gender and Power in Families**, (ed. R.J. Perelberg, A.C. Miller), Great Britain: Routledge, p.209-217.
- OGLESBY, C.A., K. Hill (1993) "Gender and Sport", in **Handbook of Research on Sport Psychology**, (ed. R.N. Singer, M. Murphy, L.K. Tennant), NewYork: McMillan Publish, pp. 718-728.
- SEGAL, Lynne (1990) **Ağır Çekim – Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler**, Çev. Volkan Ersoy, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ŞENEL, Alaeddin (1985) **İlkel Topluluktan Uygur Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, Ankara: Birey Toplum.
- WOOD, Julia T. (1997) **Gendered Lives : Communication, Gender, and Culture**, Second Edition, USA: Wordsworth Publishing Company.

NÜFUS KAYBEDEN BİR İLÇE: KIBRISCIK İki Grup Modelden Hareketle Göç Nedenleri ve Ulaşılan Sonuçlara İlişkin Bir İnceleme

Gülsen DEMİR*

ÖZ

Bu çalışma Bolu ilinin Kıbrısık ilçesinde yapılan göçlerin nedenlerine ilişkin bir araştırmaya dayanmaktadır. Göç hareketi ülkemizde 1950'lerde başlamış ve yoğunlaşarak günümüze kadar gelmiştir. Göçlerin nedenleri ise zaman içinde çeşitlilik kazanmıştır. Göçün başlangıç yıllarında topraksızlık göç nedeniyle ilerleyen yıllarda değişik faktörler göç nedenleri olmuştur. Araştırmaya konu olan Kıbrısık, Bolu'nun en çok göç veren ilçesi olarak bilinmektedir. Kıbrısık'tan yapılan göçlerin nedenlerini tespit etmek için göçlerin yoğun olarak yapıldığı bölgeler belirlenmiştir. Örneklem grubu oluşturan 255 aile reisine yüz yüze anket uygulanmış, anket soruları göç nedenleri, göç zamanı, göçülen yerin seçimi, iş bulma vb. göçü karakterize eden hususlara yönelik olarak düzenlenmiştir. Araştırma bulguları bu anketin sonuçlarından elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrısık, Göç, Göç Karakteristikleri

ABSTRACT

This study is focused on the reasons for emigration from the town of Kıbrısık in Bolu. In Turkey, emigration from villages to cities started in the 1950s. People who didn't have land emigrated from villages to cities during the early years of emigration. However, emigration has been always affected by different factors. More people have emigrated from Kıbrısık than any other town in the province of Bolu. These people mostly settled in four particular regions in Turkey, where this study took place to investigate the reasons for emigration from Kıbrısık. A face-to-face survey was used and 255 emigrants who were fathers of families participated in the study. The survey was focused on the characteristics of emigration, such as reasons for emigration, when and how emigration happened, where they located, how they found a job, and so on. Survey findings were analysed to reach conclusions.

Key Words: Kıbrısık, Emigration, Characteristics of Emigration.

* Yard. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bolu.

1. GİRİŞ

Bir yer değiştirme olayı olan göç, sosyolojik olarak hem terkedilen yer hem de göçülen yer yönünden bir taraftan sağladığı kazançlar, diğer taraftan da yol açtığı problemler açısından değerlendirilm durumundadır. İnsanların bir yerden başka bir yere gitme hareketi çok eski bir gerçekliktir. İnsanlık tarihi işgaller, fetihler, mevsimlik yer değişiklikleri ve başka bölgelerde, farklı topluluklarda kalıcı yerleşimlerin dikkati çeken örnekleriyle doludur. Tarih boyunca yapılan bütün göç hareketlerinin ise günümüzde de geçerliliğini sürdüren ortak nedenlere dayandığı görülmektedir: Yoğun nüfus artışı ve yoksulluk. Göçlerin bir takım politik veya dinsel nedenlerden dolayı gerçekleştiği de görülmektedir; azınlıkların gördüğü baskılar, etnik ve dini çevreler ile baskıcı çevreler vb.

Göç genel olarak, belirlenmiş bir zaman dilimi içinde, belirli bir yerleşim alanından dışarıya olan yer değiştirmelerin sayısı olarak tanımlanır. Bu tanıma göre gözlenen göç, izlenen zamanın ve incelenen alanın bir fonksiyonu olarak değişir. Böylece zaman süresinin ve yerleşme alanının boyutlarının seçimi, göç incelemelerinin temel sorunu haline gelmektedir (Tekeli ve Erder, 1978:62).

Göç hareketi ülkemizde 1950'lerde başlamış ve yoğunlaşarak günümüze kadar gelmiştir. Türkiye'de özellikle 1950'lerden sonra tarım kesiminde bir üretim artışı olmuş, ancak bu artış tarımın yoğunlaşmasına bağlı olarak toprağın yüzey verimliliğinin yükselmesiyle değil, tarıma elverişli olmayan boş alanların, otlak ve çayırlandırılarak işletmeye açılarak tarım alanlarının genişletilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu bakımdan, 1948-1960 yılları arasında elverişli alanların tarıma sokulmasıyla işlenen toprakların % 65 oranında genişlemesine yol açan bu süreç, ekilebilir toprakların sınıra varmasıyla sona ermiştir. Kıra ilişkin bir etmen olan toprak yetersizliğinin 1950 öncesi dönemde olduğu gibi, 1970 sonrası dönemde azalmasından, kırsal nüfusun göç hareketine en yoğun bir biçimde katıldığı dönemin- 1960-1970 arasında daha belirgin olmak üzere- 1950-1970 dönemi olduğu ve günümüze doğru toprak yetersizliğinin göçe yöneltici rolünün azalma eğilimi gösterdiği sonucu çıkmaktadır. Buna karşılık işsizlik ve geçim sıkıntısı etmeni zaman içinde sürekli ve düzenli bir azalma gösterirken, hemen bütün kent ve kasabalara özgü olan "yeni bir iş bulma isteği", kentlilerin iç göçlere katıldığı 1950-1960 arasında en yüksek düzeye ulaştıktan sonra bir kararlılık kazanmıştır (Sencer, 1979:153).

Şehirlere akan nüfusun üç temel nedenle hareketi söz konusu olmaktadır:

1. Toprak yetersizliği ve verimin düşüklüğü,
2. Özellikle büyük şehirlerde toplanan endüstrileşme hareketleri ve bunun yarattığı işgücü talebi,
3. Sosyal şartların daha uygun olduğu büyük şehirlerde yaşama isteği,

Ülkemizde 1955 yılına kadar belirli şehirlere yönelen göç hareketinin 1955-1960 arasında, hemen her vilayette şehirli nüfus artışını ortaya koyan bir yaygınlık kazandığı görülmektedir. Ancak bu durum sadece sanayileşme ile de açıklanamamaktadır. Zira Karabük, Ereğli, Kırıkkale gibi örnekler dışında, sanayileşme hızı ile köyden şehire göçlerin yoğunluğu arasında, sanayi kollarının işgücü talebini aşan bir dengesizlik bulunmaktadır. Esas olarak köyden şehire göç hareketinin gizli işsizliğin üzerindeki örtüyü kaldırdığı söylenebilir (Tütengil, 1961-1962:90-95).

Nüfusun büyük şehirlerde toplanmasının kuramsal açıklaması büyük şehirlerin aynı zamanda sanayi merkezleri olduğu varsayımına dayanmaktadır. Genellikle gelişmiş ülkelerde kentleşme- iktisadi değişme- sanayileşme arasında güçlü bir ilişki var olmuş, bu üç oluşum birbirine paralel olarak aynı süreç içinde gerçekleşmiştir. Buna karşılık az gelişmiş ülkelerde ve Türkiye'deki gelişim bütünüyle bu doğrultuda değildir. Türkiye'de 1927-1940 arasında sanayileşme- iktisadi gelişme, 1950-1965 arasında ise kentleşme nispeten daha hızlıdır. Kentleşme ve sanayileşme bağlantısının karşılıklı, destekleyici etkileri bulunmaktadır; nüfusun, hizmetlerin ve sanayinin yoğun bir biçimde bulunduğu kentler yeni sanayi kuruluşlarını çekmekte, bu kuruluşlar ise kentin daha fazla gelişmesine ve giderek daha da çekici olmasına yol açmaktadır. Ancak sanayileşme- şehirleşme ilişkisi içinde sanayileşmenin, şehirleşmenin gerisinde kalması durumunda verimli çalışma olanakları yeterli derecede yaratılmadığı için ekonomik bakımdan etkin nüfus, hizmetler kesiminde ve özellikle iyi tanımlanmamış öteki hizmetler grubunda aşırı bir biçimde yığılmaktadır.

Araştırmanın konusunu oluşturan Kıbrısık'tan ilk göçler 1950'lerde, Haymana Ovası'nda toprak dağıtımının gerçekleşmesiyle başlamıştır. Polatlı bölgesine yapılan göçler öncelikle çobanlık yapmak amacını taşıırken, göçenler daha sonra toprak sahibi olup faaliyetlerini tarımda yoğunlaştırmışlardır. Bu bölgede araştırmaya konu olan Yaralı ve Avdan köyleri, bu yapılanmada olan yerleşimlerdir. Tarımsal amaçlı göçlere 1960'lardan sonra rastlanmamaktadır. İkinci bir göç hareketi daha fazla bir nüfusla 1970-1980 arası dönemde gerçekleşmiş, bu kez göçün yönünü kent merkezleri oluşturmuştur. İstanbul'da Pendik sanayi bölgesi, sanayinin ihtiyacı olan işgücünü karşılamak üzere göçe konu olan bir nüfus hareketini doğurmuştur. Aynı yıllarda Bolu Merkez ilçe, kent imkanlarından yararlanma genel amacı içinde başka bir göç hareketine konu olmuştur. Yurt içi göçlerde sık rastlanan, daha önce göçmüş olan hısımlar- akraba, dost ve yakınların olması, göçülen- yerleşilen yer konusunda önemli bir etken oluşturmaktadır. Bu nedenle Kıbrısık, göç hareketleriyle karakteristik olduğu kadar Kıbrısık'tan göçenlerin yerleştikleri bölgeler açısından da karakteristik özellik taşımaktadır. Zira göç bölgelerinden Yaralı köyü ile Bolu Merkez ilçede Sağlık (Dodurga) Mahallesi, Kıbrısık'tan göçenlerin oluşturmuş oldukları yerleşim yerleri niteliği taşımaktadır.

2. ARAŞTIRMA

Bütün iller göç olgusunu hem göç verme hem de bir miktar göç alma biçiminde yaşamaktadır. İl çapında yaşanan bu durumun belirleyicileri de elbette il içinde yer alan çeşitli ölçeklerdeki yerleşimler, yani ilçe ve köylerdir. Araştırmaya konu olan Kıbrısık, Bolu ilinin göç verme konusunda “karakteristik” özellik taşıyan bir ilçesidir. Daha açık anlatımla Kıbrısık, “sürekli göç veren” bir yerleşim olmasıyla tanınmaktadır. Bu durum DİE 1985-1990 Nüfus verileri ile de doğrulanmaktadır. Eylül 1996’da gerçekleştirilen bir araştırmada Kıbrısık’ın bütün köylerinde orta yaş ve üzeri bir nüfusun yaşadığı belirlenmiştir (Demir, 1997:85-94).

Hemen hemen bütün göç olaylarında olduğu gibi Kıbrısık’tan yapılan göçlerin de çok değişik bölgelere yapıldığı düşünülebilir, oysa Kıbrısık’tan göçü karakterize eden bölgeler vardır. Ülke genelinde yaşanan ve çeşitli nedenlere dayanan göçler, Bolu ili Kıbrısık ilçesi açısından özel bir anlam taşımaktadır. Kıbrısık, göç verme ya da göçe sürekli konu olması ile karakteristik bir özellik kazanmıştır. Kıbrısık’tan göçmüş olanlar yoğun olarak üç merkezde toplam dört bölgeye yerleşmiş durumdadırlar. Bunlar Ankara’da Polatlı’ya bağlı Yaralı ve Avdan köyleri; İstanbul’da Pendik’e bağlı Şeyhli Mahallesi; Bolu’da Merkez ilçeye bağlı Sağlık Mahallesi’dir. Bu bölgelerde yaşayan ve Kıbrısık’tan göçmüş olanlar, göç nedenlerini belirlemeye yönelik olan bu araştırmanın evrenini oluşturmuştur.

Ancak bunlar resmi sayımlara ve istatistiklere yansıyan bilgi niteliği taşımaktan da uzaktır. Bu nedenle göçenlerin yakınları ve tanıdıkları aracılığıyla onlara ulaşmak mümkün olabilmektedir. Gene aynı nedenle kesin bir sayı hedefleyerek hareket etmek mümkün olmayıp dostluk ve akrabalık ilişkileri içinde bir yapılanma ile evren oluşturulmasına çalışılmıştır. Bunu sağlayabilmek üzere, Kıbrısık’tan göçmüş olmanın tek belirleyici olduğu bölgeler, hem ulaşmada kolaylık sağlaması açısından hem de karakteristik olması açısından, araştırmanın evrenini oluşturmuştur. Bu bölgelerde yaşayan ve Kıbrısık’tan göçmüş olanlardan ulaşılabilen ve hane reisi durumunda bulunan herkes, örneklem içerisinde yer almıştır.

3. BULGULAR

3.1. Köken

Kıbrısık’tan göçmüş olan nüfusun kökenini öğrenebilmek açısından, hem aile reislerinin hem de -evli olanların- eşlerinin doğum yerleri sorulduğunda, Tablo 1’deki gibi bir dağılım karşımıza çıkmıştır.

Tablo 1: Aile Reisi ve Eşlerinin Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

Doğum Yeri	Aile Reisi		Eşi	
	Sayı	%	Sayı	%
Kıbrısık Köyleri	234	91.78	191	77.01
Kıbrısık İlçe Pazarı	8	3.13	4	1.61
Başka	13	5.09	53	21.38
Toplam	255	100.00	248	100.00

Tabloda görüldüğü gibi göçen nüfusun neredeyse tamamına yakını, Kıbrısık köylerinde doğmuş olanlardır. Kıbrısık kent merkezi doğumlu olup da göçe katılanlar (% 3.13) Bolu merkez ilçede oturanlardır. Öte yandan “başka” seçeneğini işaretleleyenler de Polatlı doğumlu olanlardır.

Eşlerin doğum yeri de büyük çoğunlukta Kıbrısık köyleridir. Kent merkezinden olduğu belirlenen % 1.61’lik kesim eşit dağılımda şehir yapısı olan Şeyhli ve Bolu - Merkez’de yaşayanlardır. Gene iki şehir ortamında, eşlerin doğum yerlerinin bir ölçüde çeşitlendiğini “başka” seçeneği içinde belirtilen yerlerden öğrenmek mümkün olmaktadır. Ancak bu yerler incelendiğinde dağılımın çoğunlukla başta Bolu ve ilçeleri olmak üzere Karadeniz bölgesinde yer alan yerleşim bölgeleri olduğu görülmektedir: Çankırı, Kastamonu, Zonguldak, Samsun, Ordu, İstanbul, Erzurum. Yaralı ve Avdan’da yerleşmiş bulunanlar arasında da bu seçenek içinde çok az sayıda Polatlı doğumlu eşler bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi araştırmaya konu olan göçmenlerin tamamına yakını, eşlerin de büyük bir kısmı Kıbrısık köylerinde doğmuş olanlardır.

3.2. Göç Nedenleri

Araştırmaya konu olan göçmenlerin göç nedenlerini belirlemeye ilişkin olarak sorulan sorulara verilen cevaplar, yerleşim bölgeleri açısından ele alındığında karşımıza Tablo 2’deki dağılım çıkmaktadır.

Göç nedenlerini gösteren Tablo 2 de incelendiğinde, yerleşim bölgeleri açısından şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Göçün temel nedeni işsizliktir (% 45.88). Özellikle Yaralı ve Avdan’a göçenler, tarımsal faaliyetleri sürdürmeye yetecek toprakların olmaması nedeniyle, 1950’lerde Haymana Ovası’nda toprak dağıtımının başlamasıyla birlikte göçmüşlerdir (Demir, 1997:85-94). Edinilen bilgilere göre bu bölgelere göçenler öncelikle çobanlık yapmak üzere gitmişler, daha sonra toprak sahibi olarak tarımsal faaliyetlerini geliştirmişlerdir. Dolayısıyla Kıbrısık’ta sürdürülemeyen tarımsal faaliyetler, ona uygun imkanlara -toprak- sahip olma ile ger-

çekleşme fırsatı bulmuş olmaktadır. Fakirlik ve topraksızlık” nedeniyle köyden şehre göç eden aileler % 57.20 oranındadır” (Tütengil, 1969-1970:111) Şehir yerleşimleri olan Şeyhli ve Bolu - Merkez ilçe açısından ise ilk planda “yeterli iş imkanlarının olmayışı”, göçün temel nedenini oluşturmaktadır (% 48.0). Dikkati çeken bir başka durum da, eğitim imkanlarının yetersizliğinin neden olduğu göç hareketlerinin, yalnız Bolu - Merkez ilçe açısından geçerli olduğudur. Şehir imkanlarına kolay ulaşmayı sağlayan yakınlık, Kıbrısık’lıların, çocuklarının eğitimi için göç etmelerinde önemli bir etken durumundadır. Bölge halkından edinilen bilgilere göre, çocuklarının eğitimi için Y.İ.B.O. (Yatılı İlköğretim Bölge Okulu)’na verip onlardan uzakta kalmak yerine mevcut imkanları kullanarak hep birlikte göç etmek eğilimi her zaman geçerliliğini korumuştur. Eğitim konusundaki bu tutum, göçmen ailelerin aile bireylerinin eğitim durumuna ilişkin dağılımların yer aldığı tablolara da yansımıştır.

Tablo 2: Göç Nedenlerinin Yerleşim Bölgelerine Göre Dağılımı

Göç Nedenleri	Toplam		Yerleşim Bölgeleri							
			Yaralı		Avdan		Şeyhli		Bolu Merkez	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Topraklar Geçimimizi Sağlayamıyordu	117	45.88	46	90.19	29	100	22	25.58	20	22.47
Yeterli İş İmkanları Yoktu	85	33.33	1	1.96	-	-	53	61.62	31	34.83
Daha Önce Göçen Yakınlarımızın Yanında Olmak İçin	4	3.13	-	-	-	-	2	2.32	6	6.74
Eğitim İmk. Yetersiz Old. İçin.	23	9.01	2	3.92	-	-	1	1.16	20	22.47
Yeni Bir İş Bulmak İçin	12	4.70	2	3.92	-	-	5	5.81	5	5.61
Büyük Bir Şehirde Yaşamak İçin	2	0.78	-	-	-	-	-	-	2	2.24
Başka	8	3.12	-	-	-	-	3	3.48	5	5.61
Toplam	255	100.00	51	100.00	29	100.00	86	100.00	89	100.00

Ki-Kare: 134,7387 SD: 18 %:0.005 Tablo Değeri: 28,9 134,73>28,9

Göç nedenleri ve göç dönemlerini birlikte değerlendiren Tablo 3 incelendiğinde, ilk göçlerin “topraksızlık” nedeniyle yapıldığı görülmektedir (1950 - 1960 dönemi). İkinci sırada “yeterli iş imkanlarının olmaması”, 1971 - 1980 döneminde gerçekleşen göçler için esas olan göç nedenini oluşturmaktadır. Bu değerler, göç bölgeleri ve dönemleri arasındaki ilişki ile tutarlılık göstermektedir. Benzer sonuçlar, göç nedenleri ve aile reislerinin yaşlarını birlikte ele alan tabloda da görülmektedir. (Tablo 4)

Tablo 3: Göç Nedenlerinin Göç Dönemlerine Göre Dağılımı

Göç Nedenleri	Göç Dönemi					
	1950'den önce	1950-1960	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1990'den sonra
Topraklar Geçimimizi Sağlayamıyordu	28	54	6	28	13	7
Yeterli İş İmkanları Yoktu	-	2	6	47	40	14
Daha Önce Göçen Yakınlarımızın Yanında Olmak İçin	-	-	-	7	2	4
Eğitim İmk. Yetersiz Old. İçin.	-	2	3	12	13	8
Yeni Bir İş Bulmak İçin	-	-	4	4	5	-
Büyük Bir Şehirde Yaşamak İçin	-	-	-	2	-	-
Başka	-	-	2	2	2	3

Ki-Kare: 172,3807 SD: 30 %:0,05 Tablo Değeri: 43,8 172,3807>438

Tablo 4: Göç Nedenlerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Göç Nedenleri	Yaş Grupları				
	20'den küçük	20-29	30-39	40-49	50'den büyük
Topraklar Geçimimizi Sağlayamıyordu	1	5	31	51	48
Yeterli İş İmkanları Yoktu	-	14	47	35	13
Daha Önce Göçen Yakınlarımızın Yanında Olmak İçin	-	4	4	4	1
Eğitim İmk. Yetersiz Old. İçin.	-	4	10	16	8
Yeni Bir İş Bulmak İçin	-	3	5	6	4
Büyük Bir Şehirde Yaşamak İçin	-	1	-	-	1
Başka	-	2	6	1	1

Ki-Kare: 47,4656 SD: 18 %:0.05 Tablo Değeri: 28,9 47,4656>28,9

Kongar, araştırmasında göçenlerin doğum yerlerinden en önemli ayrılma nedenini geçim sıkıntısı, yani ekonomik nedenler olarak belirtmiş (1986:187), Yasa ise topraksızlık ve işsizlik olarak sınıfladığı aynı ekonomik nedenden dolayı göç edenlerin oranını % 60 olarak bulmuştur (1966:63). Tatlıdil ise araştırmasında, göçe katılımın, doğum yerlerine göre farklılaştığını göstermektedir. Köy ve bucak doğumlu olan nüfusun doğum yerinden ayrılış nedenleri ekonomik kaynaklıdır. Kırsal kesimde doğan nüfus, köyün itici faktörlerini ileri sürmüş, toprakların azlığı, daha fazla gelir elde etme isteği göç nedeni olarak belirtilmiştir (1989:58). İrmak ise şu belirlemeyi yapmıştır:

“Geçim sıkıntısı ve işsizlik” gerekçesinin köylüler arasında % 38.3 olan oran kentlerde % 39.2’ye, kasabalarda % 42.6’ya çıkarken, “yeni bir iş bulma isteği”nin oran olarak köy kökenliler içinde % 15 olmasına karşılık kasabalarda % 17.6’ya, kentlilerde ise % 21.4’e ulaşması, söz konusu gerekçelerin -ikincisinde daha belirgin olmak üzere- daha çok kent ve kasabalara özgü kalması demektir. Göç gerekçelerinin zaman içindeki dağılımına bakıldığında, bunların genel olarak çeşitli göç dönemlerinde öncelikle aynı kalmakla birlikte oransal ağırlıkça anlamlı olarak yorumlanabilecek bazı değişimler gösterdiği ve bu değişimlerin söz konusu dönemde egemen olan yerleşme türüyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten kıra ilişkin bir etmen olan toprak yetersizliğinin 1950 öncesi dönemde olduğu gibi, 1970 sonrası dönemde azalmasından, kırsal nüfusun göç hareketine en yoğun bir biçimde katıldığı dönemin -1960 - 1970 arasında daha belirgin olmak üzere- 1950 - 1970 dönemi olduğu ve günümüze doğru toprak yetersizliğinin göçe yönlendirici rolünün azalma eğilimi gösterdiği sonucu çıkmaktadır. Buna karşılık işsizlik ve geçim sıkıntısı etmeni, zaman içinde sürekli ve düzenli bir azalma gösterirken, hemen bütünüyle kent ve kasabalara özgü olan yeni bir iş bulma isteği -kentlilerin iç göçlere en çok katıldığı- 1950 - 1960 arasında en yüksek düzeye ulaştıktan sonra bir kararlılık kazanmıştır (Sencer, 1979:153).

Tütengil’e göre de, 1955 yılına kadar belli şehirlere yönelen göç hareketinin bu yıldan sonra hemen her ilde şehirli nüfus artışını ortaya koyan bir yaygınlık kazandığı görülmektedir (Tütengil, 1969-1970).

3.3. Göç Zamanı

Ankete katılan aile reislerinin, bölgeye geliş zamanlarını belirlemeye yönelik dağılım Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5: Aile Reislerinin Bölgeye Geliş Zamanlarının Bölgelere Göre Dağılımı

Bölgeye Geliş Zamanı	Toplam		Yerleşim Bölgeleri							
			Yaralı		Aydın		Şeyhli		Bolu Merkez	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1950’den önce	28	10.98	1	1.96	26	89.65	-	-	1	1.12
1950 - 1960	57	22.35	50	98.03	2	6.89	1	1.16	4	4.49
1961 - 1970	14	5.49	-	-	1	3.44	6	6.97	7	7.86
1971 - 1980	81	31.76	-	-	-	-	44	51.16	37	41.57
1981 - 1990	54	21.17	-	-	-	-	30	34.88	24	26.96
1990’dan sonra	21	8.23	-	-	-	-	5	5.81	16	17.97
Toplam	255	100.00	51	100.00	29	100.00	86	100.00	89	100.00

Ki-Kare: 387,256 SD: 15 %:0,05 Tablo Değeri: 25 387,256>25

Tabloda görüldüğü gibi köy yerleşimleri olan Yaralı ve Avdan, en eski göç bölgeleridir. Her iki bölgeye de göç 1950'lerde başlamış -Avdan'a göçler 1950'den önce başlamış-, 1950 - 1960 arası dönemde sona ermiştir, 1960'dan sonra bu bölgeye göç olmamıştır. 1961 - 1970 döneminde ise önemli bir göç faaliyetinin olmadığı görülmektedir. 1971 - 1980 döneminde gene yoğun bir göç faaliyetinin yaşandığı, bu kez göçün yönünü şehir yerleşimlerinin oluşturduğu görülmektedir. Göç hareketlerinin 1981 - 1990 döneminde de azalarak devam ettiği ancak 1990'dan sonra dikkat çekici nitelikte bir göç hareketinin olmadığı aynı tablodan görülebilmektedir. Bu durum, 1990'lardan itibaren göçün durma eğilimi gösterdiği biçiminde yorumlanabilir (Demir, 1997:85-94).

Sencer, kentleşme ve göç ilişkisini araştıran çalışmasında, göç öncesi geçim uğraşlarının göç dönemlerini karakterize ettiğini vurgulamaktadır. O'na göre her dönemde tarımsal uğraşlar önceliğini korumaktadır, ancak başta esnaf ve sanatkarlar olmak üzere memurlar, serbest meslekli ve iyi tanımlanmayan başka uğraşılarda bulunanların 1950 - 1960 döneminde olduğu gibi günümüzde de göç hareketine daha geniş ölçüde katıldıkları ve 1970 sonrası dönemde yarıya yakın bir orana yaklaştıkları gözlenmektedir. Bu durum, kentleşmenin kaynaklandığı iş - güç türleri alanında başlıca iki anlamlı değişikliğin ifadesidir. Birincisi, özellikle 1965'lerden sonra Türkiye'de tarım dışı ekonomik etkinliklerle uğraşan nüfusun büyük merkezlere yönelme eğiliminin belirgin bir nitelik kazandığıdır. Bu gelişme, küçük işletmeciliğin giderek çözülmesine bağlı olduğu kadar koşulların zorlayıcı olmaması halinde daha iyi bir çalışma ve daha çeşitlenmiş bir yaşama olanağı bulma umuduyla kentin tercih edilmesinin sonucudur. İkincisi ise tarım kesiminde nüfus hareketlenmesi yönünde işleyen faktörlerin günümüzde etkinliğini veya hızını kaybetme eğiliminde olduğudur. Bunun nedeni, yapısal değişmelerin daha hızlı ve marjinal (sınırdaki) konumdaki nüfusun daha yoğun olduğu tarım kesiminin, 1960 - 1970 arasında bu nüfusu geniş ölçüde dışa göndermesi ve kentsel etkinlikler alanındaki değişmelerin 1960'lardan sonra hızlanmış olmasıdır. Kısacası, 1950 - 1960 döneminde göç sürecinde önemli bir payı bulunan kentsel uğraşlar, 1960 - 1970 arasında tarımsal ilişkilerin hızla çözülmesi karşısında önemini yitirmiş, ancak 1970'ten sonra yeniden ve daha da büyük bir ağırlıkla etkinlik kazanmıştır (Sencer, 1979:107).

3.4. Geliş Biçimi

Göçenlerin, yerleşim bölgelerine geliş biçimlerinin dağılımını gösteren Tablo 6 aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6: Aile Reislerinin Yerleşim Bölgelerine Geliş Biçimleri

Geliş Biçimi	Toplam		Yerleşim Bölgeleri							
			Yaralı		Avdan		Şeyhli		Bolu Merkez	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yalnız Geldim	46	18.05	1	3.92	-	-	26	30.25	18	20.22
Eşimle Geldim	38	14.90	8	15.68	-	-	11	12.79	19	21.34
Eşim ve Çocuklarımla Geldim	50	19.60	-	-	-	-	19	22.09	31	34.83
Anne ve Bahanla Geldim	98	38.43	41	80.40	29	100.00	16	18.60	12	13.48
Bütün Ailemlle Geldim	17	6.67	-	-	-	-	11	12.79	6	6.74
Başka	6	2.35	-	-	-	-	3	3.48	3	3.39
Toplam	255	100.00	51	100.00	29	100.00	86	100.00	89	100.00

Ki-Kare: 127,3934 SD: 15 %:0,05 Tablo Değeri: 25 127,39>25

İlk göçülen ve en eski yerleşimler olan Yaralı ve Avdan'a geliş biçimi , şu anda aile reisi konumunda bulunan kişilerin anne ve babaları ile birlikte olmuştur (% 80.75). 1970'lerde cereyan eden göçün yönünü oluşturan şehir yerleşimleri durumdaki Şeyhli'ye geliş büyük ölçüde ankete katılan aile reislerinin "yalnız" geldikleri biçiminde (% 30.25), Bolu - Merkez ilçeye ise "eşi ve çocuklarıyla birlikte" geliş biçiminde (% 34.83) olmuştur. Bolu Merkez ilçeye "aileyle birlikte göçüş", göç nedenlerinde belirtilen, çocukların eğitimlerini sürdürebilmeleri için onları yalnız başına yatılı okula göndermek yerine hep birlikte göçerek, bu amacı da gerçekleştirmek eğilimiyle tutarlılık göstermektedir. Göçe katılış biçimi, Yasa ve Sencer'in araştırma bulgularıyla da benzerlik göstermektedir (Sencer, 1979:366; Yasa, 1966:76).

3.5. Göçte Yer Seçimi

"Niçin başka yere değil de buraya geldiniz?" sorusuna verilen cevaplar ise Tablo 7'de ortaya konmaktadır.

Tabloda görüldüğü gibi bütün yerleşimler açısından yerleşim bölgesini tercih nedenini öncelikle daha önce göçmüş olan yakınların bulunması oluşturmaktadır (% 54.50). İkinci sırada iş alanlarının çokluğu (% 20.78), üçüncü sırada da tavsiye edilmiş olması (% 16.47), tercih sebeplerini oluşturmaktadır. Göçenlerin belli yerde yoğunlaşmalarını sağlayan en önemli faktör, Arı ve Tütengil'in "gedik sistemi" diye adlandırdıkları hemşehrilerini yanlarına aldırma, onlara iş imkanı hazırlama ve haberdar etme gibi yardımlaşmalarıdır (Arı ve Tütengil, 1968:54).

Tablo 7: Göçenlerin Buldukları Bölgeyi Seçme Nedenleri

Nicin Başka Yere Değil de Buraya Geldiniz	Toplam		Yerleşim Bölgeleri							
			Yaralı		Avdan		Şeyhli		Bolu Merkez	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İş Olanaklarının Çokluğu	53	20.78	-	-	-	-	20	22.72	33	32.67
Kent Olanaklarının Çokluğu	10	3.92	-	-	-	-	-	-	10	9.90
Daha Önce Göçen Yakınlarımız Burada Olduğu İçin	139	54.20	40	48.20	26	92.85	37	42.04	36	35.64
Eşim Buraya Göçmemizi İstedığı İçin	8	3.13	-	-	-	-	2	1.13	6	5.94
Tavsiye Üzerine	42	16.47	11	51.80	3	3.57	26	32.95	2	1.98
Başka	3	1.17	-	-	-	-	1	1.13	2	13.86

Ki-Kare: 87,47622 SD: 15 %:0,05 Tablo Değeri: 25 87,47>25

3.6. İş Bulma

Yerleşim bölgesine geldikten sonra iş bulmada kimlerin yardımcı olduğu sorusuna verilen cevaplar da yukarıdaki sonuçlarla tutarlılık göstermektedir (Tablo 8).

Tablo 8: Göçenlerin İş Bulmasında Yardımcı Olan Kişilerin Dağılımı

İş Bulmada Kimler Yardımcı Oldu	Sayı	%
Tanıdıklar	178	69.80
Akrabalar	68	26.66
Kurumlar	9	3.52

Bu sonuç bütün yerleşimler için geçerlidir. Göçmenler, göçtükleri yerleşim yerinde ilk güçlükleri çözümleme konusunda, geleneksel yardımlaşma biçimlerinin büyük rolü olduğunu ortaya koymuşlardır. Çalışma, barınma ve uyum güçlüklerinin giderilmesi konusunda, geçmişteki yerleşimin başlıca toplumsal ilişki çerçevesi olan akrabalık, yeni çevrede de etkinliğini sürdürmekte ve daha önce göç eden akrabalar arası dayanışma ilişkisi, yeni yerleşimde de esas yardım kaynağı özelliğini korumaktadır. Aynı topluluktan olmanın daha geniş kapsamlı bir anlatımı olan hemşehrilik de hesaba katıldığında kentte ortak bir kökene sahip olanların geliştirdiği bir dayanışma ilişkisinden yararlandığı ortaya çıkmaktadır. Üstelik bu yardım kaynaklarının yardımın konusuna göre önemli bir değişiklik göstermediği de farkedilmektedir (Sencer, 1979:277-279).

Araştırma kapsamında yer alan aile reislerine, geldikten sonra hemen iş bulabil-diniz mi diye sorulduğunda aile reislerinin % 45.45'i hemen, % 42.97'si ilk bir yıl içinde, % 11.58'i de bir yıldan sonra iş bulabildiklerini belirtmişlerdir. Belirtilen sü-reler, iş bulma konusunda ankete katılanların fazla zaman harcamadıklarını, dolayı-sıyla işsizlik nedeniyle yapılan göçün amacına uygun davranışlar gerçekleştirmede başarıya ulaştığını göstermektedir.

3.7. Memleketle İlişkiler

Kıbrıscık'tan göç etmiş olanların memleketle ilişkilerinin sürüp sürmediği iliş-kilerin sürdüğü durumlarda ne tür bir ilişki içinde buldukları durumu da araştırılmıştır. Tablo 9 bu durumu ortaya koymaktadır.

Tablo 9: Göçenlerin Geldikleri Bölge İle İlişkilerini Sürdürme Durumu

Memleketle İlişkileriniz Sürüyor mu?	Toplam		Yerleşim Bölgeleri							
			Yarah		Avdan		Şeyhli		Bolu Merkez	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hayır, İlişkim Yok	18	7.05	5	-	-	-	5	5.81	8	8.98
Haberleşmek Biçiminde	64	25.10	-	-	-	-	49	56.98	15	16.85
Yardım Etme Biçiminde	15	5.88	-	-	-	-	5	5.81	10	11.23
Yardım Almak Biçiminde	3	1.18	-	-	-	-	-	-	3	3.37
Gidip - Gelme Biçiminde	133	52.15	40	78.44	26	89.65	15	17.45	52	58.45
Yanıtız	21	8.25	6	11.76	3	10.35	12	13.65	-	-
Başka	4	0.39	-	-	-	-	-	-	1	1.12
Toplam	255	100.00	51	100.00	29	100.00	86	100.00	89	100.00

Tablodan da görüldüğü gibi memleketle ilişkiler büyük ölçüde gidip gelme bi-çiminde sürmektedir (% 52.15). İkinci sırada haberleşme biçimindeki ilişkilerin yo-ğunluk kazandığı görülmektedir (% 25.10). Yardımlaşma biçimindeki (gerek yar-dım etme, gerekse yardım alma) ilişkiler önemli bir oran oluşturmamaktadır (% 7.06). Buradan edinilen sonuç, memleketle ilişkiler daha çok duygusal düzeyde ce-reyan etmektedir. Tatillerde ve özellikle bayramlarda memlekette kalan anne - ba-baları, diğer aile büyüklerini ve akrabaları ziyaret biçiminde bir gidiş - geliş söz ko-nusu olmaktadır.

Yerleşilen bölgeler açısından konuya bakıldığında görülmektedir ki, memleketle tamamen ilişkilerini koparmış olanların oranı oldukça düşüktür (% 7.05). Gidip - gelme biçimindeki ilişkiler bütün yerleşim bölgeleri açısından yoğun olarak sürdürülürken sadece haberleşme biçimindeki ilişkiler en büyük oranda Şeyhli için geçerli olmaktadır (% 56.98). Diğerlerine benzemeyen bu durum iki nedenle açıklanabilir. Birincisi Şeyhli, diğer yerleşim bölgelerine göre nisbeten uzakta bulunmaktadır. İkincisi ve esas önemlisi ise Şeyhli, İstanbul merkezli bir şehir yaşıntısının söz konusu olduğu bir bölgedir. Dolayısıyla buraya göçmüş olanlar ortak şehir yaşıntısının kalıpları içinde hareket etme alışkanlığını da kazanmışlardır. Memleketle ilişkilerde büyük ölçüde duygusal öğelerin söz konusu olması da bu ilişkiyi özellikle telefon gibi teknolojik araçlarla sürdürdüklerini akla getirmektedir.

Gecekondu nüfusun kente geldikleri ilk yıllarda gelmiş oldukları yerleşim birimleri ile olan ilişkilerini sürdürdükleri, kentte kalış süresi uzadıkça sürdürülen bu ilişkilerin kopma eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Araştırma kapsamına giren hane reislerinin kırsal kesim ile sürdürdükleri ilişkilerin, hem sosyal hem de ekonomik çerçeve içinde ele alındıkları görülmüştür. Kente göç kararının verilmesinden, kente gecekondu yapımı ya da küçük girişim olarak adlandırılacak yatırımların planlanmasına kadar kentteki önemli kararların alınmasında yakın akrabaların görüşlerine başvurulmaktadır. Kente gelinen ilk yıllarda bu eğilimin önemli yer tutmasına karşın zaman süreci içinde kentleşme ile birlikte zayıfladığı ve giderek ortadan kalktığı belirlenmiştir. İlk yıllarda çocuklarının evlenme kararının alınmasında kırsal kesimde bulunan aile büyüklerine başvurulması zaman içinde önemini kaybetmekte, başvurular bir gönül alma biçimine dönüşmektedir (Tatlıdil, 1989:103). Göçmenler açısından memlekete özlem duyulup duyulmadığının bir başka göstergesi de geri dönme eğilimi olmaktadır.

Sencer'in araştırmasında yeni kentlilerin büyük bir çoğunluğu (% 72.9) göç ettikleri kentten (İstanbul), nereye ve hangi amaçla olursa olsun ayrılma eğiliminde olmadığını belirtmiştir. Bu durum bütün doyumsuzluk ve hoşnutsuzluklara karşın kentleşmenin kesin bir karara dayalı ve bağlayıcı bir olay olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrılma eğiliminde oldukları belirlenen kesim, aynı olanakların sağlanması halinde memleketine dönebileceklerini söylerken (% 66.0), kentten ayrılmayı düşünmediğini belirtmiştir (Sencer, 1979:534). Araştırma kapsamına giren aile reislerine "aynı düzeyde yaşama olanağı bulsanız memleketinize geri döner misiniz?" diye sorulduğunda verilen cevaplar büyük bir oranda "evet" olmuştur (% 72.54) (Tablo 10)

Tablo 10: Göçenlerin Geldikleri Yere Dönme Eğilimi

Memlekete Dönme İsteği	Toplam		Yerleşim Bölgeleri							
			Yaralı		Avdan		Şeyhli		Bolu-Merkez	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evvet	185	72.57	49	96.08	29	100	41	47.67	66	74.15
Hayır	70	27.46	2	3.92	-	-	45	52.32	23	25.86
Toplam	255	100.00	51	100.00	29	100.00	86	100.00	89	100.00

Araştırmaya konu olan Yaralı ve Avdan köy yerleşimleridir. Bu nedenle geçmişte yaşanan yer ile benzerlik taşımakta, yersel özellikler ve yaşantı kalıpları fazla farklılaşmamaktadır. Dolayısıyla aynı düzeyde yaşama olanağının bulunması halinde geriye dönüş eğilimi de büyük ölçüde duygusallığın ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır. Yalnızca Şeyhli’de oturanların yarıdan fazlası (% 52.32) geri dönmeyi düşünmediklerini belirtmişlerdir.

Tablo 11’de de görüldüğü gibi geri dönme eğilimi, yaşantıdan memnuniyetle bağlantılı bulunmaktadır.

Tablo 11: Geri Dönme Eğiliminin Yaşantıdan Memnuniyete Göre Dağılımı

Aynı Düzeyde Yaşama Olanağı Balsa Memleketine Geri Döner mi	Genel Olarak Yaşamını Nasıl Değerlendiriyor				
	Çok İyi	İyi	Orta	Kötü	Çok Kötü
Evvet	13	74	85	6	1
Hayır	1	42	25	-	-

Göç ve kentleşme ilişkisini ele alan araştırma bulguları kentin, göç edenleri bağlayıcı etkisinin daha büyük olduğunu vurgulamaktadır. Şeyhli’de oturanlar da kentlileşme süreci içinde böyle bir değişimi yaşamaktadırlar. Bolu - Merkez ilçe ise şehir yaşantısının içinde olmakla birlikte, İstanbul gibi büyük bir metropolle iç içe olan Şeyhli’ye göre çok daha küçük bir yerleşim durumundadır. Üstelik Kıbrıscık ile yakın mesafede yer alması, sık sık gidip - gelmeyi de kolaylaştırmakta, bu da hem duygusal bağların korunmasında hem de eski yaşantının canlı kalmasında etkili olmaktadır.

4. SONUÇ

Kıbrısık'tan ilk göçler 1950'lerde Haymana Ovası'nda toprak dağıtımının gerçekleşmesiyle başlamıştır. Polatlı bölgesine yapılan göçler öncelikle çobanlık yapmak amacıyla taşırken, göçenler daha sonra toprak sahibi olup faaliyetlerini tarımda yoğunlaştırmışlardır. Bu bölgede araştırmaya konu olan Yaralı ve Avdan köyleri, bu yapılanmada olan yerleşimlerdir. Tarımsal amaçlı göçlere 1960'lardan sonra rastlanmamaktadır. İkinci bir göç hareketi daha fazla bir nüfusla 1970-1980 arası dönemde gerçekleşmiş, bu kez göçün yönünü kent merkezleri oluşturmuştur. İstanbul'da Pendik Sanayi Bölgesi, sanayinin ihtiyaç duyduğu iş gücünü karşılamak üzere göçe konu olan bir nüfus hareketini doğurmuştur. Aynı yıllarda Bolu Merkez İlçe, kent imkanlarından yararlanma genel amacı içinde başka bir göç hareketine konu olmuştur. Yurt içi göçlerde sık rastlanan, daha önce göçmüş hısım-akraba, dost ve yakınların olması, göçülen-yerleşilen yer konusunda önemli bir etken oluşturmaktadır. Bu nedenle Kıbrısık, göç hareketleriyle karakteristik olduğu kadar Kıbrısık'tan göçenlerin yerleştikleri bölgeler açısından da karakteristik özellik taşımaktadır. Zira göç bölgelerinden Yaralı Köyü ile Bolu Merkez İlçe'de Sağlık Mahallesi, Kıbrısık'tan göçenlerin oluşturmuş oldukları yerleşim yerleri niteliğini taşımaktadır. Göç nedenleri arasında ise ilk sırayı topraksızlık, ikinci sırayı yeterli iş imkanlarının olmaması almaktadır. Köy yerleşimleri olan Yaralı ve Avdan'da geçim kaynağını tarımsal faaliyetler oluşturmakta, şehir yerleşimleri olan Şeyhli ve Bolu Merkez İlçe'de çoğunluk hizmet kesimi içinde yer almaktadır.

Kıbrısık'tan göçü konu alan bu araştırmanın sonuçları, Türkiye'de göç olgusuna ilişkin bulguların ve göç tarihinin bölgesel bazda bir küçük örneğini oluşturmaktadır. Öte yandan göç hareketleri içinde köyden şehire ya da kırdan kente göç, kimi zaman atlamalı örnekleri içerse bile en yaygın göç biçimlerini ortaya koyarken çalışmaya konu olan iki köy yerleşimi, köyden köye göçün az rastlanan örnekleri arasında yer almakta, bu özellik de Kıbrısık'tan göçün başka bir karakteristik yanını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ARI, Oğuz – Tütengil, Orhan Cavit, (1968), "İstanbul'a Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 25, Sayı 4, s. 54.
- Cato Institute and National Immigration Forum (1996). *Immigration: The Demographic and Economic Facts*.
- DEMİR, Gülsen (1997), "Göç Nedenleri ve Göçenlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrısık Örneği", *Toplum ve Göç*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, s. 85-94.

DİE Nüfus İstatikleri, 1980, 1985, 1990.

Genel Nüfus Sayımı (1989), **Daimi İkametgaha Göre İç Göçler**, Ankara: DİE Yayınları No: 1381.

KONGAR, Emre (1986), **Türkiye Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

SENCER, Yakut (1979), **Türkiye’de Kentleşme**, Ankara.

TATLIDİL, Ercan (1989), **Kentleşme ve Gecekondu**, İzmir: Ege Üniversitesi Ed. Fak. Yayınları, s. 47.

TEKELİ, İlhan – Erder, Leila (1978), **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler**, Ankara: H. Ü. Yayınları, s. 26.

TÜTENGİL, Cavit O. (1961) **Köyden Kente Göçün Sebepleri ve Neticeler**, İstanbul: İ.Ü. Yayınları No: 967.

TÜTENGİL, Cavit Orhan (1969-1970), “Ekim 1969 – Eylül 1970, Köy Kalkınması Bakımından Köylerimizdeki İşgücünün Değerlendirilmesi”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası** No: 1-4, s. 111.

YASA, İbrahim (1966), **Ankara’da Gecekondu Aileleri**, Ankara.

ABSTRACT

This paper seeks to discuss the police as a social phenomenon. The plan is to begin with a brief and basic explanation of the relationships between the police and the social sciences, particularly sociology. Secondly, attention will be given to what the existence of the police as a policing system contributes within society, i.e., the emergence of the police and policing in both primitive and modern societies. Finally, the relationships between the state, citizens and police, together with policing will be discussed. The questions of 'are the police necessary?' and 'can the police be replaced by any alternative?' will also be posed. Briefly, in this section the police, the state and the citizen triangle will be the focus of discussion.

Key Words: Police, Primitive Policing, Modern Policing, Sociology, Citizen, State.

ÖZ

Bu makalenin amacı, 'polis'i bir sosyal olgu olarak tartışmaktır. Öncelikle polis ve sosyal bilimler, özellikle de polis ve sosyoloji ilişkisi irdelenmiştir. İkinci olarak, polis mesteliğinin ilkel ve modern toplumlarda ortaya çıkışı, örgütlenişi, işlev ve uygulamaları açıklanmıştır. Son olarak da, devlet, vatandaş ve polis arasındaki ilişkiler analiz edilerek tartışılmıştır. Bu bölümde, ayrıca, 'polis gerekli midir? ile 'polisin kurum olarak bir alternatifi var mıdır; diğer bir deyişle, polis başka bir kurum tarafından ikame edilebilir mi?' soruları da yanıtlanmaya çalışılmıştır. Kısacası, bu bölümde devlet, vatandaş ve polis üçgeni tartışmanın odak noktasını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Polis, Ilkel Toplumlarda Polislik, Modern Toplumlarda Polislik, Sosyoloji, Vatandaş, Devlet.

I. THE POLICE AS A SOCIAL PHENOMENON

1. The Police and Sociology

Social sciences such as sociology, psychology, politics, economics, anthropology, and history contribute to developing a deeper understanding of the structure, function and social environment of policing¹. The study of legal institu-

* Assoc. Prof., Department of Public Administration, Hacettepe University, 06532 Beytepe, Ankara/Turkey.

** A Turkish version of the first part of this paper is published in the 'Polis Bilimleri Dergisi / Turkish Journal of Police Studies', Vol: 1, No:4, July 1999.

tions, criminology, penology, social and public administration contribute to an understanding of deviance, crime and control. These developments led to new studies which concentrated on comparative police studies, police principles, ethics, discretion, autonomy, accountability, impartiality, police management and administration, education, training, socialisation, “the historical development, occupational culture, organizational framework, routine operations and constitutional status of the police” (Reiner, 1987:1). However, the relationship between the police and social scientists, particularly the sociologists, has been an uneasy one. As Pope and Weiner (1981:87) stated, police officers, with varying degrees of amusement and impatience, dismiss the social sciences as unrealistic, unhelpful, and contradictory. Social scientists complain that the police do not welcome them, understand their approach, or appreciate their ideas. Police and sociologists tend to view each other in a negative manner. Various writers such as Pope and Weiner (1981), Greenhill (1981) and Reiner (1985) have suggested explanations for these attitudes. The prime reason given is that sociologists have failed to communicate their findings effectively to the police force and thereby to demonstrate their practical value for police work. This may lead the police to see the sociologist’s work as irrelevant. In addition sociologists fail to recognise the contribution that police officers may make in criticising and informing their research, by labelling police officers as incapable of conceptualising sociologically about their work.

How can this impasse be resolved? Greenhill (1981:91-107) suggests that sociologists must demonstrate “the potential improvements to be obtained by the organisation, the increased information and knowledge to be acquired”. For example, sociological inquiry might lead to improved public understanding of and confidence in the police, based upon independent and objective studies. Modern sociology has its special contribution to make to the understanding of police and policing for two reasons. The first is that the sociologists, who have concentrated their studies on different societies with the police force, have been in a position to comprehend such societies each in their entirety and so to deal with the police as an integrated system. This has made possible the development of comprehensive theories of policing dynamics embracing law enforcement phenomena as one aspect of the socio-political structure. The second arises from the fact that sociology is also a comparative science. It draws its data from all orders of society - primitive and modern or pre-industrial, industrial and post-

industrial - and from all portions of the globe. It provides the data to check hypotheses as to the nature of human behaviour and society by finding variables somewhere in the sociological research of a related society. It thus makes it possible to move much closer to both an empirical and theoretical study of police and policing. Sociologists can also examine police problems from different perspectives and with different tools. They can bring a greater precision to bear on the measurement regarding those factors that are of concern to the police. As a result, they can correct distortions and improve the public picture of policing (Pope and Weiner, 1981:87).

From the other viewpoint as well, the police themselves can learn about alternative ideas and techniques. They will also be able to improve the quality of their services, to rectify their policies, strategies and work styles, and to strengthen their relationships with the people they officially serve. Police science and the sociology of the police, therefore, need academic knowledge, which is very important for understanding people's needs, beliefs, values, and attitudes. It should use the scientific method and sociological approach to determine the main principles of human behaviour, although the application of these principles to the understanding of human behaviour mostly depends upon our interpretation and judgement. For example, the police can learn from Banton (1964) that they can only have a marginal influence upon social control, which is a function of many other agencies and attributes of the social structure. From Cain (1973) they may begin to appreciate the variations in styles of policing which are found in different social environments and to understand the sometimes conflicting pressures which impinge upon the constable's role. From Reiner (1978; 1985) they may begin to develop an insight into the critical position of the police in the class structure and the relationships between the police and politics, and from Mawby (1979) the extraordinary extent to which the police depend upon all sections of the public for both information and results (Greenhill, 1981:97). From Balch (1972), Butler and Cochrane (1977), Adlam (1981), Colman and Gorman (1982) and Reiner (1991) they can learn the main personality characteristics of the police officers and police elites; from Wilson (1981) political awareness in policing; from Mawby (1990) the practice and application of different policing systems in different countries and from Fielding (1988; 1991) a detailed picture of the training of police recruits and the role of the police in social conflict, etc.

The gap, in fact, between social scientists, with sociologists in particular, and the police develops from a mutual misunderstanding and lack of knowledge about each other's aims and methods.

2. The Emergence of the Police

2.1. Early Formation of the Police and Policing

The first question that may be asked is 'have all societies, both primitive and modern, some form of policing?' If studies of Schwartz and Miller (1964), the study of Diamond (1971), and Hoebel's study (1976) are taken into account, the answer, without discussion, shall be a definitive 'No'. Schwartz and Miller (1964) have undertaken research into three characteristics, these being counsel, mediation, and the police, of fifty-one primitive societies. They realised and defined the 'police' as a "specialised armed force used partially or wholly for norm enforcement". According to their findings, only twenty societies in the sample had police, that is a specialised armed force, available for enforcement of societal norms. Eighteen had only mediation, and some also had both mediator and police. The others had no form of policing. They determined some of the characteristics of primitive societies that had developed a police force. "Eighteen of the twenty in our sample are economically advanced enough to use money. They also have a substantial degree of specialisation" (1964:166). In other words, in many of these primitive societies property is more significant than in others and some mechanisms are required for dealing with disputes over ownership, inheritance, etc.

Hoebel (1976), studied law and anthropology and agreed that the procedure was first to develop a set of ideas and methods for the study of law in a primitive society. Having done this, Hoebel then analyzed seven primitive cultures with reference to their underlying jurial postulates and the ways in which these were translated into legal forms and action. He stated that "every human society has some sort of territorial structure. The members of the group are usually closely related and they live separately from other groups; they move about in their own recognized territory and a sense of cohesion rests equally on kinship and territorial bonds. ... almost all peoples conceive of some acts which are believed to endanger the group as a whole and are treated as offences against society per se" (Hoebel, 1976:295). According to him 'the law of things begins

to rival the law of persons” (1976:316). Special threats to the economic security of the tribe may come under a tribal criminal jurisdiction but “the development of criminal law remains weak” (1976:311). The conflicts between tribes or kinship groups were handled through official mediators, the **monkalun**. A monkalun is, literally, an advisor, or functionally, a mediator. He is always the key figure in the adjustment of any problematic matter which may crop up. Hoebel accepts the existence of the monkalun as the first step in the development of juridical institutions (1976:114). However he does not mention evidence of any police system in these primitive societies.

Diamond (1971) also studied primitive law. He stated that “among communities whose social structure is of the simplest there are no intermediate social, economic or political organs” (1971:178). However, when we turn to government and administration, according to his explanation, we find again variations from tribe to tribe, but with a degree of development from the Food Gatherers and from the simpler to the complex economies. For example, he stated that “in the less organized social structures, among the Eskimo, there is no government: there are no chiefs though there is in most settlements an especially prominent person whom the rest tacitly and almost unconsciously acknowledge as the first among equals. Among the Western Shoshoni, where the extended family is the only politico-economic unit, there is the influence of the head or elder of the family but little mention of chiefs” (1971:184). In regard to disputes and disorder arising from alleged wrongs, the chief’s function and efforts were to preserve or restore peace. He may offer advice or moral persuasion but not judgement (1971:185). Power to administer punishment rather than persuasion varied from tribe to tribe, but everywhere it existed to enforce conformity rather than revenge (1971:186). The chiefs made the minor political decisions and discussed the major questions before bringing them to in front of the general assembly of freemen of the tribe for their approval or rejection. Priests maintained order in the assemblies and imposed capital sentences. The other forces supporting order must also be recognized: the power of the father as owner of the family property over wives and sons; after his death the influence of the eldest son over his brothers; the bonds with members of age-sets, agnatic kin, affines and maternal relatives; the personal relationships between individuals and groups with common interests, economic, social and ritual; the personal influence of a minority of rich men, successful warriors and sages, all of which cut across other group-

ings; the desire for public approval, the fear of violent reprisals by offended groups and individuals making for social control (1971:242-243). Diamond also does not mention any form of police systems in primitive societies that he had studied.

Mawby discusses both Schwartz-Miller's and Hoebel's studies, accepts their explanations and states that many primitive societies had minimal levels of organisation, with no form of money, little property and no specialisation. Many other societies had some degree of administrative structure, but still had no police (1990:16).

It is, in fact, very difficult to accept such a view of the police or policing in primitive societies, namely the idea that all primitive societies had no form of police. As is known, the police are accepted, in general, as a governmental agency that enforces law, protects individuals and their properties. If so, it is possible to say that all primitive societies, either more or less organized in the true sense, had a sort of policing, although not all primitive societies had an official-governmental form of administration. This sort of policing may not be as formal as we have today, but it might be accepted as informal. Since human beings had to live either in a group or in a community, there had to be interaction and communication with other members of the group or the community. For example, Mawby states that homicide only became a group responsibility where the offender was guilty of repeated killings and was thus seen as a threat to the group. In such situations the group might agree on united action, either exile or lynching. There was, however, no individual or group specifically designated with any responsibility for controlling even this extreme example of deviance (1990:16). This may be true. There might be no specifically designated individual or group with responsibility for controlling deviant behaviour. But it should be accepted that if there is, at least, a united action for exiling or lynching a person who threatens the group, there should also be some kinds of behaviour that are acceptable and unacceptable, namely behaviours which threaten and do not threaten the group. Additionally, Hoebel (1976) mentioned the official mediators who handled the conflict between groups and were responsible for determining damages, and he accepted norms and taboos in these primitive groups or societies that had no form of policing. These two simple examples, in fact, mean that the primitive groups or societies had both informal policing and judgement-punishment duties and services, although there were no specifically organized institutions for them.

Besides this, Schwartz and Miller (1964), Hoebel (1976), Diamond (1971) and Mawby (1990) also accept that many primitive societies had some degree of administrative structure, or some form of mediation. If there is an administrative structure, there are also inevitably norms and rules. Also, the existence of mediators means there were different forms of conflicts. If the group or community had no such authority, the individual solved his/her problem him(her)self – this, Diamond (1971:195) called a “private offence”. That is, “there was hardly anywhere a trial” (1971:192). If the case is considered in the context of modern society, it cannot be accepted or labelled as a policing system, but in a primitive society context, it is obviously the first step towards a kind of policing system. This might later lead to the policing by soldiers in more organized socio-political structures. Mawby (1990:17) also mentioned the soldiers’ societies that were deployed when societal conflict reached an unacceptable level and the need for some regulatory force was recognized. Hoebel (1976:155) explained the development of this procedure in a very clear manner as well. Policing by the military was more evident in the Roman Empire (Stead, 1985). It was used especially to maintain law and order, particularly in the provinces (Mawby, 1990:18).

The existence of an organised police system was not important or appropriate, because there were mostly norms and taboos which determined the daily social, political and economic life. These were replaced by law in modern societies. All explanations provide that there was a norm and taboo enforcement system which was carried out by either chiefs, priests, monkalun, teachers, soldiers, the kinship group, tribe, the elderly male of the family, the father or the eldest son of the family-namely by either the community or by the individual him(her)self. If the norm or taboo enforcement was at a community level, the practice should be labelled as ‘informal primitive community policing’. If it was at an individual level, the practice should be labelled as ‘informal individualistic policing’. Consequently the different policing practices, either at the community (group) level or at the individualistic level, can be identified in primitive societies, though these do not have the characteristics that the modern policing system has. These early forms of policing emerged as social structures and became more complex with the invention of writing, some form of money, property divisions, and other specialist roles, particularly where full time government officials were established based on non-kinship criteria. Equally clearly, though, these police systems themselves changed as societies became more complex (Mawby, 1990:19). The

elements of the police system emerged in a sequence, such that each constituted a necessary condition for the next. Lundman (1980:15-17) conceptualizes this period - transition from informal policing to modern-formal policing - as 'transitional policing'. According to him, 'transitional policing' was characteristic of the systems which emerged in response to the breakdown of informal police networks. These systems of policing anticipated modern police departments in office and procedure, but they lacked continuity and they were not accountable to a central governmental authority. For example, this applied to the policing system in New York City between 1697 and 1783 (see for detail Richardson, 1970:3-22), and the policing characteristic of eighteenth century London.

2.2. The Modern Police

The changes in social, political and economic structures that took place over thousands of years in primitive societies or pre-history took only a century or two in Western Europe in the eighteenth or nineteenth centuries and take only decades in societies today. However it is very difficult to say that changes in each step occurred from the same step on the scale. There are almost no human activities or socio-political arrangements that do not now stand under some form of governmental regulations. Moreover life now is economically, socially and politically more controlled than in earlier times.

The existence of modern policing and the nature of modern police authority may perhaps be tested by the answers to three questions: Is there an office or post in which the police are charged with policing? Has anyone a lawful and an official right to give an order that must be obeyed? Has anyone an official right to make an arrest and a detention to maintain or restore social order? When modern societies are considered, the answers to these three questions will be 'Yes'. In fact, the creation of the modern police is closely related to the extent to which that the law is to be found in societies. Although common law worked for centuries without an identifiable police force, the emergence of modern police became a necessity parallel to the increase of population and complication of social, economic and political life.

The modern police, as a regular and recognized part of the modern state, is a comparatively recent innovation. In 1763, the police were defined by Adam Smith as "the second general division of jurisprudence" (cited in Reiner,

1988:141). However, in the Western World, during the early part of the nineteenth century, a number of conditions developed that caused people to consider restructuring the law enforcement systems, though the roots of the police today came from the pre-historic period. For example, from the rule of C. Octavius in 27 B.C. the police emerged as a distinct and a separate arm of government in the Roman Empire. By the third century, Rome had a well-established police force with **vigiles**, based in police stations, regularly patrolling the streets (Mawby, 1990:18).

Lundman (1980:17) gives four distinctive characteristics for modern policing: persons generally recognized as having full-time police responsibilities, continuity in office, continuity in procedure, and accountability to a central governmental authority. According to Bayley (1985), modern policing incorporates three main characteristics; these being public, specialized and professional. Mawby (1990:19-20) considers Bayley's model in the context of the three key features of policing: legitimacy, structure and function. He means by the police an agency which can be distinguished in terms of its legitimacy, its structure, and its function. If careful attention is paid to these three conceptualizations, it can easily be seen that the meanings of the concepts more or less overlap each other, although their conceptualizations are different. Legitimacy, according to Mawby (1990:3), implies that the police are granted some degree of monopoly within society - that is, it has a public characteristic - by those with the power to so authorize. They be an elite within the society, an occupying power, or the community as a whole. The concept of structure implies that the police are an organised force, with some degree of **specialization** and with a code of practice within which, for example, legitimate use of force is specified. Although there might be considerable differences in terms of crime definitions, the balance between law and order, prevention and detection, and other duties which are service related, administrative or concerned with political control, are assigned to the police force. The term 'function' implies that the role of the police is concentrated on the maintenance of law and order and the prevention and detection of offences.

The modern police, as we know it today, is a product of English society in the second quarter of the nineteenth century (Bittner, 1980:15). The location of origin reflects the fact that England was, at that time, further advanced along the path of development as an urban - industrial society than other states. "The British model was adopted everywhere else, albeit with modifications required

by different traditions and different forms of political organisation” (Mawby, 1990; 1991). However, there are considerable differences in the ways in which modern police systems have been constructed in different societies.

Although it is always hazardous to formulate estimates of historical necessities, it would seem to be exceedingly unlikely that the idea of the modern police could have arisen in many of the social, economic and political contexts that are described below.

Before the organizational formation of the modern police force, the police served as nightwatchmen. With rapid social change new pressures and demands were generated for the police. In view of the changes in social, economic and political life, other duties were added, including lighting gas lamps, finding lost children, catching burglars and so on (Richardson, 1989:433-439). Over time many of these functions were transferred to other agencies, such as the municipality and other local organisations. For example, “before the nineteenth century no police existed in Britain” (Bowles, 1966:15). That is to say, no full-time, trained and paid enforcers of internal law and order. Police functions were fulfilled by other elements of the state, especially the military and various local volunteer forces (1966:15). By the 1820s, however, the challenge to the authority of the state and the property interests it protected, particularly from the rapidly growing working class of the industrial towns, was becoming unmanageable (1966:15). As a result, the modern police came into existence.

2.3. Approaches to the Creation of Modern Police

Historical research on the police has increased in quantity and quality in the past few decades. According to these studies it is, in general, possible to put in order a few different approaches to the creation of the modern police, although categorising theories on a world-wide basis is difficult, because the creation of police systems is very complex. In other words, there are currently four standard conceptual frameworks for examining the history of the police or to answer the questions: Why were earlier police systems inadequate? What problems were the new police designed to confront? and What determined the characteristics of the new police?

One explanation for the rise of the modern police, especially the urban police, is that crime rose to such unprecedented levels that the constable-watch

system collapsed and was incapable of adjusting to the pressures of industrialization and urbanization (Conley, 1989:439-446). Urbanism brought with it a need for explicitly formal regulation, because the lives of the people living in cities are replete with opportunities for infringing upon one another and virtually devoid of incentives to avoid it. The former is due to the sheer congestion of very large numbers of people, the latter to the social distance between them (Bittner, 1980:122). Towns were becoming larger and population density was increasing. "Many people felt that crime and disorder were rising to dangerous levels" (Weiner, 1981:70). In the face of these conditions the ineffectiveness of a part-time nightwatch became increasingly obvious. "A number of cities, therefore, also instituted a day-watch: Philadelphia in 1833, Boston in 1838, and New York in 1844" (1981:70). The Metropolitan Police of London served as a policing model which was adopted by larger cities (Monkkonen, 1981:55). This new model of policing spread from larger to smaller cities, although they did not have the same problems that the larger cities had.

A second explanation argues that the riots of the early nineteenth century created such fears among the populace that alternative means of riot suppression were sought (Conley, 1989:441). These conflicts caused the creation of many state police forces (Weiner, 1981:70). For example, the first state police, the Texas Rangers, had been formed in 1835 in the USA, to patrol the Mexican border. In 1905, Pennsylvania established a state police to deal with striking coal and iron workers (1981:72). After World War I, the state police were widely adopted, primarily to quell strikes, to handle increasing automobile traffic, and to bring a semi-balance of law enforcement to rural areas, where the previous policing system had become inadequate (1981:72).

The third explanation is that "the elites feared the rising number of and threat from the poor immigrants" (Conley, 1989:441). This fear came mostly from the possible destruction of their social values and fear for their property. In addition, the threat of losing control of the urban social order was another reason for fear which elites had at that time (1989:441). In other words, the argument is that the elites established the police to control the potentially dangerous classes. In this context, it is possible to give two different interpretations: The first one claims that the police served "a social-control function", while the second claims "a class-control function" (Harring, 1983), which is a Marxian approach.

The fourth, final, and most probably the newest explanation argues that “the police represented just one of many urban government agencies created to provide services to meet the changing demands of city governments ...” (Conley, 1989:441). In other words, city governments began to absorb many services such as health, fire, sewage, criminals, and so on. That is, parallel with the increase of population, the size of bureaucratisation of organisation also increased. This was coupled with the increasing and accelerating pace of technological, social, political and economic changes in the environment in which the police operate (Plumridge, 1981:175). In order to fulfil these duties, they established bureaucratic organizations. As a result, the urban uniformed police emerged as one of the governmental agencies.

In addition to these approaches, according to Bittner (1980:15) the most remarkable fact about the timing of the foundation of the modern police is that it is sequentially the last of the basic building blocks in the structure of modern executive government. The absolute monarchies of the seventeenth and eighteenth century had ample reasons for creating the kind of institution that would furnish them with means for the continuous and detailed surveillance of citizens. Yet they did not develop such means, but relied on inherited methods of crime control and met such peacekeeping problems as they confronted by contingently mobilized means (1980:15).

Although public concern for order, riots and crime played an important role in shaping the new police, these issues did not dominate the debate about the establishment of the police. In other words, in terms of the problems which gave rise to the emergence of the modern police, it is clear that arguments advocated at the time, that crime was out of control or that public disorder had reached new heights, were grossly exaggerated. At best we might accept that circumstances were considered unacceptable by the emerging urban elites. In some instances, rising crime or street violence was identified as the problem, and street protests by political activists have been specified; rather, the growth of cities has been associated with the threat posed by a more heterogeneous population - with more immigrants, emigrants etc. These issues may have served as a precipitating event in most cases, but they are not preconditions to the establishment of the modern-uniformed police alone. For example, “most cities did not experience these social problems, yet they also created uniformed police organizations during the

late nineteenth century” (Conley, 1989:441). Consequently, it can be said that there is no historical evidence to support any theory that assigns sole agency to urbanization in the creation of a uniformed police force. There is, briefly, no single reason for the creation of the modern police. Conversely, all the reasons that have already been mentioned have a contribution or a role to play in the emergence and development of the police today. The modern policing systems existed in many different societies and in many different time periods. Many countries were influenced by one another. For example, the U.S.A. adopted community-based policing practices from Britain, the Netherlands, France and other European countries (Mawby, 1990:10). However, it should be realized that elements of one policing system cannot necessarily be transferred, because the practices of one society may or may not be applicable in other societies. However, the essential feature of the new, modern policing systems are that they are public (legal), professionally organised, and specialised.

If a comparison is made between primitive and modern policing in terms of their legitimacies, structures and functions, the explanation below can be given (Mawby, 1990:20): The role of a non-state police was more common in terms of primitive policing. Any formation that can be called the police was mostly community based. There was no restricted legitimacy. The structures of the policing systems were less formal and prescribed. They might functionally be characterized by a lack of specialisation. Policing could be accepted as only one aspect of an individual’s occupational responsibilities.

Within the modern police, legitimacy is accorded a public characteristic. Although local, private, voluntary or informal policing forms may exist, the police force has a national mandate. It is structurally located in an organization whose mandate is clearly prescribed and which is bound by legal rules. They are structured to a large extent, though the form of structure varies considerably. Police organizations have centralization, specialization, rank-structure and authority, expressed through laws or codes defining what is an acceptable level of force. Functionally, modern policing is characterised by both external and internal specialisation. Specialization is a main feature of modern police systems, although the basis for specialisation varies considerably. Police officers are legally expected to work in law enforcement to the virtual exclusion of other jobs, and internally less emphasis is placed on non-crime administrative respon-

sibilities and more specialization on specific aspects of crime (Mawby, 1990:20). However, in practice, the police make service demands more than crime control demands (Punch, 1979:103-117; Bittner, 1980:14; Crisp, 1990:16).

The problems the modern police were designed to confront can generally be classified as follows²:

- 1- Problems related to work life: Industrial disputes, strikes, demonstrations and counter-demonstrations, and the like.
- 2- Socio-political order related problems: Terrorism, anarchism, crimes - arson, bombing, kidnapping, etc. -, demonstrations and protests against the political system, the state and the maintenance of the social peace, etc.
- 3- Economic structure and property related problems: Tax crimes, smuggling, gambling, theft, burglary, robbery, etc.
- 4- Problems arising from individuals: Murder, kidnapping, stabbing, mugging, assault or attack, rape, sexual harassment, child abuse, discrimination, suppression of vice, and such.
- 5- Problems arising during social gatherings and which are entertainment related: Sport matches and activities, discord or fights breaking out in discotheques, at celebrations, and such.
- 6- Arrest, detention and prosecution duties: To make a search or inquiry, to arrest law violators, to collect evidence, to take criminals to court, etc.
- 7- Prevention duties: Prevention for possible crimes, disorder and delinquency, etc.
- 8- Other duties: These are mostly service oriented duties. For example, controlling and directing traffic, provision of public services, crowd control, supervision of licensed establishments, arbitrating fights and mediation, emergency health aids, ceremonial functions, taking care of lost children, evicting a drunken person from a bar, etc.

In sum, the role of the modern police is to address a very wide range of human problems.

II. THE POLICE, THE STATE AND THE CITIZEN: A DISCUSSION

In terms of modern policing today, it is possible to find private, voluntary or informal policing in parallel to the legitimated public police force in some societies. Security firms, with uniformed officers, perform a policing duty in both public and private places. In this section, however, they will be excluded because of their not having a universal character, as they are either subordinate to the public police or have restricted legitimacy. They are normally under the control of the public police force, which has a national rather than a local mandate. Therefore the public police will only be assessed in terms of the state, citizen and police relationships; police or the policing idea; its characteristics, structure and function; and its challenge.

If an assessment or a discussion is made about the police, it is inevitably necessary to take the arguments from the three different dimensions into account: State, Citizen and Police. In other words, the nature of police work clearly needs to concentrate on the relationships between the state and individuals as citizens, and the role and place of the police in these relationships. This is because current policing philosophy identifies the public as customer, and public opinion is increasingly likely to influence the choice of policing strategies (Mirrless-Black, 1991:21-25). In other words, up to twenty years ago, most people, including most academicians and politicians, were content to leave policing to the police. More recently, however, developments and changes in socio-political and economic life have led widely divergent groups to ask questions about the purposes of policing and about the effectiveness of the police in achieving these purposes, whatever these may be (Morgan and Smith, 1989:1).

In this section, greatest attention is paid to the Western model - the capitalist formation of the state. In general, a composite definition of the state includes three elements (Hall and Ikenbery, 1989:1-2; Barbalet, 1988:109). First, the state is accepted as a set of institutions, or it can be described as a network of power relations between the distinct organizations involved in the promulgation, interpretation, application and enforcement of law. These institutions or organizations are manned by the state's own personnel. Second, these institutions are at the centre of geographically bounded territory, usually referred to as a society. Crucially, the state looks inwards to its national society and outwards to other societies in which it must make its way. Third, the state monopolises rule mak-

ing within its territory. In creating and enforcing the rules or laws to which all social entities are subject, it constitutes the principal expression of political power in national societies. This tends towards the creation of a common political culture shared by all citizens.

A stronger state presence is required for security reasons to establish order. The search for security by a state means that it will seek to play balance-of-power politics. "The power of a state is very closely related to its wealth, and state strategies often seek to maximize wealth to gain power" (Hall and Ikenberry, 1989:11). Security, which is generally regarded as the first responsibility of the state, has a dual aspect (Beetham, 1984:214). Internally, the state claims to protect people under its authority from violence at the hands of each other, though they also need a guarantee of protection against the violence of the state. Externally, the state claims to defend them against the threat from other states. Of these two, the state obviously has more control over the internal than the external aspects. Each state has an authority which means "the ability to declare, and to enforce the 'law of the land'" (Bauman, 1990:162). The people under the authority are forced to obey, whether they like to or not. In fact the state claims the sole right to apply coercive force: to deprive the law-breaker of freedom through imprisonment. The other side of the state monopoly of physical coercion is that any use of force which has not been authorized by the state, or committed by anyone other than its authorized agents, is condemned as an act of violence and hence invites prosecution and punishment. The laws announced and guarded by the state determine the rights and duties - responsibilities - of the state citizens.

The combination of rights and duties, which are determined and legitimized by the power, namely the state, make the individual a citizen of the state or of society. Citizenship is as old as settled human community, and it can be described as participation or membership in a community or a society. "Different types of political community give rise to different forms of citizenship" (Barbalet, 1988:2). In its own terms, the practice of citizenship contributes to the 'common good'. But the structures in which citizens participate in their collective affairs have wider implications for the organization of society as a whole. The practice of citizenship concerns the consequences of advances in citizenship rights (1988:1), especially for the relationships of citizens and for the social and economic institutions in which they live and work.

The relationships between the state and its citizens, as Bauman stated (1990:167), look like the relationships between a doctor and its patient. Even if the patient is allowed to choose his/her doctor, s/he is expected to listen and obey. The doctor tells the patient what to do, and s/he generally expects approval, not discussion. The doctor explains that s/he does it for the patient's own good. Similarly, the state justifies its own call for the uncontested implementation of its instructions. The state puts forward that it is there to guide citizens towards a peaceful social order and protect them against insecure conditions (1990:167). However, there is a converse relationship between the state and its citizens. For example, the citizens can complain to the authorities and seek their assistance if their bodies or properties have been assaulted on the one hand; on the other hand, they often resent the obtrusive interference of the state into their private lives and upon their rights. They may feel that the state constrains their freedom. They mostly blame the state organs, such as government, parliament, social institutions, bureaucratic organizations, etc., if some of their paramount needs or values are in danger, because "the state always tends to strengthen its demand for more discipline and authority" (1990:167). Therefore, even under the best circumstances, there is always at least a residue of tension and distrust between the state and its citizens.

The fact that being a citizen of a state is a combination of rights and duties makes the citizens feel simultaneously protected and oppressed. Their experience of the state is therefore inherently ambiguous. It may happen that they like it and dislike it at the same time. Which one prevails depends on circumstances, because they know they are indebted to the awesome force always waiting somewhere in the wings to be deployed against the breakers of peace. They believe that if the state withdraws its punishing first, universal violence and the law of the jungle would rule instead. Therefore it is generally believed that the citizens owe their security to the power of the state, and that there would be no security without it. Briefly, they confront the controversy between the demanding and opposing aspects of the state activities. The relationships between the state and its citizens are often strained, as the citizens find themselves obliged to struggle to protect their citizen status threatened by the growing ambitions of the state. From the state's point of view, the citizens are first and foremost objects of state regulation. Their conduct is seen as something that ought to be strictly defined by the rights and duties determined by the state. If the state neglects being so

defined, the citizens will determine their actions themselves - very often to their own and their fellow's disadvantage, as they pursue selfish ends, making living together uncomfortable. Therefore the citizens demand a peaceful security from the state and the state organs, specifically from the police:

In order to provide a peaceful social order for its citizens, "the state needs legitimation" (Bauman, 1990:169). In other words, the state needs to convince the citizens that there are valid reasons why they should obey the authority of the state. "Legitimation is meant to secure the citizen's trust that whatever comes from the state and bears the stamp of the appropriate authorities deserves to be obeyed; and the conviction that it also must be obeyed" (1990:169). Everybody should follow the law just because legitimate authority, the state, demands it. In other words, the formation of the general system requires everyone to respect the law and legitimate authority if s/he does not wish to be punished in some way. "Legitimation aims at securing obedience through reasoning and calculation" (1990:169) because the state directly or indirectly, via education, mass media or briefly via socialization processes, asserts that it is better for everybody if everyone is obedient. Consensus and discipline make society better, and a concerted action is more beneficial to everybody. Wherever industrialization has occurred, it has been associated with important changes in the relationship between the state and the citizens, namely the governor and the governed. It has been related to the emergence of social classes and the changing distribution of power between them.

The relationship between citizenship and social class is the focus of Marxist critique of bourgeoisie citizenship, although "the rulers of industrial societies do not regard the state as their own property" (Hurd, 1978:35). In addition, it is expected that all groups and all strata of society are involved with the affairs of the state. Major political decisions are therefore made not only in terms of the interests of the rulers but also have to take into account the interests of other sections of the population (1978:35). Marxist theory, however, suggests that inequalities under capitalism signify modes of domination and exploitation; claims about mutual advantage and the impartiality of the principles of justice look very slim. Capitalist entrepreneurs, in this view, are not a means to the general advantage; they are a ruling class with their own particular interests, which are privileged and protected by the capitalist state (Walton, 1984:116). The ruling group, the bourgeoisie, tries to maintain their privileges and their domination

over others. They manage to organize military, police, and administrative and religious affairs in a way, which acts to their advantages (Hurd, 1978:28). Althusser (1971), even, terms them as 'repressive state apparatuses'. Therefore citizens do not have an equal distribution of welfare, education, health, income, etc. Especially in the less developed Third World States, the law tends to protect the interests of the ruling group. The governmental agencies or institutions are charged by the strong at the expense of the weak. There is always an ideology or propaganda that it is right that the ruling group should rule, that the power (state) is legitimate and every single member of society must obey. This ideology or propaganda is also a created mechanism of social, cultural (moral-ethic) values that serve to prevent and to maintain the existing social order.

The ruling group also tends to have a monopoly on knowledge and so is able to control the flow of information to the rest of the population (Hurd, 1978:30). This helps to secure legitimacy for the state and its major function of concentrating power and so supporting the social, political and economic superiority of some groups at the expense of the others. This imbalance of power inevitably creates inequalities among the members of society. For example, the history of modern-industrial societies is full of struggles which consistently pursued better wages and better work conditions. In other words, "the collectivism of the struggle conducted by trade unions was the natural response of the workers to the imbalance of power on two sides of the great divide, a necessity dictated by the need to restore the balance of power warped by the employers' monopoly on work resources" (Bauman, 1988:73). This is because the state power, as discussed above, means monopoly over the instruments of coercion. It is only capable of enforcing legitimated rules of conduct and promulgating laws that all citizens must obey.

As a result, the distance between those who govern and those who are governed has grown and the gap has been filled with bureaucratically symbolised communication. Weber identified bureaucratization as one of the dominant motifs of the modern age (Walton, 1984:128-129). Because the tasks of the modern state have become specialized, and the exercise of the state control is assigned to specifically authorized bureaucracies, therefore a more bureaucratic administration is needed. One aspect of the further development of the state is the emergence of a specialized central or local administration, and a more specialized army and police that is directly responsible to the holder of power (the governor).

The tasks of the modern state and the relationships between the state and individuals as citizens show that the state needs to have a force to exercise its power. It is almost impossible to imagine a state without this kind of power. The state internally exercises its power through a legitimate organization, namely the police force. In other words, governors have historically striven to protect the public safety by enacting laws and organising police agencies to enforce them. The police force clearly assumes considerable and critical duties and crucial administrative tasks in order to exercise state power in the relationships between the state and its citizens. In this context, the police have more direct and closer relations with the individuals as the citizens of the state. The police are often viewed as an enforcement organization whose domain of competence is determined by penal codes and other statutory delegations of the state.

When the literature is reviewed, it can easily be seen that much of the history of police development is a story of learning from the experiences of police systems elsewhere. Thus the legality, structure and function of the police forces today -more or less- have similarity. For example, the Romans bequeathed a legal system and the concept of centralized bureaucratic control on much of Continental Europe and later the French imposed policing systems in their own territories (Mawby, 1990:10). In addition “emigrants to the U.S. and Canada took with them an awareness of policing in Europe, which then shaped early developments in North America. Conquerors attempted to impose police systems of their own on subjugated populations, in the colonies. We also see US influence on postwar Japan, Japanese influences in China and Hong Kong” (1990:190). The translation of neighbourhood watch from the U.S. to England and Wales (1990:10) can be given as a recent example. Briefly, borrowing occurs when police systems adopt practices from other countries. This mutual characteristic of modern policing systems allows a broad assessment on the general idea of police or policing, although the structure of organization might be, as Bayley (1982) stated, the authoritarian, the oriental or the Anglo-Saxon model; or as Mawby (1990) stated, the continental or the colonial police system; or as Wilson (1968) pointed out, the watchman, the legalistic or the service style policing.

The police force occupies a position of special interest among the institutions of modern government in every state. It has emerged as having the advantage over any other governmental or social institution in dealing with public dis-

order. The police are authorized to establish an effective response to some sorts of problems in social, political and economic daily life and to evolve operational practices. The police are the agents of the system whatever it is. This gives them a unique and, admittedly, uncomfortable position within society. In other words, it should be recognised that the need for order, via the formal - legitimated institutions of government, established the police force. Police, in one sense, are an expression of the desire of society to regulate itself, although they are not separated from the public. However the police are different from other segments of society in many ways because it is clearly obvious that policing society is essentially an authoritative activity that requires it to enforce rules in society. Therefore the police's role in occupation is accepted as an atypical social experience (Adlam, 1981:161). In addition, some persons advocate authoritarian policing as a sort of reward to the police, in that clear, strong police powers would make their job easier and greater authority would enhance their status in society (Wilson, 1981:129). Such kinds of interpretations lead to a belief that police officers tend to be authoritarian, dogmatic, and mostly conservative.

Balch (1972:154-156) examines evidence that bears upon one or another of two main theories advanced to account for the apparent police authoritarianism. The first one is upon role and demands of police work; that is, the fulfillment of a social role induces certain psychological characteristics. The second one suggests that authoritarian individuals who mostly think they are right and other people should obey them are, in some way, attracted to police work. Balch gives three kinds of recruitment or selection procedures. First, authoritarian individuals may deliberately choose police work because it is compatible with their needs. Second, any liberals may avoid police work. Third, the police may recruit their members from persons who are relatively authoritarian. Another reason may be that police work is a low-paid occupation, the requirements for which can be met by individuals who are poorly educated.

Furthermore, Adlam (1981:158), by reviewing an evaluation made by police officers about themselves, gives the main characteristics of police officers as follows:

- (a) the police are authoritarian and do attract authoritarian personalities;
- (b) the police are alienated;
- (c) the police are racially prejudiced although they do not often translate this into discriminating behaviour;

- (d) the police are specifically sensitive to criticism, real or imagined; (the implication is that the police are overly sensitive);
- (e) the police have a preference for a traditional male role; particularly in their conception of, approach to and treatment of women;
- (f) the police do not have a sufficient awareness of relevant developments in technology and social science;
- (g) the police perceive the world as a rather threatening and dangerous place, in consequence, they are particularly concerned about their children and are often highly –and even overly–protective towards them;
- (h) the police secretly admire the ‘intellectual’ and those well-educated; they therefore want the best possible education for their children.

This self-criticism or evaluation of police officers shows that the police are different from the other segments of the population in certain ways (see also Butler and Cochrane, 1977; Colman and Gorman, 1982). Here a question can easily arise as to why they are different. Such a question requires a sociological and psychological analysis at both the levels of theory and practice.

The relationships between the police and individuals, and the internal organisation of the police are both of considerable complexity and variety, and are not readily understandable by common sense alone. This is because policing represents an extremely important and relatively little known aspect of society, vitally related to government, to criminal justice and to social welfare (Greenhill, 1981:105). In other words, the police force, as Bittner (1980:119) stated, is at once the best known and the least understood. It is best known, because every individual or member of society is aware of its existence and s/he can contact the police at any time and in any way. It is at least possible to see a police officer who directs and regulates the traffic on a corner or to see a police car with siren passing in the street. The police force is least understood, because since its establishment, there has been sedulously built up around it an image of general perfection. Politicians, government commissions and committees, the judiciary and magistrate, most of the press and mass media, and many educational establishments constantly foster the belief that the police serve the common good. They also believe that any bad behaviour on their part is exceptional, not a reflection of either the nature of the police officer or the role s/he performs (1980:119). The critics of the police are mostly seen as ‘anti-police’, ‘anti-law’, ‘anti-order’, even

sometimes as 'unpatriotic'. In addition, when people are called upon to explain on what terms and to what ends the police service is furnished, they are mostly unable to go beyond the most superficial and misleading commonplace. They base their images of police or policing on personal experiences. Police forces have mostly not succeeded in formulating a justification for their existence that would recognizably relate to what they actually do (1980:119).

First and foremost, the police as an organization have a hierarchical and semi-militaristic structure which causes its members to see themselves as 'disciplined'. Hence it is different from other organizations in society (Plumridge, 1981:177). It is also a highly complex system that has many sub-departments, which aim to serve a different aspect of the general policing system. The quest for a peaceful social order at a maximum level is one of the main political targets of contemporary governing agencies. To provide this, power and authority are granted to police organizations so that an orderly society can be brought about. Naturally this has brought a complex set of relationships between the police, central and local authorities (government), and individuals as members of society. The police both as individuals and as an occupational group have wide influence over how the way of life in society is conducted and, thus, indirectly play a role in shaping the way society will develop in the future. As a profession, the police aim to consider the matter of how society should be policed. In this context, the police are seen and accepted as the public servants and accountable to the same public. But the entire history of police obviously shows that they were, first and foremost, designed to protect property, and therefore the wealth and privilege of the minority who control the major part of industry, trade, finance and land by their influences and dominations on the government (Bittner, 1980; Bowles, 1966; Mawby, 1990; Monkkonen, 1981; Conley, 1989; Hurd, 1978). This minority is to be protected not only from robbers and criminal individuals, but also from popular movements that might threaten their position and power. Therefore, when there is a strike, the police act on behalf of employers; when there is opposition to war preparations, they act on behalf of those who gain from preparing for war. When the police spy, they spy on those whose views and activities are considered subversive by the establishment (Bowles, 1966:15). Thus, there is an important gap between public expectations of the police and their actual ability to deliver services, particularly in relation to

solving or controlling crime. The gap may occur from a possible contrast between police and public priorities in relation to police work. These considerations raise a point that although the police are seen as public servants in theory (and this varies in different societies), they are the police of political power. Therefore the balance between police, power and the public as customers should be well organized. The police may have to spend a lot of their time in order to explain their actions and to ensure that they do not alienate their communities in democratic societies because the police can only operate effectively with the consent of the public at large. Therefore, we should pay attention to the nature and direction of social change and the extent of sympathy and support the police have from the majority of people. The police should desire public support for job-related issues (law and order issues), and they should have consciousness that they are in charge of the service today.

Secondly, we often read or are told that the role of the police is to centre on law enforcement (Reiner, 1987:2), crime control and internal-social peace keeping. This is a true but an insufficient explanation of reality, or at least an oversimplified definition of reality, although “the repressive state apparatus myth depicts the police as an essentially oppressive political force creating crime and criminals through its labelling activities” (Reiner, 1985:111). This is because “according to available estimates, approximately one-third of available manpower resources of the police are at any time committed to dealing with crimes and criminals” (Bittner, 1980:41), and the police have a limited capacity for controlling crime. In other words, policing is obviously more than simple law enforcement or crime control, although law enforcement is a government service with which the citizens have frequent contact. The police, firstly, have considerable powers of discretion in enforcing (invoking) the law, and, therefore, the police’s role in society goes deeper than just blindly enforcing the law in a particular way. Policing cannot be understood without reference to the criminal justice system in total, or the wider legal tradition as well. It may also be shaped by the political system of the country, or public administrative structures such as the balance between central and local government or the role of a professional civil service, the military or a political party in administrative affairs (Mawby, 1990:15). The part the police play in the administration of justice is very specific and indispensable because they are charged with the responsibility of conducting investigations leading to the identification of suspects and with securing

the evidence required for a successful prosecution. That is why they are always on the side of prosecution.

It is also possible to see some desire from political party representatives who are in power to exercise direct control over the police for their own privileges. They may try to strengthen linkages between the party machine and police organization, especially by appointing high level bureaucrats and directors (e.g., see for the Turkish case, Gultekin and Ozcan, 1999). It is difficult to reduce the interference of politicians within the policing system of countries which are politically unstable.

In addition, because the policing of society is an authoritative activity, the police sometimes use force to achieve their objectives. The authorization and obligation to use force on the basis of no more than reasonable belief that the undertaken action is justified is the exclusive monopoly of the police (Bittner, 1980:34). In other words, the mandate of the police is organized around their capacity and authority to use force. No other official in any branch of civil government has this right or this duty. Contrary to the cases of self-defence and the limited authorization of custodial functionaries, according to Bittner (1980:37), police authorization is essentially unrestricted because the lawful use of force by the police is practically meaningless, and no one knows the minimum level of use of force when the police are on duty. It is not clear enough. To say, however, that the police have a monopoly on force means that this is their unique role in society, with which, on the basis of practical considerations, neither the government nor the citizens can presumably do without (1980:34). To institute or organize a police force is to legitimize the use of responsive force, and neither the police nor the public is entirely in the dark about the justifiable use of force by the officers. When a police officer is at work s/he generally does something for somebody by proceeding against someone else. Therefore, in some cases, the police can need to exert force, e.g., to bring dangerous criminals, killers, etc., to the bar of justice. Police officers may use the needed force only in the performance of their duties and not to advance their own personal interest or the private interests of other persons. The police officers should also not use force in a deadly, malicious or frivolous way.

Besides this, because the police occupation is mostly preventive and service-oriented, many activities that they deal with are, in fact, unrelated to law enforcement. They lie in the field of various societal institutions, such as educa-

tional, psychiatric and social welfare institutions (Bittner, 1980:40). Each of these fields has its own trained specialists who are respectively more competent than the police, although none of them, except police, are available twenty-four hours a day. It would seem preferable, therefore, to take all those matters that belong properly to other specialists out of the hands of the police and turn them over to those to whom they belong. Though police officers often do what psychologists, lawyers, teachers, physicians, psychiatrists, social workers, etc., might expect to do, their involvement in cases is never that of surrogate of these specialists. Police officers, their interests, objectives and duties have a radically distinct nature. Therefore, saying that the police profession is dealing with people in trouble and in danger should not mean that police officers are good at playing the role of other occupations or professions. The police profession involves matters of extraordinary seriousness, importance and necessity. It has bodies of technical-professional knowledge and elaborate schemes of norms to guide individuals in their respective tasks (1980:142).

Thirdly, the terms 'impartiality' and 'autonomy' gain importance in a discussion of police, citizens and state interrelationships. These terms are not precisely defined in practical ways. Both impartiality and autonomy are, within limits, desirable and that is essential, in the interests of achieving a service that is correct, lawful and effective. Police organizations have, since their inception, exercised a considerable degree of self-regulation. Police see themselves mostly as highly accountable to the law, to the government, to the local police authorities, to public opinion via the media and to the individual citizens via the complaints systems. The freedom of a police officer from central or local government is not absolute in practice. They have to accept central or local regulations and conditions of service, they have to explain their actions if required to do so, and finally they may face the possibility of being dismissed.

Besides this, they may feel that they are beset by bodies exerting pressure upon them. In other words, there is a common police perception that they are answerable only to the law by both the state and the police organization. However, the degree of independence practised by the police is greater than in other governmental departments or institutions. They are remarkably autonomous, able to manipulate the law, neutralise the Local Police Authority, ignore public opinion and discredit complainants (Greenhill, 1981b:101). How can one be truly independent of something that one is charged with? Police offi-

cers are first and foremost humans. They are characterised by processing and capacity limitations like any other humans. Furthermore, many studies (Bittner, 1980; Fielding, 1988; Ozcan and Caglar, 1994) show that police officers are mostly from middle, lower middle and lower class origin, and are mostly unemployed, particularly in the Turkish case, before having joined the police force (Icelli, 1977; 1987; Icelli and Unal, 1989; Ozcan and Caglar, 1994). As stated before, they are more authoritarian and different from the non-police populations in many ways. Therefore, "because of their own social origins, many tend to express social prejudices more emphatically than other members of society" (Bittner, 1980:11). For example, as is well known, the preferred targets of special police concern are certain ethnic and racial minorities, the poor living in urban slums, and young people in general (1980:11). However they may sometimes have special reasons for this because the preponderant majority of police interventions are based on mere suspicion or on merely tentative indications of risk, and police officers would have to be expected to judge matters prejudicially even if they were personally entirely free of prejudice (1980:11).

Moreover, for a police officer, rushing to the scene of a crime is an opportunity to do something remarkable that will bring him/her to the attention of his/her superiors in a way that might advance his/her career. Therefore, although police departments are highly bureaucratized and police officers are surrounded by strict internal regulations, a police officer is mostly by himself and independent in his/her dealings with citizens. S/he receives very little guidance and almost no supervision, and s/he is on his/her own. S/he gets advice when s/he asks for it, but since police officers do not share information, asking for and giving advice is not built into their relations; his/her decisions are reviewed only when there are special reasons for review, and records are kept of what s/he does only when s/he makes arrests (Bittner, 1980:135-136). Briefly, like everybody else, a police officer wants to succeed in what s/he undertakes. But unlike everybody else, s/he does not retreat, if s/he defines a situation as properly his/her business, and s/he has to learn on his/her own most of what a police officer needs to know to do his/her work. Thus, what ultimately gets done depends primarily on the individual officer's perspicacity, judiciousness, and initiative (1980:142).

The fact is that each police officer is vested with power in order to do his/her job. Law is passed by parliament. Although Police Acts and police superiors tell a police officer how s/he should act in upholding the law in theory, no one can

tell any police officer how s/he should act in practice. He/she uses his/her own discretion when carrying out his/her duty, like a vigilante (Reiner, 1985:155-156; see also Pike, 1985:63-91 and Lustgarten, 1986:10-24). In this context s/he is in exactly the same position as any other citizen. Sociologically s/he mostly has freedom of action when s/he is alone on duty and on the street. This raises the question whether police carry out their duties properly and lawfully. In addition, when a police officer breaks or violates a law, his/her colleagues may lead him/her to be arrested. In other words, if a police officer behaves criminally, s/he is arrested by another police officer. The impartiality of a police officer towards his/her own colleague is worth discussion. Can police really be entirely independent and objective in a criminal case involving a police officer? It is difficult to say a police officer always behaves objectively towards his/her colleagues. This, then, means the violation of law by the law enforcers and protectors. Constitutionally or according to law, police are not the servants of anyone. They enforce the law itself. The responsibility for law enforcement lies on their shoulders; they are answerable to the law and the law alone. However, it is very difficult to say that this always exists in practice because there is no direct control over the police officer on the street. S/he most probably makes subjective and personal judgements. As an individual s/he may not feel an agent of any system or anyone. S/he thus makes a personal assessment of invalidity, based on his/her own perceptions and experiences rather than on any concrete evidence (Wilson, 1981:126). The cases of the Birmingham six, Guildford four, Tottenham three³ and Stephen Kickov⁴ in the U.K., and the explanation of the Istanbul Security Director⁵ are good examples of the asserted idea that the police cannot be entirely objective and independent, that all the jobs done by the police may not be entirely lawful, and that the police have 'more autonomy in their job than any other governmental officers.

One can say that the decision of imprisonment belongs to the law courts. But the courts make their decision based on the evidence collected by the police. As is known, the police are charged with the responsibility of conducting investigations leading to the identification of suspects and with securing the evidence required for a successful and lawful prosecution. The setting up of an independent Police Complaints Board in the U.K. is a sign of citizens' understanding of the potential for police subjectivity and prejudice. Therefore, some institution or someone who is outside the Police Organization must be given the authority to

question police actions. If there are not enough control mechanisms, this often leads to danger, because by using the name of law, the law is mostly being violated. For example, police racism in the U.K. (The Times, 18/2/1992:3), and the ransomer - gun fighter police officers in Istanbul, Turkey (Cumhuriyet, 7/11/1991:1-4) are good examples of police officers violating the law.

In the Third World and non-democratic countries, this danger is clearly seen. The annual reports of Amnesty International and International Human Rights Organizations can be accepted as evidence of the situation. There are no influential human rights' organizations, occupational or professional associations, organized or unorganized pressure groups and public associations which have a direct or an indirect duty of control over the power of the police. Briefly, there is no mechanism for controlling the police force and police officers directly, especially in the non-democratic underdeveloped countries where they may sometimes have the duties of law enforcer, criminal catcher, prosecutor and judge (Caglar, 1993). This situation leads to people who the police try to protect through their social order not liking the police. On the contrary, they are against the police in many aspects.

Furthermore, the bureaucratic organizations like the military and the police never do their duties completely as stated in the related laws and regulations. This is because it is contrary to the nature of the bureaucratic structure of both organizations. As is known, a police organization needs new technological vehicles, apparatus, buildings, clothes, new personnel and other kinds of equipment that are required for policing purposes and in order to provide and maintain its policing fabric. It must thus be able to get as big a budget as possible from the national income, at least much more than the previous year's. If the police or military do their duties completely, they cannot demand a new increased budget and privileges from the government when it comes to making up budgets and to acting on new laws for them. Therefore propaganda is often strongly used to fuel prejudice and encourage stereotypes, thus enabling the concept of an enemy to be perpetuated. An essential feature of both police and militaristic organizations is the concept of an enemy from whom we must, at all times, be ready to defend ourselves. This attitude may be conceptualized as '**threat or enemy complex**'. Therefore, it is obvious that more of the national income in every single country is always spent more on defence than on health or education. For such a balance of priorities to be sustained, a great deal of effort is put into building up the idea

of the threat from an outside enemy (Fell, 1988:76). For example, apart from Switzerland, the army of every single country in the world has at least one potential enemy. The Pakistani Army has an Indian threat, the Turkish Army has a Greek threat, the Arabs have an Israeli threat, etc. The intensity and density of enmity, and the name and number of the enemy country, can be changed according to time and space. But each army has at least one potential enemy. Both the police and the army as special organizations spend and make an effort to have such a situation. They introduce themselves as '*sine qua non*' to both state and society.

This procedure is always kept fresh. For example, the Turkish Government in 1990 wanted to make an 8 % decrease in the budget of the National Defence. One day later, the Head of the Turkish Army, the Chief of the General Staff, issued a statement that "if a border of the country is violated by one of our enemies and if the Army cannot resist it, the responsibility of this situation does not belong to the Army. On the contrary, the people who want to decrease the budget of the Army will be responsible" (Hurriyet, 25/10/1990:1). As a result of this reaction the government gave up its decision, and the budget which the Army wanted was approved. Therefore such kinds of organizations never do their duties completely, but they also consciously never decrease the level of service they provide under a certain degree. In fact this is valid for all kinds of bureaucratic organizations but it is more clearly seen in army and police organizations. If they decrease the level of service they provide under a certain degree, society may be suspicious about their existence and their success, and may look for an alternative organization. They regulate the balance so as to always appear that they are indispensable. This can be accepted as a special characteristic of both police and militaristic organizations. In fact the maintenance of an adequate and efficient police organization is definitely dependent on their occupational knowledge, professional skills and their work-related technical opportunities.

2.1. The Necessity of the Police

An important characteristic of the modern state is the growth of bureaucratic organizations because as the size of the state increases, the organs of administration expand and become more bureaucratic. In other words, the institutions and practices of the community are dominated by the bureaucracy and subject to

bureaucratic criteria of control, although bureaucratic organizations mostly elude democratic control and accountability (Walton, 1984:128-129) because of their hierarchical and centralized structure. The initial growth of the specialized political bureaucratic organizations of the state is probably closely linked to the emergence of social stratification. When states face pressures for change in social, economic and political life, they generally have three options, as Barbalet (1988:10) states: They may ignore them, they may accede to them, or they may repress the groups demanding them, all depending on the balance of social forces. The state, as the Marxist approach states (Tucker, 1972), is not at any time a neutral force, representing the general interest. On the contrary, it embodies the interests of the dominant class. The rules serve the interests of some, rather than all of the people, although every citizen of the state has constitutionally the same right; and the generalization of modern citizenship across the social structure means that all persons as citizens are equal before the law and therefore no person or group is legally privileged. Those disadvantaged by the class system are unable to practically participate in the community of citizenship in which they have legal membership (Barbalet, 1988:2). However, some groups manage to organize military, administrative and religious affairs in a way which acts to their advantage. The establishment of further state offices of law and taxation furthers this process (Hurd, 1978:28). Thus the law mostly tends to protect the interests of the ruling group. In this context, the state may not be able to control all social groups which exist in its own territory, although the state power has gained other sources of power, notably ideological, ethical and nationalistic ones. Therefore policing society is one of the main political targets of contemporary governing agencies. In addition, policing is a belief system which is based on the assumption that human beings are by nature violent, aggressive, and competitive, and that the social order needs to be maintained by a force like the police.

Although the formation of the modern police occurred in the 19th century, the yearning for peace and order is, of course, not a 19th-century invention (Bittner, 1980:17). More importantly, perhaps, is that during the nineteenth century, the structure of everyday life changed more rapidly, especially in cities, in ways indicating that people relied on the efficacy of the means that were available to secure freedom from violence. In other words, the obstacles to peace and order in society are many and varied: Social structures are mostly constructed on

a model where 'one winning' automatically means that 'another one loses', because of living in a world organized in a competitive and hierarchical way. That is, having a peaceful order mostly needs a state of peace in which there is no conflict. But a moment's thought makes it clear that a social life without conflict is virtually impossible because when a power aims to do good it also does harm, and something that should be saved can also be destroyed. This can be accepted as the paradox of the nature of policing.

Fear is another obstacle to peace and order that requires the police in society (Fell, 1988:75). The people in a society all experience fear it to varying degrees at times, especially in situations of conflict. They may be afraid of their adversary because of the possibility of physical harm that may be inflicted on them, or it may be fear of differences between them that leads to conflict. Such differences may be of character, race, religion, class, sex, and may arise from prejudice because of the stereotypes we receive through the media, the socialization process and other sources. In general, this is because, as members of society, citizens are socialized to act initially with suspicion towards those they know to be different from themselves in some way.

Besides this, if we are to be interested in peace and order, we also have to be interested in violence. Broadly, violence within a society falls into two main categories: direct and indirect. The direct violence is directed by one person toward another, as in the case of assault, torture, terrorism, etc., looking more at conflict than at peace. Indirect or structural violence is the way in which people may also suffer as a result of social, political and economic systems (Hicks, 1988:6). Such structural violence may also lead to death and disfigurement or a diminishing of human well-being and potential, as a result of racism and sexism, poverty, denial of human rights, etc.

Briefly, what makes the police available and inevitable in society is the need to live together in a community that creates social contracts between the members of society, and the authorization of the state for this need. Under conditions of complexity and anonymity prevailing in modern-and in particular in urban-life, order in public life can be maintained only by formal means of control that the majority of society's members have come to consensus about. Therefore one of the important risks in defining the role of the police in society is to oversimplify their significance. Although order and security depend on other factors, such as economic, social and political ones, the availability of the police does

make life safer and more orderly. The simple fact is that both society and the state are dependent on the availability of a professional police force, which we shall expect continually to improve its work methods, to be more democratic, and to become more powerful for a safer and more orderly life. All citizens in society inevitably need the help of the police when their life or paramount values are in danger. Most people will agree that life today is complex enough and is replete with situations in which the need for such service is not in doubt, and in which, accordingly, the service of the police is indispensable. No matter what the socio-political and economic structure of society is, an organized police force is inevitably needed, except in a utopian society model or religious-abstract living systems.

Consequently, to say the police are not necessary within social life is difficult. In addition, to look for another alternative which will be able to take the place of the police force is also difficult because society appears as a whole behind each concrete social institution (Adorno, 1989:268), and it remains a product of human activity. All individuals more or less depend on the totality, which they themselves form. In such a totality or living together, everyone is also dependent on everyone else. The whole survives only through the unity of the functions which its members fulfil (1989:268). Therefore policing society is one of the main and inevitable necessities of social life. The main and important problem is to make the police force very accountable. In other words, the questions, "what constitutional limits should be set on police powers and autonomy, and how should these work in practice? What political structures and processes are involved in setting goals for policing and monitoring the means of their achievement?" (Reiner, 1987:3) should be carefully answered.

In order to make the police force more accountable, special interest should be paid to the recruitment process, occupational knowledge, skills and consciousness, and the level of professionalism with which the police perform when they are at work. There is also a need to have a concerted view and to publicise the true nature of policing. Without the confidence and approval of the public, the police machine as we know it today would become powerless and incapable of fulfilling its function. The history of the police clearly shows that loss of public approval would make them helpless and unable to function (Bowles, 1966:228). A relatively small number of police can be effective if they have the

co-operation of the majority of the population. The police therefore have constantly to be aware of public opinion and react to it. The public should have confidence in the police and think more highly of their police than of other institutions. In order to succeed in this, there is a need to democratise the police by increasing its visibility, accountability and sensitivity to the public's needs as expressed via media, pressure groups and associations or through legitimate political processes. In addition, a notion of the common good and shared values, ideals associated with the idea of the society, should be created. These can be linked with an idea of participatory democracy. From this standpoint an increased participation and democratic accountability beyond the formalities of representative democracy are essential. In this way democracy supplies a persistent challenge to concentrated administrative power. This is because both the state and the police cannot rule and cannot be effective in the absence of support from significant social classes and groups, namely the public.

Notes

1. The concept of the police is actually derived from the Greek *Politeia* and then the Latin *Polita* (Whitaker, 1979:35; Reiner, 1988:141; Mawby, 1990:2). However the origins of the modern police may be traced more directly to the emergence of the state police forces in Western Europe. The growth of the idea of nation states, combined with the development of 'modern' bureaucratic systems and increasing urbanisation created both the machinery and the need for civilian forces to maintain law and order. The Collins Dictionary of Sociology (1991) defines the concept of police as "the organized civil force and agency of social control, which, in the service of the state, is charged with preserving law and order. It does this by protecting persons and property and bringing wrongdoers to justice, and acting as a deterrent to crime". The police is seen as an agency of social control in the service of the state and is charged with preserving law and order. The sociology of the police or police science has emerged as a subject of scientific study "with connotations far broader than the present meaning of the term" (Reiner, 1988:138), particularly in American and Western European Universities. Sociology is a subject of vast potential but the sociology of the police is one of its less prominent and most recent branches. It is also neglected in all histories of criminological thought, with the sole exception of Radzinowicz's *Encyclopaedic History of English Criminal Law* (Reiner, 1988:139-140). Although there has been a relatively rapid growth of research and writing on the police particularly in the U.K.(see for detail Reiner, 1985:Ch.4), the U.S.A. and in Canada, the subject remains in little more than embryonic form in many other countries.

2. For different descriptions of problems the modern police are designed to confront see Bittner, 1975; Johnson, 1978; Regoli and Poole, 1980; Folley, 1989; Morgan, 1990; Cotterrell, 1992.

3. These people were accused of killing people in acts of terrorism. The Birmingham Six stayed in prison 16 years, the Guildford Four 14 years, the Tottenham Three 4 years. Later, the Appeals Court found them innocent and they were released (ITN, "Judge on Trial", 23/4/92).

4. S. Kickov was also accused of killing an 11 year-old girl. He was cleared of murder after 16 years in jail (Horsnell, 1992:3; Campbell, 1992:1-3-18).

5. The Security Director of Istanbul, Turkey, stated to the press that "we catch criminals but courts release them" (Eksi, 1992:1-11).

ÖZET

Bu makalenin amacı, 'polis'i bir sosyal olgu olarak tartışmaktır. Öncelikle polis ve sosyal bilimler, özellikle de polis ve sosyoloji ilişkisi irdelenmiştir. Çünkü bilindiği üzere polis, günümüz devletlerinin kamu düzenini korumak ve sürdürmek amacıyla oluşturdukları ve kullandıkları birimlerin başında gelmektedir. Toplumsal yapı içerisinde, kendi mantığı gereği, son derece önemli bir fonksiyona sahiptir. İkinci olarak, polis mesleğinin ilkel ve modern toplumlarda ortaya çıkışı, örgütlenişi, işlev ve uygulamaları açıklanmıştır. Diğer bir deyişle, konu üzerinde çalışan bazı bilim insanları 'polis'in teşkilat olarak günümüz modern devletlerin bir ürünü olduğunu ileri sürmektedirler. Oysa insanlar, toplu olarak bir arada yaşama-ya başladıkları andan itibaren, sözel veya geleneklerle de olsa, uyulması gerekli kurallar ortaya koymuş ve insanların bu kurallara uymaları; uymayanların ise cezalandırılmaları öngörülmüştür. Bir anlamda ilkel düzeyde de olsa polislik mesleğinin tohumları, insanların topluluk halinde bir arada yaşamaları ile atılmıştır denebilir. Günümüz modern toplumdaki biçiminden farklı da olsa bu fonksiyon, kimi zaman kabile şefi, öğretmen, din adamı veya büyücü tarafından yerine getirilmiştir. Ancak nüfus yoğunlaşması, yerleşik yaşama geçiş ve kentlerin ortaya çıkışı bu fonksiyonu daha kurumsal bir düzeyde örgütlenmiş birimlere yüklemiş ve sonuç olarak günümüz modern polis örgütlenmelerine ulaşılmıştır. Makalede son olarak da, devlet, vatandaş ve polis arasındaki ilişkiler analiz edilerek tartışılmıştır. Bu bölümde, ayrıca, 'polis gerekli midir? ile 'polisin kurum olarak bir alternatifi var mıdır; diğer bir deyişle, polis başka bir kurum tarafından ikame edilebilir mi?' soruları da yanıtlanmaya çalışılmıştır. Toplum yapıları var olduğu ve bu yapıları yönetmek üzere iktidarlar olduğu sürece polisin hem bir birim ve hem de bir fonksiyon olarak varolacağı sonucuna ulaşılmıştır. Önemli olan bu birimlerin örgütlenme ve işlevlerinin toplumun üyelerince kabul edilebilirliği ve denetlenebilirliğidir.

BIBLIOGRAPHY

- ADLAM, R. C. A. (1981) "The Police Personality" in D. W. Pope and N. L. Weiner (eds.) **Modern Policing**. London: Billing and Sons Ltd.
- ADORNO, T. W. (1989) "Society" in S. E. Bronner and D. M. Kellner (eds.) **Critical Theory and Society: A Reader**. London: Routledge.
- BALCH, R. W. (1972) "The Police Personality: Fact or Fiction". **Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science**. Vol:63 (1), pp. 106-109.
- BANTON, M. (1964) **The Policeman in the Community**. Tavistock Publications.
- BANTON, M. (1975) "Police Duty" in Skolnick, J.H. and T. C. Gray (eds.) (1975) **Police in America**. Boston: Little, Brown and Company.
- BARBALET, J. M. (1988) **Citizenship**. Bristol: Open University Press.
- BAUMAN, Z. (1988) **Freedom**. Bristol: Open University Press.
- BAUMAN, Z. (1990) **Thinking Sociologically**. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- BAYLEY, D. H. (1982) "A World Perspective on the Role of the Police in Social Control" in R. Dondan (ed.) **The Maintenance of Order in Society**. Canada: Ministry of Supply and Services.
- BAYLEY, D. H. (1985) **Patterns of Policing: A Comparative International Analysis**. New Brunswick: Rutgers Univ. Press.
- BEETHAM, D. (1984) "The Future of the Nation State" in C. McLennan, D. Held and S. Hall (eds.) **The Idea of Modern State**. Milton Keynes: Open University Press.
- BITTNER, E. (1975) "The Capacity to Use Force as the Core of the Police Role" in Skolnick, J.H. and T. C. Gray (eds.) (1975) **Police in America**. Boston: Little, Brown and Company.
- BITTNER, E. (1980) **The Functions of the Police in Modern Society**. Cambridge: Oelgeschlager, Gunn and Hain Publishers, Inc.
- BOWLES, S. (1966) **The Police and Civil Liberties**. London: Lawrence and Wishart.
- BREWER, J. D. (et. al.) (1988) **The Police, the Public Order and the State**. London: Macmillan.
- BUTLER, A. J. P. and R. Cochrane (1977) "An Examination of Some Elements of the Personality of Police Officers and Their Implications" in **Journal of Police Science and Administration**. Vol.:5 (4), pp.441-450.
- ÇAĞLAR, A. (1993) **Recruitment, Occupational Consciousness and Professionalism in the Turkish Police**. Unpublished Ph.D. Dissertation. Dept. of Sociology, Univ. Of Surrey (UK).
- CAIN, M. (1973) **Society and the Policeman's Role**. London: Routledge and Kegan Paul.
- CAMPBELL, D. (1992) **The Guardian**, 18 Feb. 1992, pp.1,3,18.
- COLMAN, A. M. and L. P. Gorman (1982) "Conservatism, Dogmatism, and Authoritarianism in British Police Officers" in **Sociology**, Vol.:16 (1), pp.1-11.
- CONLEY, J. A. (1989) "The Police in Urban America, 1860- 1920" in W. G. Bailey (ed.) **The Encyclopaedia of Police Science**. London: Garland Publishing, Inc.
- COTTERRELL, R. (1992) **The Sociology of Law: An Introduction**. 2nd edition, London: Butterworths.
- CUMHURİYET. 7 November 1991, pp.1-4.

- DIAMOND, A. S. (1971) **Primitive Law: Past and Present**. London: Methuen and Co. Ltd.
- EKŞİ O. (1992) "Günün Yazısı", **Hürriyet**, 17 Feb. 1992, p.1.
- FELL, G. (1988) "Peace" in D. Hicks (ed.) **Education for Peace**. London: Routledge.
- FIELDING, N. G. (1988) **Joining Forces: Police Training, Socialization, and Occupational Competence**. London: Routledge.
- FIELDING, N. G. (1991) **The Police and Social Conflict: Rhetoric and Reality**. London: The Athlone Press.
- FOLLEY, V. L. (1989) "Role of the Police" in W. G. Bailey (ed.) **The Encyclopedia of Police Science**. London: Garland Publishing, Inc.
- GREENHILL, N. J. (1981a) "Professionalism in the Police Service" in D. W. Pope and N. L. Weiner (eds.) **Modern Policing**. London: Croom Helm.
- GREENHILL, N. J. (1981b) "The Value of Sociology in Policing" in D. W. Pope and N. L. Weiner (eds.) **Modern Policing**. London: Croom Helm.
- GÜLTEKİN R. and Y. Z. Özcan (1999) "Türkiye'de Polis ve Politika İlişkisi", **Polis Bilimleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 4, s.69-94.
- HALL, J. A. and G. J. Ikenbery (1989) **The State**. Bristol: Open University Press.
- HARRING, S. L. (1983) **Policing a Class Society: The Experience of American Cities, 1865-1915**. New Brunswick, N. J.: Rutgers Univ. Press.
- HICKS, D. (ed.) (1988) **Education for Peace**. London: Routledge.
- HOEBEL, E. Adamson (1976) **The Law of Primitive Man**. New York: Atheneum.
- HORSNELL, M. (1992) **The Times**, 19 Feb. 1992, p.3.
- HURD, G. (ed.) (1978) **Human Societies: An Introduction to Sociology**. Boston: Routledge and Kegan Paul Ltd.
- HÜRRİYET**, 25 October 1990, p.1.
- ITN. "Judge in Trail", 23 April 1992.
- İÇELLİ, İ. (1977) "Polis Adaylarının Ruhsal Muayeneleri Arzu Edilen Yeterlilikte mi ?", **Tip Dünyası**, Nisan 1977, s. 161-165.
- İÇELLİ, İ. (1987) "Police Adaylarının Ruhsal Muayeneleri Arzu Edilen Yeterlilikte mi ? II", **İzmir Devlet Hastanesi Mecmuası**, Cilt: XXV, Sayı: 1, s. 43-46.
- İÇELLİ, İ. ve M. Ünal (1989) "Bir Grup Poliste MMPI Testi Sonuçları". XXV Ulusal Psikiyatri ve Noroloji Bilimleri Kongresi'nde Sunulan Tebliğ, 4-8 Ekim 1976, İstanbul.
- JOHNSON, E. (1978) **Crime and Society**. Homewood, Ill.: Dorsey.
- LUNDMAN, R. J. (1980) **Police and Policing: An Introduction**. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- LUSTGARTEN, L. (1986) **The Governance of Police**. London: Sweet and Maxwell.
- MAWBY, R. I. (1979) **Policing the City**. Saxon House.
- MAWBY, R. I. (1990) **Comparative Policing Issues**. London: Unwin Hyman.
- MIRRELESS-Black, C. (1991) "The Management of Traffic Policing", **Research Bulletin**, No:30, pp.21-5.
- MONKKONEN, E. H. (1981) **Police in Urban America 1860-1920**. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

- MORGAN, R. and D. J. Smith (eds.) (1989) **Coming to Terms With Policing**. London: Routledge.
- MORGAN, R. (1990) **The Police Function and the Investigation of crime**. Aldershot: Avebury.
- ÖZCAN, Y. Z. and A. Çağlar (1994) "Who are the Future Police Elites? Socio-economic Background of the Students of Police Academy in Turkey", **Policing and Society**, Vol.:3 (4), pp. 287-301.
- PIKE, M. S. (1985) **The Principles of Policing**. London: Macmillan.
- PLUMRIDGE, M. D. (1981) "Developing Effective Police Managers" in D. W. Pope and N. L. Weiner (eds.) **Modern Policing**. London: Croom Helm.
- POPE, D. W. and N. L. Weiner (eds.) (1981) **Modern Policing**. London: Croom Helm.
- PUNCH, M. (1979) "The Secret Social Service" in S. Holdaway (ed.) **British Police**. London: Edward Arnold Ltd.
- REGOLI, R. M. and E. D. Poole (1980) "Police Professionalism and Role Conflict: A Comparison of Rural and Urban Departments", **Human Relations**. Vol.: 33 (4), pp. 241-252.
- REINER, R. (1978) **The Blue-coated Worker**. Cambridge University Press.
- REINER, R. (1985) **The Politics of the Police**. Brighton: Wheatsheaf Books Ltd.
- REINER, R. (1987) "Introduction: Why Police", **British Journal of Criminology**, Vol.:27(1), pp.1-3.
- REINER, R. (1988) "British Criminology and the State", **British Journal of Criminology**, Vol.: 28/2.
- REINER, R. (1991) **Chief Constables: Bobbies Bosses or Bureaucrats?** New York: Oxford University Press.
- RICHARDSON, J. F. (1970) **The New York Police: Colonial Times to 1901**. New York: Oxford University Press.
- RICHARDSON, J. F. (1989) "Police History" in W. G. Bailey (ed.) **The Encyclopaedia of Police Science**. London: Garland Publishing, Inc.
- SCHWARTZ, R. D. and J. C. Miller (1964) "Legal Evaluation and Societal Complexity" **American Journal of Sociology**, Vol.: 70, pp. 159-169.
- STEAD, P. John (1985) **The Police of Britain**. New York: Macmillan.
- THE TIMES**, 19 Feb. 1992, p. 3.
- TUCKER, C. (1972) **The Marx-Engels Reader**. New York: Norton.
- WALTON, T. (1984) "Justifying the Welfare State" in G. McLennan, D. Held and S. Hall (eds.) **The Idea of The Modern State**. Milton Kyns: Open University Press.
- WEINER, N. L. (1981) "Policing in America" in D. W. Pope and N. L. Weiner (eds.) **Modern Policing**. London: Croom Helm.
- WHITAKER, B. (1979) **The Police in Society**. London: Eyre Methuen Ltd.
- WILSON, J. Q. (1968) **Varieties of Police Behaviour: The Management of Law and Order in Eight Communities**. Mass.: Harvard Univ. Press.
- WILSON, I. (1981) "Political Awareness in Policing" in D. W. Pope and N. L. Weiner (eds.) **Modern Policing**. London: Croom Helm.

BARAJ GÖL AYNASINDA KALACAK YÖRELERDE İSTİHDAM VE YENİDEN YERLEŞİM SORUNLARI: GÜNEYDOĞU ANADOLU ÖRNEĞİ*

ÖZ

GAP, yedisi Fırat havzasında, altısı Dicle havzasında olmak üzere gerçekleştirilecek onüç alt proje paketi çerçevesinde, ondokuzu çift amaçlı (sulama-enerji) olmak üzere 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve bunlara bağlı sulama tesislerinin yapımını öngörmekte, su ve toprak gibi doğal kaynakların optimum değerlendirilmesine öncelik tanımaktadır. GAP, bugün kendi evrimi içerisinde, eğitim, sağlık, ulaştırma, iletişim, kentleşme gibi altyapı yatırım ve/veya hizmetleri ve sanayi, tarım ve hizmetler gibi ekonominin temel kesimlerindeki olası gelişmeleri kapsayan, sosyo-ekonomik boyutları da içeren bir "bölgesel kalkınma programı"na dönüşmüştür. Arzulanan olumlu gelişmeler yanında, uygulama süreçlerinde bazı istenmedik durumlar ve sorunlarla da karşılaşılacaktır. Örneğin, üzerine baraj ve yol gibi fiziksel yatırımların yapılacağı tarım alanları yitirilecek, bazı köy ve kasabalar baraj suları altında kalırken, uzun süreden beri bu topraklar üzerinde yaşayan haneler yerlerini - yurtlarını terk etmek zorunda kalacaklardır. İnsanların gönülsüz olarak yerlerini terketmelerinin yarattığı ya da yaratacağı bu türden toplumsal ve ekonomik sorunlara, ayrıca doğal çevrede de farklı boyutlarda yeni sorunlar eklenecektir. Yeniden yerleştirme ile ilgili bu işlemlerin toplumsal ve ekonomik maliyeti, hem etkilenen halk hem de ülke açısından oldukça yüksektir. Ancak kalkınma uğruna katlanılan bu maliyet, bu tip projelerin ödemek zorunda oldukları bir bedeldir.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Kalkınma Projeleri, Yeniden Yerleştirme.

ABSTRACT

There are 336 settlements and 181 210 persons who have been or will be affected by GAP through dams which have been completed by 1993 and others which are presently under construction. It is the responsibility of the government to make timely pay for the expropriated properties of these people, resettle them in other parts of the country and also to create new employment opportunities in their new areas of settlement. The social and economic cost of all these tasks is quite high

* Bu araştırma 1992-1994 yılları arasında, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından Sosyoloji Derneğine yaptırılmıştır. Çalışma, Prof. Dr. Birsen Gökçe'nin koordinatörlüğünde Prof. Dr. Ahmet Şahinöz, Doç. Dr. Ahmet Saltık, Selami Doğanay, Tunç Tayanç ve Yrd. Doç. Dr. Cüneyt Ozansoy tarafından gerçekleştirilmiştir.

both for those who will be subject to resettlement and for the national economy as a whole. The basic objective of this study is to investigate the ways in which this cost can be kept at reasonable levels and to seek for suitable ways and methods which allow for the most efficient utilization of human and capital resources.

Key Words: *The Southeastern Anatolia Project (GAP), Development Projects, Resettlement.*

1. GİRİŞ

Kalkınma programları arasında ölçek, boyut ve hedefleri itibarıyla dünyadaki en büyük atılımlardan biri olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Fırat ve Dicle nehirlerinin aşağı kesimlerinde, batı Adıyaman ve Gaziantep'ten başlayarak, doğuya doğru Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır, Siirt, Batman ve Şırnak illerini kapsayan yaklaşık 75 000 km²'lik bir alana sahiptir. Bölge'de, 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye nüfusunun yüzde 9'unu oluşturan 5 158 013 kişi yaşamakta, 74'ü kentsel, 3 773'ü kırsal nitelikte olmak üzere toplam 3 847 yerleşim birimi bulunmaktadır.

GAP, yedisi Fırat havzasında, altısı Dicle havzasında olmak üzere gerçekleştirilecek onüç alt proje paketi çerçevesinde, ondokuzu çift amaçlı (sulama-enerji) olmak üzere 22 baraj, 19 hidroelektrik santral ve bunlara bağlı sulama tesislerinin yapımını öngörmekte, su ve toprak gibi doğal kaynakların optimum değerlendirilmesine öncelik tanımaktadır. GAP Master Planın'da temel ilgi odakları, "sanayileşme", "ileri teknoloji kullanımı", "büyük ölçekli fiziksel yatırımlar"dır . Plandaki bu teknik önceliklere karşın, GAP, bugün kendi evrimi içerisinde, eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim, kentleşme gibi altyapı yatırımlarını ve sanayi, tarım ve hizmet gibi ekonominin temel kesimlerindeki olası gelişmeleri kapsayan, sosyo-ekonomik boyutları da içeren bir "bölgesel kalkınma programı"na dönüşmüştür. Zira, doğal kaynak potansiyelinin, toprak ve su kaynaklarının ileri teknolojiye dayalı bir yaklaşımla, sanayileşme hedefi doğrultusunda harekete geçirilmesi, bölgenin bitki deseni, işletme büyüklüklerinde, üretim teknolojileri ve örgütlerinde, yöre halkının beklentilerinde, tüketim normları ve yaşam tarzlarında kaçınılmaz olarak, köklü değişimler meydana getirecektir. Yukarıda belirtildiği üzere bazı durumlarda, üzerine fiziksel yatırımların yapılacağı tarımsal alanlar yitirilecek, bazı yerleşimler baraj göl aynasında kalmış ya da kalacaktır. Zira, GAP kapsamındaki 8 il'de toplam 24 barajın yapımı planlanmıştır. Bu kadar çok baraj yapımı kaçınılmaz olarak onbinlerce insanın sahip olduğu mülkün kamulaştırılmasını ve bu insanların başka yörelere yerleştirilmesini, kendilerine yeni istihdam alanları yaratılmasını gerektirmektedir.

Bu kaçınılmaz süreçte temel sorun, bölgede mevcut insan kaynaklarını ve proje-

den etkilenecek hedef grupları tüm yönleriyle tanımak, eğilimlerini saptamak ve böylece süreci olabildiğince planlı bir biçimde yönlendirebilmektir. Bunun için de hiç kuşkusuz, bilimsel yollarla derlenmiş verilere ve sağlıklı bilgilere gereksinim vardır.

GAP'ın temel hedefi, Türkiye'nin en geri kalmış bölgelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile görece daha gelişmiş olan bölgeleri arasındaki gelişmişlik farkını orta vadede en aza indirmek, uzun vadede ise ortadan kaldırmaktır. Bunu sağlamak için, bölgedeki toprak, su ve insan kaynaklarını geliştirmek ve etkin bir biçimde kullanmak üzere gerekli önlemlerin alınması öngörülmektedir. GAP hedeflerine ulaştıkça bölge, ulusal kalkınmaya da katkıda bulunabilir hale gelecektir.

Arzulanan olumlu gelişmeler yanında, uygulama süreçlerinde bazı istenmedik durumlar ve sorunlarla da karşılaşılacaktır. Örneğin, üzerine baraj ve yol gibi fiziksel yatırımların yapılacağı tarım alanları yitirilecek, bazı köy ve kasabalar baraj suları altında kalırken, uzun süreden beri bu topraklar üzerinde yaşayan aileler yerlerini - yurtlarını terk etmek zorunda kalacaklardır. İnsanların gönülsüz olarak yerlerini terketmelerinin yarattığı ya da yaratacağı bu türden toplumsal ve ekonomik sorunlara, ayrıca doğal çevrede de farklı boyutlarda yeni sorunlar eklenecektir. Yapımı öngörülen barajlardan zorunlu olarak etkilenecek bu hanelerin sahip oldukları taşınmazlarını kamulaştırmak, nüfusu başka yörelere iskan etmek ve kendilerine farklı bir ortamda yeni istihdam olanakları yaratmak, GAP Bölge Kalkınma Programı'nın yerine getirmekle yükümlü olduğu temel görevler arasındadır.

1.1. Araştırmanın Amacı

GAP'daki teknolojik özellikler Bölgesel Kalkınma Planı'na dönüşerek; Sanayileşme, Eğitim, Sağlık, İleri Teknoloji Kullanımı, Ulaştırma-İletişim, Büyük Ölçekli Fiziksel Yatırımlar, Kentleşme, Sanayi, Tarım temel sektörlerini etkileyecektir. Bu süreçte olumlu ve olumsuz gelişmeler yaşanacaktır.

Doğal kaynak potansiyelinin, toprak ve su kaynaklarının ileri teknolojiye dayalı bir yaklaşımla sanayileşme hedefi doğrultusunda harekete geçirilmesi bölgenin; bitki deseninde, işletme büyüklüklerinde, üretim teknolojisi ve örgütlerinde, yöre halkının beklentilerinde, tüketim normları ve yaşam tarzlarında olumlu gelişmelerin ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Olumlu gelişmelerin yanı sıra uygulama süreçlerinde istenmeyen olumsuz durumlarla karşılaşılacaktır. Bunlar şu şekilde verilebilir: tarım alanlarının yitirilmesi, yerleşim yerlerinin sular altında kalması, insanların evlerini / yurtlarını kaybetmeleri ile gönülsüz yer değiştirmenin yaratacağı ekonomik ve toplumsal sorunlar. Diğer bir deyişle, İNSAN unsurunda köklü değişimler yaşanacaktır. Bu durumda nüfus başka yörelere nakledilecek, taşınmaz malları kamulaştırılacak ve kendilerine yeni istihdam olanakları yaratılması gerekecektir. Yeniden yerleştirme ile ilgili bu işlerin

toplumsal ve ekonomik maliyeti hem bölge halkı hem de ülke açısından oldukça yüksektir, ancak kalkınma uğruna bu maliyetin bedeli de ödenmek zorundadır.

İşte bu araştırma ile; sözkonusu bedelin düşük tutulabilmesi için sermaye ve insan gücünün etkin bir biçimde kullanılarak, sürdürülebilir kalkınma için uygun yol ve yöntemlerin bulunması hedeflenmiştir.

Araştırma Evreni*

	Baraj	Köy	Nüfus
I. Yapımı Tamamlanan Baraj Alanları	Hancağız	6	750
	Hacıhıdır	3	3.446
	Karakaya	105	44.329
ARA TOPLAM		114	48.525
II. Yapımı Devam Eden Baraj Alanları	Kralkızı	13	3.355
	Batman	13	15.511
	Dicle	16	19.581
	Atatürk	144	67.521
	İlisu	36	23.721
ARA TOPLAM		222	132.695
GENEL TOPLAM		336	181.220

* Bu tablo Güneydoğu'da; Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Elazığ, Malatya, Adıyaman, Mardin, Siirt, Batman, Şırnak illerini, özetle 10 il ile bu illere bağlı 28 ilçeyi kapsamaktadır.

Alan Çalışmasının Özet Sonucu

Hane Halkı Formu			
Hanehalkı Sayısı	Kırsal	Kentsel	Toplam
I. Aşama İskan Edilen Kamulaştırma Bedeli Alan			193
	105*	88*	228
	35**	193**	421
II. Aşama İskan Edilmeyi Bekleyenler	1058		1058

* Konya/Aydın/Hatay

** Adıyaman/Şanlıurfa/Diyarbakır

Köy Genel Bilgi (Muhtar) Formu	
I. Aşama İskan Edilen Köylerin Muhtarları	27
II. Aşama İskan Edilmeyi Bekleyen Köylerin Muhtarları	42
III. Aşama Kaynak Kişiler	54
Toplam Görüşme Sayısı (Araştırmada "7" adet görüşme formu kullanılmıştır.)	1602

1.2. Bulgular Çerçevesinde Değerlendirme ve Öneriler

Toplumsal yapıyı etkileyecek en önemli dışsal etkenlerden birisi “zorunlu göç” ve “yeniden yerleştirme” uygulamalarıdır. Herhangi bir nedenle, insanları yaşadıkları yerden kendi istekleri dışında ayırmak, çok önemli doğurguları olan toplumsal, ekonomik ve kültürel bir olaydır. Bu tür uygulamalarda, uygulamaya neden olan öncelikler ne olursa olsun, konunun insanlarla ilgili boyutunun öncelikli olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yaşanılan yerden kendi istekleri dışında ayrılmak durumunda bırakılmak, istisnalar dışında, bu araştırma da dahil olmak üzere her zaman uygulamaya tabi tutulanlarca istenmeyen bir durum olarak algılanmıştır. Uygulamaya neden olan proje ülke ya da bölge için ne kadar yararlı olursa olsun, kişisel olarak bundan olumsuz etkilenenler projeyi kendilerine “zarar veren” bir olay olarak nitelemektedirler. Bu araştırmada görüşülenlerin % 38.6’sına göre GAP kendilerine zarar veren bir projedir. Daha önce iskana tabi tutulanlardan devletçe yerleştirilenlerin % 67.2’si, kamulaştırma bedelini alanların % 88.6’sı eskiden yaşadıkları yere dönmek istemektedir. Yerlerinden ayrılmak durumunda bırakılanların yeni yerleşecekleri yerler için talepleri, çok büyük oranda “bölge içi” yerlerdir. Topluca göç zorlananlar, yaşadıkları yerin doğa ve insan dokusundan uzaklaşmak istemektedirler.

Yapılan uygulamalarda devletin öncülüğü konusu da doğrudan etki gösteren bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Kamulaştırılan alanlarda, kamulaştırma bedeli ödenerek kişilerin gelecek için alacakları kararda bağımsız davranmalarını sağlamak ile bu kişileri devlet eli ile yeniden yerleştirme arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar yaşanılan konut, çevre, fiziksel olanaklar gibi somut alanlarda olduğu gibi, kültürel-duygusal alanda da gerçekleşmektedir. Kamulaştırma bedelini

alanlar, öncelikle bu bedelin yeterli olmadığına inanmakta, ardından da bu bedeli en yüksek oranda taşınmaza yatırmakla birlikte, çoğunlukla da günlük tüketimlerine harcadıkları gözlenmektedir. Böylece yeni yerlerinde uyum sorunlarıyla birlikte yoğun ekonomik sıkıntı da yaşamaktadırlar. Devlet eliyle yerleştirilenler ise, fiziksel koşulların olumsuzluğuna ve hareket alanlarının kısıtlanmasına tepki göstermektedirler.

Piyasa ve iş alanları konusundaki bilgisizlik, kamulaştırma bedelini rasyonel bir biçimde kullanmamanın en önemli nedenidir. Bilgi eksikliği sonucu alınan yanlış kararlarına bir de mesleki beceri eksikliği eklenince yönelinen iş alanlarında başarı şansı iyice azalmakta, yatırımlar sermayeyi criten faaliyetlere dönüşmektedir. İş alanlarına yatırımlar başarısızlığı, başarısızlık ise iş alanlarına güvensizliği doğurmuştur.

İskan edilen yerlere devlet tarafından sağlanan konut, işletme binası, arsa, arazi ve kredi gibi ekonomik kaynakların iskan amacına uygun olarak etkin bir biçimde kullanımlarının sağlanması ve kamulaştırma bedellerinin rasyonel kullanımı için devlet tarafından denetim ve yönlendirme birimlerinin oluşturulması gerekmektedir. Aralarında deneyimli iktisatçı, teknik eleman ve sosyologların bulunacağı sözkonusu birimler, ekonomik ve teknik danışmanlık hizmetleri yanında iskan edilen hanelerin, buldukları yeni toplumsal ve fiziki çevreye uyum sağlamalarına yardımcı olacak ve onları “terkedilmişlik” ya da “yalnızlık” duygularından da kurtaracaktır.

Özetle;

1. Yeniden yerleştirme uygulamasına bütün çareler tüketildikten sonra başvurulması gerekmektedir.
2. Göç öncesinden başlayarak sağlıklı araştırmalar yapılmalı ve yerleşim yeri ve biçimi buna göre belirlenmelidir.
3. Yeniden yerleştirmede yerleşim yerlerine mümkün olan en yakın mekanlar ve yaşam tarzı ile kültürel olarak en az farklılık bulunan mekanlar seçilmelidir.
4. Nakil sürecine hassiyet gösterilmelidir.
5. Göçe zorlananların tüm kayıpları karşılanmalıdır.
6. Kamulaştırma bedelleri, muhatap olanları zor durumda bırakmayacak biçimde belirlenmeli ve ödenmesinde mümkün olduğunca hızlı davranılmalıdır.
7. Kamulaştırma bedellerinin çar-çur edilmemesi için rehberlik edilmeli, gerekli yatırım alanları açılmalıdır.

8. Çevre ile uyumun sağlanabilmesi için ne göç edenleri ne de yerleştikleri alanda bulunanları rahatsız etmeyecek uygulamalar yapılmalıdır. Bunun için ekonomi uzmanları ile sosyologlar görevlendirilmelidir.
9. Bütün yeniden yerleştirme uygulamalarında benzer sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu konuda ister ülkede daha önce yapılmış uygulamalar, ister farklı ülkelerdeki uygulamalar olsun özenle incelenmeli ve bu deneyimler yeni uygulamalarda göz önünde bulundurulmalıdır.
10. Yapılan projenin global hedefi ne olursa olsun, bu nedenle yerinden edilecek kişilerin yaşayacakları somut sorunlara karşı önlemler planlama aşamasından itibaren ilgili uzmanlar yardımıyla gerçekleştirilmelidir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan bu araştırmanın son bölümü araştırma verilerinin sürdürülebilir kalkınmanın sosyal dinamikleri açısından irdelenerek ileriye yönelik eylem planlarının geliştirilmesi konusuna ayrılmıştır.

Sürdürülebilir Kalkınma, mevcut koşullar içinde, gelecek kuşakları tehlikeye atmadan kalkınma ve mevcut eko-sistemi koruyarak gelişme sürecinin gerçekleştirilmesidir. Sürdürülebilir kalkınma iki aşamada düşünülebilir:

- Bireysel proje aşaması: Proje sonunda elde edilen sosyal ve ekonomik faktörlerle bütünleşen günümüze yönelik hizmetler demetini,

- Yaşam düzeyinin yükselmesi ve toplumların kalkınması, amacı ile gelecek kuşakların kaynaklarını tüketmeden ileriye yönelik olarak yapılacak yatırımları kapsar.

Sürdürülebilir Kalkınma ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinde; kültürel çeşitlilik korunabilir, toplumsal denge ve uzlaşmacı ilişkiler geliştirilebilir ve üyelerine eşit fırsatlar yaratan çoğulcu ve katılımcı demokratik siyasi yapı oluşturulabilir.

Bu koşullar bireyin kendi kendine yeterli olmasını sağladığından sürekli gelişmeye de yol açar. Sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak EĞİTİM ve İLETİŞİME dayalı üç temel faktör şunlardır:

Katılım: Projeden etkilenen nüfusun karar ve uygulama aşamasında katılımı.

Eşitlik: Halkın çalışma, eğitim, sağlık vb. konularda eşit fırsata sahip olması.

Nüfus Artış Hızının Dengelenmesi: Nüfus artış hızının fiziksel ve toplumsal çevre koşulları ve doğal kaynaklara göre düzenlenmesi.

Bu yaklaşımlar GAP bölgesine indirgenildiğinde temel sorunları üç başlık altında toplamak olası görünmektedir:

1. Hızlı nüfus artışı ve iç göç hareketlerinin yarattığı sorunlar,
2. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve
3. İletişim kopukluğu.

Bu durumda sürdürülebilir kalkınma için insani merkez alan ve insana iletişim kapılarını açacak eğitim ve sağlık hizmetini yaygınlaştıracak bir politikanın uygulanması gerekmektedir. Çünkü eğitim, 'nüfus yapısı' ve 'sağlığı' etkilediği gibi aynı zamanda iletişimi de yaygınlaştırarak katılım ve eşitliği de sağlar.

2. YERLEŞİMLERİ BARAJ GÖL AYNASINDA KALACAK NÜFUSUN İSKANI VE İSTİHDAMINA YÖNELİK EYLEM PLANI ÖNERİSİ

I- TEMEL KABULLER, POLİTİKA VE STRATEJİLER

- A. Taşınmaz malların kamulaştırılmasında, yeniden yerleştirilmesinde ve istihdam sorunlarının çözümünde;
- Zorunluluk ve halkın gönülsüzlüğü,
 - Mevcut üretim sistemlerinde dağılma,
 - Gelir kaynaklarında azalma,
 - Topluluk yapılarında çözülme,
 - Geleneksel güç, otorite ve yardımlaşma potansiyeli ile kültürel kimliklerde değişme,
 - Toplumsal entegrasyon ve yeni bir düzene uyum sağlamada sorunlarla karşılaşma.
- B. Hedef kitlenin tanımlanması ve durum tesbiti.
- C. Toplumsal ilişkiler ve üretim becerilerinin dikkate alınması.
- D. Tüm kaynakların etkin bir biçimde kullanılması ve insani kaynakların yönlendirilmesi.
- E. Kente göçü önleyici, bölge içi olanak verici, istihdam yaratıcı kırsal sanayilerin kurulması.
- F. Kamulaştırma, yeniden yerleştirme ve istihdam plan ve programları siyasi tercih konusudur. Bu nedenle izlenecek politika;
- Hukuksal yapı ve
 - Resmi mevzuat ile bağdaşık olmalıdır.

II. İLKELER

A- Katılımcılık ve İletişim

Özellikle kamulaştırma ve yeniden yerleştirme gibi insani açıdan çok önemli etkileri olan bir olayın tüm gelişim aşamalarında (iskan öncesi ve sonrası) aktif bir bi-

çimde uygulanması, zorunlu temel ilkedir. Katılımcı yaklaşım, üç temel evrede duyarlılıkla uygulanmalıdır.

1. Araştırma-Tanıma

Demokratik toplumun belirleyici ölçütü olan “katılımcılık” bu bağlamda, zorunluluktan kaynaklanan kamulaştırma ve iskan ile ilgili halkın mevcut sosyo-ekonomik özelliklerini tanımak ve bu niteliklere en uygun çözümleri birlikte üretmek ve ileride doğması muhtemel sorunları en aza indirmek amacıyla uygulanmalıdır.

2. Problem Tanımlama

- a. Kamulaştırmanın ve fiyat tesbitinin, kimler tarafından nasıl yapılacağı, bedellerin ilgilenmesi ile ilgili süre ve koşulların ne olacağı, bu konuda hanelerin görüş ve önerilerinin neler olduğu belirlenmelidir.
- b. Toprağı olmayan haneler için ne gibi imkanların bulunduğu halkın mevcut üretim biçimlerinin yeni yörelerde uygulanabilirliğinin ve bu konudaki potansiyel ve engellerin neler olduğu saptanmalıdır.
- c. Katılım ve iletişimin sağlanmasında bir diğer amaç, toplu iskana tabi tutulacak aileleri, bu toplumsal olaya psikolojik olarak hazırlamaktır. İskanla ilgili ön hazırlık süreçlerinde, özellikle yeni yerleşim yerlerinin belirlenmesinde, kararlar çoğunluğun istekleri doğrultusunda olmalıdır.

Katılım ve iletişim ile ilgili bu yaklaşım sadece KAMU KURULUŞLARI ile TOPLU İSKANA TABİ OLACAK HANELER için değil, iskan edilecekleri yeni yerleşimlerdeki YERLİ HALK için de geçerlidir. Saha araştırması bulguları, böyle bir yaklaşımın, “yerli haneler” ile “göçenler” arasında ileride doğması muhtemel uyum sorunlarını çözmeye önemli bir katkı sağlayacağı doğrultusundadır.

3. Planlama

- a. İskan yerinin belirlenmesinde sadece halkın istemlerinin dikkate alınması ile yetinilmemeli, buna paralel olarak topluluğun tarım ve hayvancılık konusundaki pratiklerinin yetiştirme bakımından uyumluluk göstermesine dikkat edilmelidir.
- b. Yeniden yerleşime tabi tutulacak halkın, içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve ekonomik koşullar ile yeni yörelerde karşılaşılması muhtemel sorunları birlikte tanımladıktan sonra yerleşim yerlerinden ne zaman ve nasıl nakledilecekleri, bu konudaki en uygun yol ve yöntemlerin neler olabileceği belirlenmelidir.
- c. İskan edilecek hanelerin konut, yol, su, elektrik, okul, sağlık ocağı ve benzeri sosyal altyapı hizmetleri ile arazi, üretim araçları, üretim konuları, istihdam, kredi ve pazarlama gibi konulardaki temel gereksinimlerine yönelik

planlama çalışmalarının biçimi, yönetimi ve zamanlaması uygun bir biçimde gerçekleştirilmelidir.

- d. Yeni yerleşim yerlerinde özellikle gençler ve kadınlar için ne gibi iş ve istihdam olanaklarının yaratılabileceğinin önceden planlanması, üretimin temel girdisi olan işgücü ve bu kategoride yer alan nüfus için mesleki eğitim, girdi temini, pazarlama ve örgütlenme desteğini öngören entegre bir yaklaşımla, plan, program ve projelere bağlanması, göç öncesi planlama süreçlerinin başlıca katılım ve iletişim konuları olduğu gözardı edilmemelidir.

Bu konuların irdeleneceği katılımcı süreçlerde asıl amaç, sadece tek yönlü bilgilendirme, bir kararı duyurma, ilgililere iletme değil, alınacak kararlara halkın aktif katılımını sağlamaktır. Bu da kuşkusuz iletişim konusunda deneyimli teknik, hukuki ve sosyal becerilere sahip, sorunları paylaşabilen, bürokratik olmayan bir tavır ve davranışı gösterebilen, fikirlerini empoze etmek yerine uzlaştırıcı olan bir uzmanlar ekibinin işidir.

4. Uygulamalarda Kalıcılık

Yeniden iskana tabi olan halkla ilgili olarak; ‘Tanıma, Sorun Tanımlama, İskan Öncesi Planlama’ süreçlerinde sağlıklı bir iletişim ve katılım sistemine göre davranmak, önerilen “eylem planı”nın vazgeçilmez ilkesidir. Ancak, bu aşamadan sonra, aynı ilkelerde devamlılığa paralel olarak, kararların ve öncelikli konuların uygulamaya konulmasında kalıcılık ve süreklilik önem kazanmaktadır. Geçmiş uygulamalarda bu açıdan ciddi boşluklar vardır. Nitekim, saha gözlemleri, kamulaştırma, bedellerin ödenmesi, konut ve arazi tahsisleriyle yeni yörelere intikal işlemlerinden sonra toplulukların bu işlemlere destek sağlayan ve müdahale eden kamu kuruluşlarıyla ilişkilerinin koptuğu ya da yer değiştirmeyen topluluklarla sürdürülen normal ilişkilere dönüştüğünü göstermiştir. Gönülsüz iskan edilen halk “kendi kaderi ile başbaşa bırakılmıştır.” Oysa iskan edilen halkın yeni yörelere uyumu, toplumsal ve ekonomik ilişkilerinin güçlenip kökleşmesi, diğer bir deyişle kendine yeterlilik kazanması uzun bir süreyi gerektirmektedir. Kamu müdahale ve desteklerinde devamlılık bu uzun süreçte kaçılmazdır.

Yeni yerleşim alanlarında yapılacak her türlü uygulamanın “kalıcı” ya da “sürdürülebilir” olmasında, göç eden toplulukların kendine yeterli ve kendi sorunlarını kendilerinin çözebilir hale getirilmesi için, araştırma bulguları ve saha gözlemleri ışığında aşağıdaki hususların önemli olduğu anlaşılmıştır. Bunlar:

- a. Gelir Kaynakları ve Gelir Düzeyi,
- b. Eğitim Yayın Hizmetleri ve Örgütlenme,
- c. Üretim Giderleri, Kredi Desteği ve Yönlendirme,
- d. Kamulaştırma ve İskan Mevzuatında Değişiklik Yapma,

- e. Kamu Kuruluşları Arasında Koordinasyon Sağlama,
- f. Uygulamada İzleme ve Değerlendirme olmak üzere altı ana başlık altında toplanmaktadır.

a- Gelir Kaynakları ve Gelir Düzeyi

Arazileri kamulaştırılan ve üretim sistemleri dağılan hanelerde yeni yörelerde üretim amacıyla, başta toprak olmak üzere konut ve bazı üretim araçları edindirilmektedir. Bozulan üretim sistemini yeniden kurmak için geçen zamanda hanelerin gelir düzeyleri azalmakta “mevcut olanı tüketme” zorunluluğu doğmaktadır. Tek faktör olmamakla beraber, yeniden yerleştirme sürecinde ekonomik amaçlı proje uygulamalarının kalıcılığı etkinliklerden elde edilen gelir düzeyi ile doğrudan ilgilidir. Gelir düzeyinin yeterli hale getirilmesinde ve bu amaçla yapılacak eyleme yönelik plan ve programlarda;

- (1) Yeni yerleşim yerlerinde ilgili hanelerin özelliklerine uygun tarım ve hayvancılık tekniklerini daha ileri bir düzeye çıkaracak olanakların yer değiştirme eyleminden önce entegre bir yaklaşımla planlanması ve gereken önlemlerin alınması,
- (2) Hedef grup yaklaşımıyla topraksız haneler ya da iskan edilen yerleşimlerde yeterince toprak bulunmaması nedeniyle açıkta kalanlar ile köyde kalan bir kısım hanelere yönelik alternatif iş yaratma stratejilerinin geliştirilmesi,
- (3) Hane büyüklükleri, toprak kalitesi, ürün ve ürün maliyeti ile pazar fiyatları dikkate alınarak optimum işletme büyüklüklerinin belirlenmesi, öncelikli konular arasında yer almaktadır.

b. Eğitim-Yayın Hizmetleri ve Örgütlenme

Gelir düzeyinin yükseltilmesi ve gelir kaynaklarının rasyonel kullanımı için kamu kuruluşları tarafından ya da aynı amaçla kurulmuş özel şirketler tarafından çiftçilere, kadınlara ve tarım sektörü dışında istihdam edilen nüfusa her türlü eğitim ve yayım hizmeti düzenli ve sürekli bir şekilde sağlanmalıdır. Bu konulardaki etkinliklerde:

- (1) İletişime, katılımcılığa ve işlevselliğe önem veren, teoriden ziyade uygulamaya yönelik olan programların geliştirilmesi ve gruplara yönelik uygulanması,
- (2) Yeni yerleşimlerde, başlangıç yıllarında “proje kurulu”, “köy kurulu” ve daha sonraki dönemlerde “kooperatif” veya “şirket” tipi resmi ve yarı resmi örgütlenmelerin teşvik edilerek halkın örgütlü davranışının güçlendirilmesi, dikkat edilmesi gereken ana unsurlar arasındadır.

c. Üretim Giderleri, Kredi Desteği ve Yönlendirme

Bozulan ekonomik ve sosyal dengelerin yeni yerleşim alanlarında yeniden kurulması, yalnız ekonomik alanda alınacak önlemlerle ve yeni yerleşimlerde sadece tarımsal kalkınmayla gerçekleşmeyeceği, diğer faktörlerin; sanayileşme ve özel girişimcilik stratejileri, istihdam politikaları, eğitime paralel olarak sağlık, konut, ulaşım vb. birbiriyle ilgili birçok etkenin birlikte düşünülmesi gerektiği bugün herkes tarafından kabul edilmektedir.

- (1) Gerek iskana tabi olanlar, gerekse kamulaştırma bedelini alarak ortamlarını kendileri hazırlayacak olanlara yatırım ve iş kurmalarına imkan veren kamulaştırma bedelleri ya peşin verilmeli ya da çok-kısa vadelerde taksitlere bağlanmalıdır. Ödemelerde paranın zaman içindeki değer kaybı mutlaka dikkate alınmalıdır.
- (2) Kamulaştırma bedelleri kısa vadelerde ya da peşin ödenmediği hallerde, yerine yeterli miktarda ve düşük faizli kredi sistemini uygulamak, bir alternatif olarak düşünülmelidir.
- (3) Özellikle iskana tabi olan hanelere sağlanacak teşvik, tarımsal girdi ve krediler bireysel değil, üreticiler adına fakat onların üyesi bulunduğu “kooperatif” “birlik” ya da “şirket” lere verilmelidir. Kredilenme işlemlerinde formaliteler basitleştirilmeli, iskana tabi olan haneler için özel bir fon kurulmalıdır.
- (4) Araştırma bulgularına göre, iskana konu olan haneler kamulaştırma bedellerini % 69.7 oranında topluca değil bireysel olarak almak istemektedirler. Buna rağmen başta topraksız haneler olmak üzere, bedellerin savurganca kullanımlarını önlemek için hedef gruplar üzerinde gereken ikna çalışması dikkatle yapılmalıdır. Büyük arazi sahiplerinin bu kapsamın dışında tutulmasında toplumsal değişim açısından bazı yararlar olduğu düşünülebilir.
- (5) Yatırım alanları, projelendirme, kredi ve kaynak kullanımı ile mesleki eğitim ve üretim konularında özel bir danışmalık organizasyonu kurmalı ve bu organizasyon kanalıyla kaynakların rasyonel kullanımını sağlanmaya çalışılmalıdır.
- (6) Kamulaştırma bedellerinin bir bölümü, GAP Bölgesi’nde, iskana tabi hanelerin de ortağı olacağı bazı tarımsal sanayi tesislerinin kurulması için kullanılabilir. Bu alanda geçmişte yaşanan ve çoğu başarısız olan deneyimler ışığında aynı hataların tekrar edilmemesi için gerekli teknik, mali ve idari önlemler alınmalıdır.
- (7) Kamulaştırma bedelini bireysel olarak kullanmayı tercih eden hanelere, bu tercihlerine rağmen kaynaklarını en etkin şekilde kullanmaları, için yönlendirme yapılmalıdır.

dirici hizmet verilmelidir. Örneğin, özelleştirilecek işletme fabrikalarda hisse senedi ya da kurulmakta olan barajların enerji gelirlerinden pay almaları düşünülmelidir.

- (8) Araştırma, projelendirme, eğitim, yönlendirme ve destek hizmetleri sağlamak amacıyla, GAP bünyesinde ve ilgili köy ve hanelerle yakın temas içerisinde çalışacak bir ekip oluşturulmalıdır. Bu ekip içinde farklı disiplinlerden gelen uzmanlar yer almalı ve sorunlara çok boyutlu yaklaşılarak çözümler üretilmelidir.

d. Kamulaştırma ve İskan Mevzuatının Güncelleştirilmesi

Baraj göl aynasında kalan köylerde kamulaştırma ve halkın yeniden yerleştirilmesiyle ilgili mevcut yasa ve yönetmeliklerde, GAP ile birlikte meydana gelen sorunlara ve doğan ihtiyaçlara yanıt vermede önemli engeller bulunmaktadır. Bu nedenle raporun ilgili bölümünde ayrıntılı olarak irdelendiği gibi, sorunların çözümü amacıyla, “insanı merkez alan” yasal düzenlemeler için mevzuatta değişiklik yapılmasına gereksinim vardır. Bu gereksinim karşılanmadığı, güncel sorunlara yanıt verecek hale getirilmediği sürece uygulamadan başarılı sonuçlar almak, gönülsüz göç etmeyi gönüllü göçe dönüştürmek ve projeyi sağlıklı, kalıcı ve temelde geliştirmek olası görünmemektedir.

Sözkonusu alanlarda ilgili yasa ve uygulamaların çok eksikliği olabilir. Ama sorunun bu münferit saptamaları aşan bir boyutu vardır. GAP gibi büyük kapsamlı ve çok sayıda insanın konumlarını gerek mülkiyet ilişkileri gerek kültürel ve toplumsal bağlamda esastan değiştiren projeler, olağan uygulamalar için çıkarılan kanunlarla yürütülemez. Ülkenin herhangi bir yöresinde bir ilkokul yapmak için başvuru kamulaştırma mevzuatı ile ülkenin yaklaşık %10'luk bir coğrafyasında ve bir o kadar oranda nüfusu ilgilendiren sahada yapılacak kamulaştırmaların tabii olduğu mevzuat aynıdır. Bu durum salt hukuki bir darboğazdan öte, tüm hedefleri rayından çıkartan, zaman, emek, para ve toplumsal değer kayıpları da yaratmaktadır. Böylesi büyük entegre bir projenin hakettiği hatta zorunlu kıldığı “özel düzenlemeler”, amaçlanan hedefleri bir çatı altında gerçekleştirmeye yönelmiş olarak tasarlanmalı ve çıkarılmalıdır.

Aynı yaklaşım iskan olgusu için de gösterilmelidir. 60 yıl önce muhacir, göçmen ve çingene nüfusu yerleştirme amacıyla çıkartılan bir yasa, bir takım rötuşlarla GAP için de uygun kılınmaya çalışılmış, ancak yapılan birçok değişiklik ve ek maddeye karşın, yamalı bir görüntüyü aşp, anılan projeye destek olacak niteliğe kavuşamamıştır. Geçen onca zamana ve yaşanan Keban deneyimine karşın yörenin ve projenin gereklerine uyarlı bir iskan mevzuatı ortaya konamamış, toplumsal ve insani boyutun “teknik “bir boyut olan “büyüme” içinde erimesine kayıtsız kalınmış-

tır. Bir başka deyişle, kendi başına bir “büyüme”nin toplumsal boyutu da içeren “kalkınma” ile özdeş olmadığı yeterince fark edilememiştir.

e. Kamu Kuruluşları Arasında Koordinasyon

Yapılan araştırma, kamulaştırma ve yeniden yerleştirme konusunda rol oynayan, örgütsel açıdan yaklaşık 200 kuruluşun (yerel birimler, idareler, kurumlar) bulunduğunu ortaya koymuştur. Sadece projede rol üstlenen merkezi birimlerin sayısı 100’e yakındır. Pratikte bu kuruluşlar arasında herhangi bir koordinasyondan söz etmek mümkün değildir. Hatta çoğu kez farklı kurum ve kuruluşların yetki ve görev alanlarında çakışma ve çatışmalar meydana gelmekte, en basit idari işlevler bile büyük zaman ve para kaybı olmadan yerine getirilmemektedir.

Bu durum, yeni gereksinimler çerçevesinde, aynı amaca yönelik işlevleri yerine getiren kuruluşlar arasında yeni bir eşgüdüm ve yapılanmayı gündeme getirmektedir. Koordinasyon sorunu, sadece merkezi hükümet kuruluşları ile taşra örgütleri arasında değil, bunların yerel ve bölgesel örgütleriyle olan ilişkileri ile de ilgilidir.

Tüm bu gerçekler, bölge düzeyinde eşgüdüm sağlayacak yeni bir organizasyonun gereğini ortaya koymaktadır. GAP’ta Bölgesel Kalkınma Ajansı’nın ve faaliyete geçmesi bu açıdan önemli bir boşluğu giderecektir.

Bölgedeki uygulama, yerel yönetimleri dışlayan ve çözümleri merkezi idare tekelinde tutan yapıdadır. Zaten yeterince güçlü ve gelişmiş olmayan yerel idare geleneği, GAP uygulamasında neredeyse tümünden kenarda bırakılmış, bunun sonucu bölge insanının projeye katılımı ve sahiplenmesi gerçekleşmemiştir.

Yürürlükteki mevzuatı zorlamadan da gerçekleştirilebilecek olan bazı uygulamaların yararı, yeterince farkedilememiştir. Örneğin bölgede özellikle kamulaştırma nedeniyle fazla olan dava yükü; mahkeme ve yargıç sayısının artırılması ve uzman mahkemelerin kurulması, vergi ve tapu dairelerinin örgüt ve eleman açısından desteklenmesiyle büyük ölçüde giderilebilir. Ancak bölgenin bu açıdan rekor sayılabilecek dava yükü, ülkenin en az sorunlu yöresindeki kadar bir örgüt ve eleman ile çözülmeye çalışılmaktadır.

Bölgede yaşanan gerek kamulaştırma, gerek iskan uygulaması, Türkiye’deki idare-birey ilişkilerinin geleneksel yapısını bir kez daha göstermiş, “paylaşılmayan otorite geleneği” bu uygulamalarda katılımı içermeyen, tek taraflı belirleme ve icra etme ile sürdürülmüş ve diyalog aranmamıştır. Eğitim olanakları ve düzeyi zaten ülke ortalamasının altında olan bölge insanı, devletin bir açıklama ve bilgilendirmeden yoksun soğuk yüzüzlü ilan ve tebligatları ve doldurmak zorunda kaldığı karmaşık formları karşısında umarsız kalmaktadır.

Kamulaştırmalar nedeniyle bütçeden büyük paralar çıkmasına karşın hem idare hem de vatandaşlar mağdur olmaktan kurtulamamıştır. Yılı içinde kıymet takdiri, yılı içinde bankaya bloke, yılı içinde çözüm gerçekleşmediği için, gecikmeler sonucu her iki kesim de zararlı çıkmıştır.

Toplu taşıma uygulaması da bir hayal kırıklığı ile noktalanmıştır. Amacı kişiyi toprağından ayırmadan verimlilik yaratmak olması gereken bu kurum, bu anlamda bir reform sağlamamış, kişiyi toprağından ayırıp başka bir kişiyi oraya getiren uygulamalarla anlamsızlaşmıştır. Diğer yandan, DSİ ile Toprak ve Tarım Reformu Genel Müdürlüğü arasında eşgüdüm sağlanamamış, yetkililerin deyişiyile “davul ve tokmak ayrı birimlerin elinde” olduğundan amaç da gerçekleşmemiştir.

Son olarak, anılan sorunları çözümde tek başına bir anlam ifade etmese de, üzerinde düşünülmesi gereken bir kurum “Bölge Ombudsmanı”dır. Ombudsman ülkemizde olmayan bir kurum ve uygulamadır. Dilimize “kamu denetçisi” olarak çevrilen bu terim, vatandaş başvuruları üzerinde ya da kendiliğinden harekete geçen ve idareyi hukuka bağlılığı açısından denetleyen bir işlevi anlatmaktadır.

f. Uygulamalarda İzleme ve Değerlendirme

Kamulaştırma ve yeniden yerleştirme sorunlarının çözümü kısa vadede salt “bedellerin ödenmesi” ve “yeni yörelerde konut ve arazi sağlanması” ile mümkün değildir. Konu, dinamik bir planlama, uygulamaları sürekli izleme ve değerlendirmeyi gerektirmektedir.

SUMMARY

The Southeastern Anatolia Project (GAP) is an integrated regional development project that is implemented in the Southeastern part of Turkey including 8 provinces.

Taken as a whole, GAP is made up of 13 sub-projects, 7 of them are in the Fırat basin and the rest are in Dicle basin. These sub-projects foresee the construction of 22 dams (19 of them having a double purpose as irrigation and power), 19 hydrolic power plants an irrigation systems connected to these dams. The project gives priority to the optimum utilization of such natural resources as water and land. The basic point of emphasis in the Master Plan of GAP is “industrialization”. In spite of these rather technical priorities stressed in the Master Plan, today GAP has evolved into a “regional development programme” which also includes such infrastructural investments or services as education, health, transportation / communication an urbanization. Furthermore, it has also evolved to deal with the socio-economic dimensions or outcomes of developments taking place in the sectors of industry, agriculture and services.

Along with these positive changes, it is also inevitable that the process of implementation will pose some problems or undesired outcomes. For instance, agricultural land will be lost because of dam road construction, while some settlements will be overflooded by dammed lakes, their inhabitants will

have to move out elsewhere for resettlement. Social and economic problems which emerge as a result of this unwillingly accepted resettlement will also be accompanied by others relating to changes in natural environment.

There are 336 settlement and 181 210 persons who have been or will be affected by GAP through dams which have been completed in 1993 and others which are presently under construction.

To pay for the real property of the affected people, resettle them in other parts of country and also to create new employment opportunities in their new areas of settlement are among the basic duties of the GAP Administration. The social and economic cost of all these tasks is quite high both for those who will be subject to resettlement and for the national economy as a whole. However, projects of this kind have always had to pay this cost for the sake of development.

The basic objective of this study is to investigate the ways in which this cost can be kept at a reasonable level and to seek for suitable ways and methods which allow for the most efficient utilization of human and capital resources.

KAYNAKÇA

- GÖKÇE, Birsen vd. (1994) **GAP Bölgesi Baraj Aynası Altında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları**, (çoğaltma), T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- SİLİER, Oya (1976) **Keban Köylerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Yeniden Yerleşme Sorunları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- GÖKÇE, Birsen (1985) **Bir İç İskan Uygulaması Olarak Dönerdere Köyü ve Toplumsal Sorunları**, (çoğaltma), Samsun.
- TUĞRUL, İbrahim (1994) "GAP Örneğinde Sosyolojik Yaklaşım ve Araştırmanın Kalkınma Projelerinin Tasarlanması ve Uygulanmasına Katkısı", **Türkiye'de ve Dünyada Güncel Sosyolojik Gelişmeler Cilt II**, Ankara, s.177-789.
- ULUER, Yıldırım (1992) "Ombudsman" (Kamu Denetçisi), **I. Ulusal İdare Hukuku Kongresi**, 3. Kitap, Ankara, s. 1021-1028.

YAZARLARA DUYURU

1. Dergiye gönderilecek yazılar, makale, çeviri makale ve kitap tanıtma-eleştirisini türlerinde olacaktır.
2. Makaleler, Türkçe veya İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 150 kelimeyi aşmayan iki öz/abstract yer almalıdır. "Öz"lerin altında, altı kelimeyi aşmayan anahtar kelimeler/key words bulunmalıdır. Türkçe makalelerin en sonuna İngilizce, İngilizce makalelerin en sonuna Türkçe, ayrı bir sayfa halinde 500 kelimeyi geçmeyen bir genel özet, "Summary/Özet" başlığı ile eklenmelidir. Diğer bir deyişle makaleler, Ana Başlık, Öz, Anahtar Kelimeler, Abstract, Key Words, Makale Metni, Notlar ve Summary/Özet, Kaynakça sırası ile kaleme alınmış olmalıdır.
3. Yazıların 8 000 kelimeyi geçmemesi, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, sol, üst, alt ve sağ marjlar en az 2.5 cm olarak yazılmaları gerekmektedir. Yazıların alt başlıkları, ana başlığa göre bir küçük punto ile koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır. Yayınlanması kabul edilen yazıların, en son, düzeltilmiş biçiminin Word programı ve Times New Roman 12 ile bir adet 3.5" diskette editörlere gönderilmesi gerekir.
4. Yazılar, editörlere üç kopya olarak gönderilmeli; bir kopya hariç, hakemlere gönderilecek iki kopyaya yazar(lar)ın ad ve soyad(lar)ı yazılmamalıdır. Yazar(lar)ın ad-soyad ve yazışma adres(leri) kapalı bir zarf içinde kopyalara eklenmelidir.
5. Dergi editörlüğüne ulaşan yazılar, öncelikle içerik, sunum, yayım kuralları vd. yönlerden editörler kurulu tarafından incelenir ve daha sonra değerlendirilmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerden yayımlanmasına veya reddine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazıların, en geç bir ay içinde editörler kuruluna ulaştırılmaları gerekir. Belirtilen sürede geri gönderilmeyen yazılar, daha sonraki sayılarda yeniden değerlendirilmek üzere kabul edilirler.
6. Dergiye gönderilen yazılar ile ilgili yazışmalar için posta masrafı olarak, Sosyoloji Derneği'nin İş Bankası ODTÜ Şubesi 385 825 nolu hesabına 5.0000.000 (beş milyon) TL.sının yatırılması ve makbuzun fotokopisinin metin kopyaları ile birlikte gönderilmesi gerekmektedir.
8. Dergi'de 'APA' yazım sistemi kullanılacaktır. Kaynaklara göndermeler, metnin içinden açılacak ayrıçlarla yapılmalıdır. Ayrac içindeki sıra şöyle olmalıdır: yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları (ör, Gökçe, 1994: 33).
Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli; gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir.
9. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan yazıların her hakkı saklıdır. Dergide yayınlanan eserlerden alıntı yapılması halinde kaynak belirtilmesi yeterlidir. Sosyoloji Derneği'nin yazılı izni olmadan eserin bir kısmının veya tamamının kullanılması, görsel veya işitsel malzemelerle çoğaltılması hiçbir surette yapılamaz.
10. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan yazıların içeriğinden ve tartışılan düşüncelerden yazarların kendileri sorumludurlar. İleri sürülen görüşler Sosyoloji Derneği'ni bağlamaz.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. JSR publishes original articles, translated articles, and book reviews both in Turkish and English.
2. The text including bibliography should be double-spaced on one side of A4 sheets, with margins at top, bottom and side of at least one inch (2.5 cm), and should be written in word format with Times New Roman 12 font. The manuscript should contain; (i) title, (ii) abstract -both in English and Turkish, no longer than 150 words with key words -no more than six words, (iii), text, (iv) summary no longer than 500 words -an English for Turkish manuscript and a Turkish for English manuscript, and (v) bibliography. For authors who do not know Turkish, the Editorial Board can translate their English abstract and summary into Turkish. Manuscripts should not normally be longer than 8,000 words including abstract, notes and bibliography.
3. The received manuscript will firstly be investigated in terms of format, content and publishing rules by the Editorial Board. The board has right to refuse improperly prepared manuscripts.
4. Manuscripts that appear in JSR are subject to the usual academic process of anonymous reviewing of at least two referees. The refereeing procedure normally takes 2-3 months. To protect anonymity, the name(s) and address(es) of author(s) should not be typed on the manuscripts, should be typed on a separate page, and three copies of manuscript should be submitted.
5. The author(s) should make sure that is one-to-one correspondence between the names, years in the text and those on the bibliography list.
6. All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purpose of criticism and review, no part of this publication may be reproduced in any form or by any means without the written permission of the Sociological Association, Turkey.
7. The opinions expressed in the Journal are the responsibility of the individual author(s).
8. Manuscripts of articles and communications should be sent to: JSR Editors, Sosyoloji Derneği, Maresal Fevzi Cakmak Caddesi No: 9/7 06500 Besevler-ANKARA, TURKEY.